KULTURHISTORISKT VÄRDEFULLA BEBYGGELSEMILJÖER I ÅLEMS KYRKBY OCH PATAHOLM

Mönsterås kommun, Kalmar län
Antagen av Kommunfullmäktige 2022-11-28

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INLEDNING 4
Syfte och målgrupp 4
Metod och genomförande 4

VAD INNEBÄR DETTA FÖR MIG SOM FASTIGHETSÄGARE? 7

ÅLEMS KYRKBYS FRAMVÄXT 8
Landskapet i Ålems kyrkby 8
Samhället grundas och växer 9

PATAHOLMS FRAMVÄXT 14
Landskapet i Pataholm 14
Samhället grundas och växer 15

DELOMRÅDE A - ÅLEMS KYRKBY, SÖDRA DELEN 17
Fördjupad karaktärsbeskrivning 18
Kulturhistoriska värden 22
Kulturmiljöskydd 23
Riktlinjer 23

DELOMRÅDE B - ÅLEMS KYRKBY, NORRA DELEN 25
Fördjupad karaktärsbeskrivning 26
Kulturhistoriska värden 29
Kulturmiljöskydd 30
Riktlinjer 30

DELOMRÅDE C - RISTOMTA, KNUTKULLA OCH SOLBERGA BY 33
Fördjupad karaktärsbeskrivning 34
Kulturhistoriska värden 36
Kulturmiljöskydd 37
Riktlinjer 37

Projektet har samfinansierats mellan Mönsterås kommun och Länsstyrelsen i Kalmar län.

Arbetsgrupp:
Kajsa Engman, planarkitekt, Mönsterås kommun
Henrik Eriksson, samhällsbyggnadsschef, Mönsterås kommun
Katja Meissner, byggnadsantikvarie, Byggkult
Emmy Lindblom, byggnadsantikvarie , Byggkult
Daniel Ljunggren, arkitekt, Tidens Arkitekter

DELOMRÅDE D - TORSRUM 39
Fördjupad karaktärsbeskrivning 40
Kulturhistoriska värden 41
Kulturmiljöskydd 41
Riktlinjer 41

DELOMRÅDE E - PATAHOLM, HOLMEN 44
Fördjupad karaktärsbeskrivning 45
Kulturhistoriska värden 46
Kulturmiljöskydd 47
Riktlinjer 47

DELOMRÅDE F - PATAHOLM, FASTLANDSDELEN 49
Fördjupad karaktärsbeskrivning 50
Kulturhistoriska värden 51
Kulturmiljöskydd 51
Riktlinjer 52

BEDÖMNINGSKRITERIER/URVALSPROCESSEN 54

KULTURHISTORISKT INTRESSANTA BYGGNADER 57
Kulturhistoriskt särskilt värdefulla byggnader i Ålems kyrkby 59
Kulturhistoriskt särskilt värdefulla byggnader i Pataholm 75
Kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Ålems kyrkby 83
Kulturhistoriskt värdefulla byggnader i Pataholm 95

UNDERLAG OCH KÄLLOR 100

INLEDNING

Syfte och målgrupp
Detta arbete syftar till att underlätta ett bevarande och utvecklande av den värdefulla bebyggelsemiljön i Ålems kyrkby och Pataholm. Arbetet ska fungera som underlag till kommunens arbete med bygglovshantering, förhandsbesked, detaljplaner och fastighetsregleringar, samt kunna användas av övrig offentlig förvaltning, fastighetsägare och allmänhet. Rapporten syftar också till att Ålems kyrkbys och Pataholms kulturmiljöer tas tillvara och utvecklas på ett hållbart sätt. Vi har alla ett ansvar för att förvalta och föra vidare våra kulturmiljöer till kommande generationer då våra kulturmiljöer tillhör oss alla. Rapporten riktar sig därför till såväl politiker och tjänstemän, som fastighetsägare, boende och verksamma inom utredningsområdet, samt alla andra som har ett intresse av områdets bebyggelsemiljöer. Det är viktigt att varje enskild fastighetsägare får tillgång till vilka kulturvärden som finns på fastigheten. Det underlaget kommer vara viktigt för hur fastighetsägaren sedan väljer hur exempelvis renoveringar eller tillbyggnader sker. Det kommer därför vara viktigt att denna information om miljöerna sprids till de som lever, vistas och arbetar i Ålems kyrkby och Pataholm.

Det är viktigt att påpeka att kulturhistoria är en kvalitet och utgångspunkt för utveckling när det finns ett behov av förändring, kulturhistoria ska inte ses som ett hinder för framtida utveckling. Ålems kyrkby och Pataholm har utvecklats och omformats sedan samhällena grundlades. Avtryck från olika tider inverkar på helhetsbilden. För att de tillägg som görs i den befintliga miljön ska berika och inte motverka värden, är det viktigt att det finns kunskap om vilka gemensamma karaktärsdrag den byggda miljön har. På så sätt kan tillägg utveckla bebyggelse i samma anda. Likaså är det viktigt att det finns kunskap om vilka karaktärsdrag som är väsentliga att bevara på enskilda byggnader när de ska renoveras eller byggas till.

Den nu gällande byggnadslagstiftningen, Plan- och bygglagen, föreskriver att kulturhistoriskt särskilt värdefulla byggnader och bebyggelseområden får förändras, men inte förvanskas. Detta arbete har till stor del inriktats på att identifiera dessa byggnader och områden.

Metod och genomförande
Rapporten har tagits fram genom fältinventering och arkiv-/litteraturstudier. Inventeringen har skett i maj 2022. Bebyggelsen har inventerats med utgångspunkt från 1983 års kulturhistoriska analys och 2003 års Kulturminnesvårdsprogram för Mönsterås kommun. Utifrån fältinventeringen samt kompletterande studier av historiska kartor, litteratur, och lokalhistorisk information på webben har två områden med mycket höga kulturmiljövärden avgränsats. Det ena omfattar Ålems kyrkby, Torsrum, Solberga by och Knutskulla, det andra omfattar Pataholm. Inom dessa områden har ett antal fastigheter med höga kulturmiljövärden pekats ut. Fastigheterna har delats in i två värdeklasser: fastigheter med kulturhistoriskt särskilt värdefulla byggnader och fastigheter med kulturhistoriskt värdefulla byggnader.

Det praktiska arbetet med att ta fram kulturmiljöunderlaget har gjorts av byggnadsantikvarierna Katja Meissner och Emmy Lindblom från Byggkult AB samt arkitekt Daniel Ljunggren från Tidens arkitekter AB. Kajsa Engman, planarkitekt vid Mönsterås kommun har skrivit textavsnitten om landskapet, hur landskapet påverkat förutsättningarna i utredningsområdet samt arkeologi och fornlämningar. Ålems hembygdsförening har bidragit med de fördjupande faktarutor i blått som finns i anslutning till flera av de utpekade byggnaderna. Det avslutande arbetet med att redigera ihop de olika textavsnitten gjordes av Kajsa Engman.

Arbetet har inriktats på en kulturhistorisk värdebedömning av bebyggelsemiljön och byggnaderna enligt en inventeringsmetod som utarbetats av Kalmar läns museum. Metoden kännetecknas av en ”snabbinventering” som framförallt fokuserar på det värderande momentet. Många byggnader kan då bedömas på kort tid genom en snabb exteriör besiktning. Traditionella byggnadsinventeringar är ofta mer dokumenterande genom exempelvis arkivstudier och detaljerad faktafångst i fält om varje byggnad samt dess material och arkitektur men kan helt sakna värdering. En konsekvens av en snabbinventering av detta slag är en ökad risk för att förbise kulturhistoriska kvaliteter och/eller fastigheter som borde varit med i urvalet. För att minska risken har arbetsgången utformats så att två byggnadsantikvarier genomfört snabbinventeringen tillsammans och materialet har därefter granskats av Mönsterås kommun och Ålems hembygdsförening.

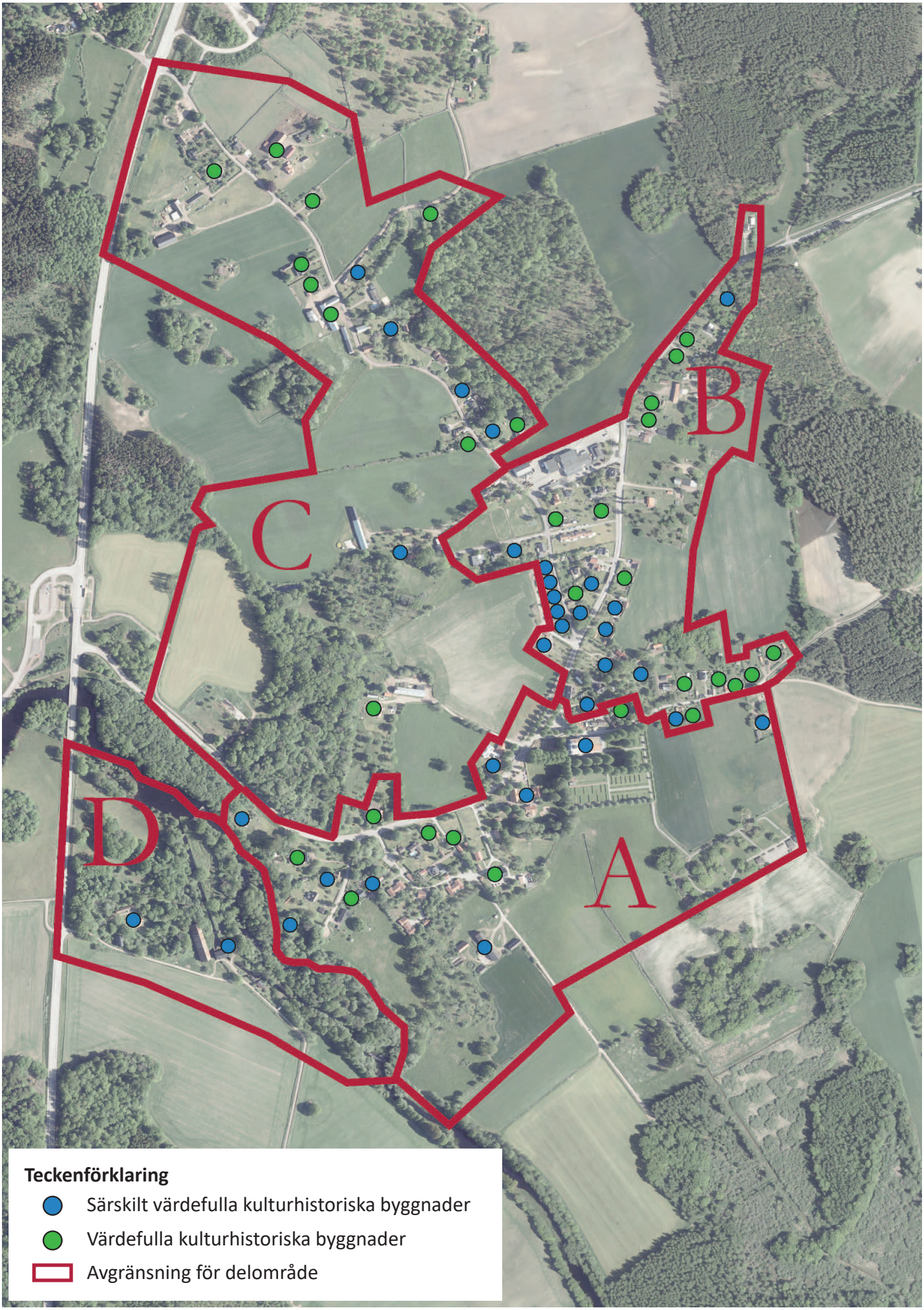

Ålems kyrkby med delområden samt utpekade byggnader inom respektive område.

På grund av arbetets översiktliga karaktär har en samlad bedömning av byggnaderna på varje fastighet gjorts. För varje fastighet finns en kortfattad motivering av vilken betydelse de enskilda byggnaderna har för fastighetens sammantagna kulturhistoriska värde. Fastigheterna har normalt endast besiktigats från gatan och bedömningarna grundar sig på det som kan uppfattas därifrån. I de flesta fall gäller bedömningen huvudbyggnaden. I vissa fall, där fastigheterna inrymmer flera större byggnader, har en sammanvägd värdebedömning gjorts. Den högsta byggnadsåldern har registrerats, vilket i normalfallet gäller huvudbyggnaden. Gällande uppskattningen av ålder på byggnaderna har dessa i efterhand kontrollerats mot historiska kartor. Uppgifterna om antal byggnader, samt ålder, värde etc. av de enskilda byggnaderna har i viss mån kunnat förtydligas i kapitlet om kulturhistoriskt värdefulla byggnader. Där återfinns även en sammanfattande värdebeskrivning. Värdebeskrivningarna består dels av en punktlista med de centrala konstituerande värdeaspekterna, och dels av en kortfattad beskrivning i löptext.

Området ”Ålems kyrkby” skiljer sig från den karta som upprättades efter 1983 års kulturhistoriska analys. Området har utökats något och består av själva kyrkbyn, Knutskulla och Solberga samt Torsrum. Områdesavgränsningen motsvarar därmed i stort sett avgränsningen i kommunens kulturmiljöprogram, men har utvidgats något mot norr så att även den utspridda bebyggelsen längs Solbergavägen samt enbostadshusen vid Häradsvägen ingår. Området ”Pataholm” består av själva holmen samt malmbebyggelsen öster om landsvägen. Bebyggelsen i Patamalm ingår inte. Avgränsning av själva delområden gjordes utifrån miljöns kulturhistoriska karaktär. Bebyggelsemiljön inom Pataholm (delområde E och F) bör betraktas som särskilt värdefullt enligt PBL 8 kap §13 vilket innebär en utökad lovplikt.

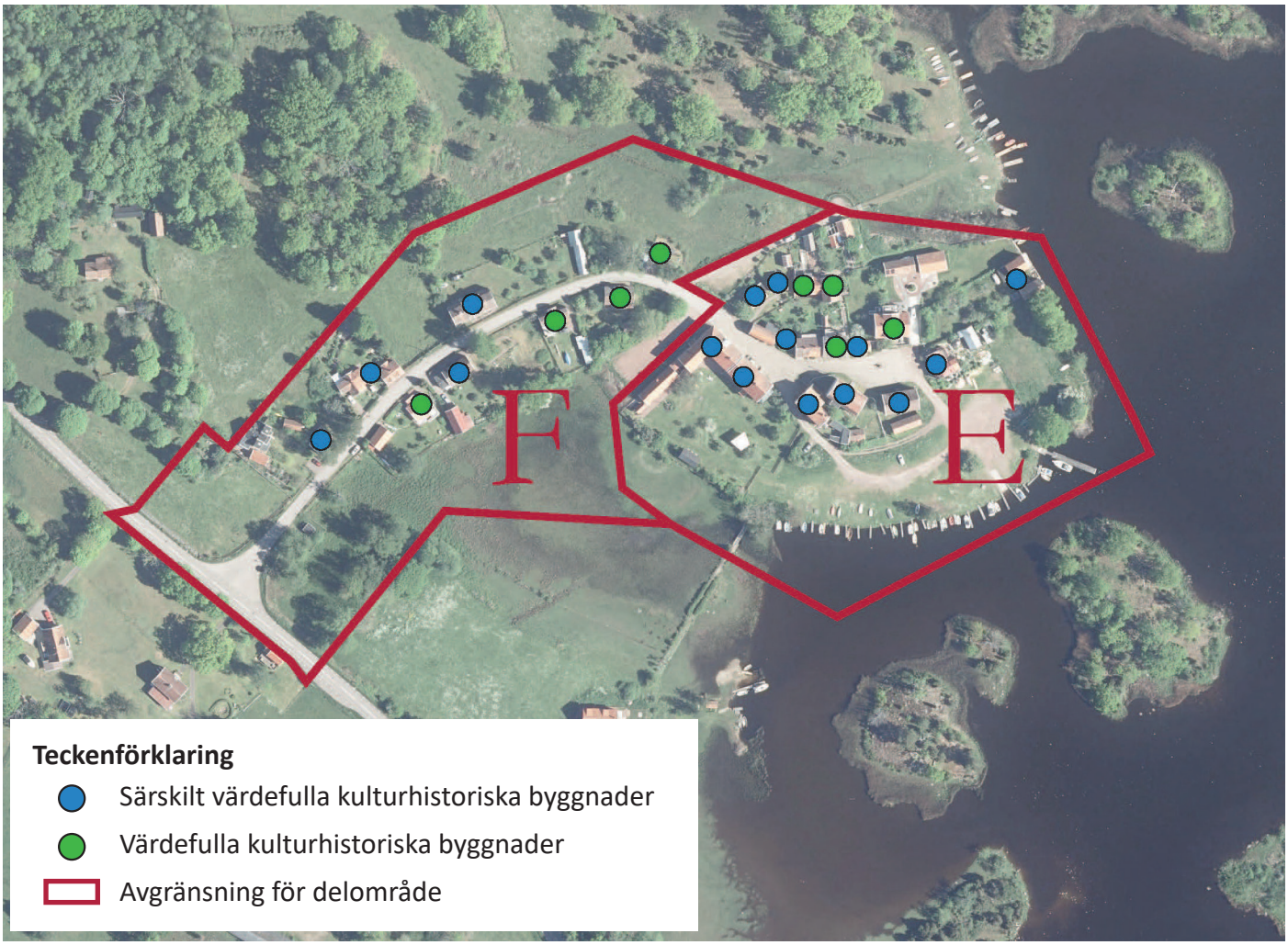

Pataholm med delområden samt utpekade byggnader inom respektive område.

VAD INNEBÄR DETTA FÖR MIG SOM FASTIGHETSÄGARE?

Detta dokument är ett kunskapsunderlag och inte ett juridiskt skydd. Det är först vid en juridisk prövning som det ställs på sin spets huruvida den miljö eller byggnad kommunen pekat ut som särskild värdefull är just detta. Vid ärenden som prövats juridiskt har dock dokument som detta visat sig vara viktiga underlag för sådana bedömningar.
Som fastighetsägare bör du vara uppmärksam på att:

- Även icke bygglovspliktiga ändringar kan vara ovarsamma eller förvanska byggnaden. Särskilt värdefulla miljöer får enligt lag förändras men inte förvanskas. För att säkerställa att detta inte sker uppmanas fastighetsägare ta kontakt med Mönsterås kommun för godkännande av alla exteriöra ändringar (ex kulörförändringar, byte av yttertak, fasader, dörrar eller fönster, samt uppsättning av skyltar) på särskilt värdefulla byggnader. Vill fastighetsägaren ändå göra ändringar som bedöms vara ovarsamma eller förvanskar byggnaden kan det prövas i ett frivilligt bygglov för att inte hamna i en situation där det blir ett tillsynsärende i efterhand.

- Vid höga kulturhistoriska värden kombinerat med planer på stora förändringar kan krav på kulturhistorisk utredning från antikvarisk expertis krävas vid bygglovsansökan.

- Utpekade särskilt värdefulla byggnader bör inte rivas eller flyttas.

- Den 1 juli år 2017 gjordes ändringar i PBL (Plan och bygglagen) som bl. a innebär att vissa åtgärder inte längre kräver bygglov. Dessa undantag gäller inte för områden utpekade som särskilt värdefulla. Exempel på dessa åtgärder är små tillbyggnader (exempelvis burspråk), vissa typer av skyltar m.m.

- För enskilda personer, kommuner, stiftelser och bolag finns det möjlighet att söka bidrag hos Länsstyrelsen till antikvariska åtgärder för att vårda kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer.

- Att äga en byggnad som pekas ut som kulturhistorisk värdefull kan innebära att värdet på fastigheten ökar. I studier från Halland 2005-2012 som omfattar ca 40 000 fastighetsöverlåtelser visade det sig att det förväntade marknadsvärdet (köpesumman/ taxeringsvärdet) i medel ligger 7 % högre för kulturhistoriskt värdefulla byggnader än övrig bebyggelse. (Källa: Kulturmiljö Halland)

- Utöver ovan nämnda konsekvenser nämner även rapporten för varje delområde vilka kulturmiljöskydd som finns, samt vilka riktlinjer som ska följas.

ÅLEMS KYRKBYS FRAMVÄXT

Landskapet i Ålems kyrkby
Människor har i alla tider sökt sig till platser som känns trygga och säkra utifrån landskapets karaktär och utformning. I Ålems kyrkby bosatte sig de första människorna på en kulle vid Ristomta, en plats som är högre belägen än det kringliggande landskapet vilket ger god sikt åt flera håll. Härifrån har sedan bygden utvecklats österut där kyrkan placerats och liksom ortsnamnet vittnar om har samhället växt fram kring Ålems kyrka.

För 14000 år sedan täckte inlandsisen Ålem. Det var inte förrän tusen år senare som isen började dra bort från Kalmarsundskusten även om de kringliggande landområden fortfarande var täckta av vatten och havsnivån låg cirka 10 meter över dagens nivå. Det var först för cirka 4000-500 år sedan som kullen vid Ristomta, områdets högst belägna punkt, började torrläggas. De högst belägna punkterna i området utgjorde då öar i en sjö eller havsvik. När isen smälte bildades stora mängder vatten som forsade under isen. Genom isens och vattnets påverkan nöttes berget ner och löst material transporterades långväga. Det avsatta materialet kallas för morän och de vanligaste isälvsavlagringarna är rullstensåsarna som består av morän. Omkring 1 kilometer söder om Ålems kyrkby återfinns Högsbyåsen som är en av Kalmar läns mäktigaste rullstensåsar.

Morän dominerar landskapet kring Ålems kyrkby och moränkullar är inte en ovanlig syn kring. Utöver morän består jordmånen till stor del av postglacial sand. Den postglaciala sanden har tillkommit genom vågornas erodering av moränen som inlandsisen bildade och på så sätt omlagrat de tidigare jordarterna som befunnit sig i strandzonen. På grund av moränen och sanden är åkrarna inte de bördigaste även om de går att bruka. Söder om Ålems kyrka består jordarten av lera och silt vilket innehåller mer näring och mineraler. Därför är dessa jordar bördigare. Historiskt sett har människor i stor utsträckning bosatt sig vid jordar bestående av lera just för de goda odlingsegenskaperna. Möjligen var det därför som kyrkan placerades här, närmast de mest brukningsvärda och högavkastande jordarna. Trots stenigheten i både åkermark och skogbyggden har skogen fungerat som en viss produktionskälla. Idag omges Ålems kyrkby till stor del av odlingslandskapet med inslag av skogbeklädd mark. Längs den östra kanten av samhället och vidare norrut sträcker sig ett sammanhängande band av skog. I övrigt återfinns ett mindre skogsområde i samhällets västra delar samt söderut längs Alsterån.

Bebyggelsen i Ålems kyrkby ligger på en något högre höjd än kringliggande landskap. De två högsta belägna punkterna ligger norr om Solbergavägen och når höjdkurvan på 14 meter. De lägsta nivåerna ligger runt 3

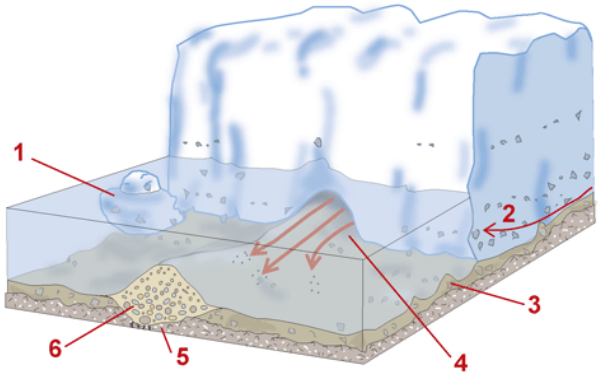

Inlandsisens avsmältning i ett område som täcks av vatten. 1) Isberg som brutits loss från den smältande isen, 2) Isens rörelseriktnig, 3) Morän, 4) Isälv som bildas av smältvatten från isen, 5) Dalgång i berggrunden, 6) Isälvssediment som i detta fall bildar en rullstensås.
Illustration: Anna Åberg." © Sveriges geologiska undersökning.

meter över havet. Kring Ålems kyrkby öppnar landskapet upp sig där dalgångarna blir bredare och en tydlig dalgång finns just där Alsterån rinner. Alsterån följer en sänka i berget som fortsätter ända ut till Pataholmsviken. Riktningen är nordvästlig-sydostlig vilket är en vanligt förekommande riktning för berggrunden i området och därmed även vikarna närmare kusten. Alsterån är en av Mönsterås kommuns största åar vilken har sin avrinning från sjön Alstern i Uppvidinge kommun och mynnar ut i Kalmarsund vid Pataholm. Alsterån är ungefär 125 kilometer lång och har med all sannolikhet bidragit till samhällets utveckling. Vatten i landskapet har i alla tider möjliggjort bosättning för människan. Ån bidrar med både dricksvatten och fiskemöjligheter men är även viktig för odlingsmöjligheterna. Både växter och djur frodas nära vatten vilket utgjort viktig föda för människor i äldre tider.

Historiskt sett följer vägarna i Kalmar län ofta åsar eller sidorna på dalgångarna medan kyrkan är belägen på en avsats i dalgången, alternativt mindre höjder. Ålems kyrka är belägen på en avsats i dalgången vilket är den ungefärliga platsen för den medeltida stenkyrkan som tidigare funnits. Kyrkorna har genom historien gärna placerats på högre höjder där de syntes vida och symboliserade status för socknen. Då kyrkorna blev större behövdes större plats och stadigare underlag vilket kan ha lett till placeringen av Ålems kyrka, vilket är något lägre än den kringliggande bygden.

Samhället grundas och växer

Ålems kyrkby ligger med bebyggelse på mindre höjder intill Alsterån, just där vägarna från inlandet korsar varandra på väg mot Kalmar och Västervik. Detta var från början en klungby belägen på en kulle vid Ristomta, som med tiden har utvecklats till ett samhälle orienterat kring kyrkan. Dagens Ålems kyrkby utgörs av vad som från början var flera mindre byar och gårdar med Ålems by som kärna. Ålems by är sannolikt socknens äldsta och största by. De övriga byarna som idag utgör Ålems kyrkby var Solberga och Knutskulla i norr samt Torsrum söder om Alsterån. Ålems by har varit känd sedan tidigt 1300-tal och Torsrum förekommer i skrift från 1400-talet som ett av de gods riksrådet Erik Turesson Bjelke efterlämnade vid sin död 1450. Här drevs en kvarn i Alsterån, vilket gjorde denna plats betydelsefull redan under medeltiden. De övriga byarna nämns först ca. hundra år senare i skrift. Byarnas placering på mindre höjder i ett annars flackt odlingslandskap med mager sandjord synes tämligen naturlig. Där Alsterån passerar Torsrum finns ett vattenfall på ca. 4,7 m. Därefter planar ån ut och är tämligen flack hela vägen ut till kusten. Åkrarna nedströms från Ålems by mot Hedersrum och Strömsrum har under hela historien varit mycket utsatta för översvämningar. Det är alltså ingen slump att man just här vid socknens högsta vattenfall byggde en bro över ån för att binda samman kuststäderna Kalmar och Västervik med varandra och inlandet och att ett samhälle växte fram på denna plats.

Ålems kyrka har sedan 1200-talet legat där vägarna från inlandet och från Kalmar korsade Alsterån. Det är sannolikt denna kyrka som återfinns i 1545 års jordebok som ”Sankt Görans kapell på Ålima skog”. Socknen låg då under Linköpings stift och när byn först omnämns 1318, berättas att två hemman från byn donerades till ett prebende – d. v. s. en gård vars inkomst skulle betala lön till en kyrkoanställd – under Linköpings domkyrka, men här fanns även andra hemman som förblev under frälse, dvs. arrendehemman ägda av adel, i detta fall knutna till Strömsrum.

Kyrkobyggnaden beskrevs närmare först under 1600-talets första hälft och den tidigaste avbildningen är en teckning av J. H. Rhezelius från 1634. I denna teckning syns kyrkobyggnaden som ett långhus med ett kor i öster. Öster därom står en klockstapel och på kyrkans södra sida finns kyrkogården avbildad. Genom avbildningar från 1600-, 1700- och 1800-talen kan vi sluta oss till att kyrkan sett likadan ut från medeltid fram till dess den revs 1831 och en ny kyrkobyggnad uppfördes strax öster om den ursprungliga kyrkan, sannolikt på den plats där klockstapeln tidigare stått. Den ursprungliga kyrkan ska ha rymt 444 personer, medan den nya kunde hysa maximalt ca 1000 personer. Ålems kyrka är därmed en av Kalmarbygdens största landsortskyrkor.

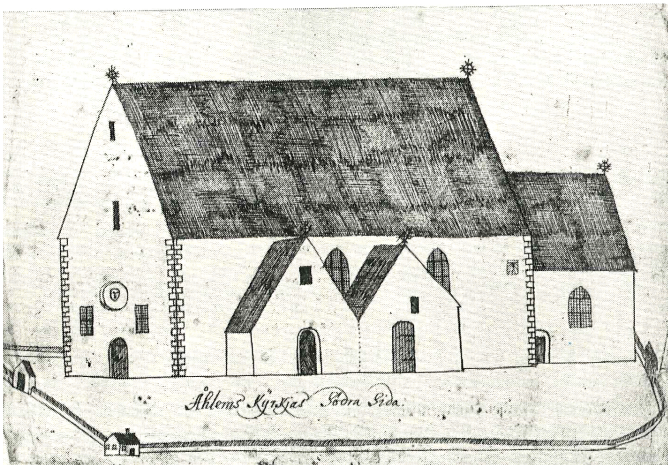

Ålems medeltida kyrka, avbildad år 1750.

Reformationstiden

I och med reformationen förvärvade Gustav Vasa samtliga gårdar i Ålems by och det var först i och med Gustav Vasas införande av jordeböcker och tiondelängder i Sverige som socknens historia verkligen trädde fram i skrift. I 1545 års jordebok finns nio skattepliktiga personer upptagna i Ålems by och i tiondelängden 1551 hittar vi åtta åbor, d. v. s. personer med arvsrätt att bruka annans mark mot arrende eller skatt. 1571 återfanns nio åbor i byn och vi kan se att kronan vid denna tid förvärvat de två hemman som tidigare legat under Linköpings domkyrkas prebende. Ytterligare fyra hemman stod vid denna tid som K. M:ts hemman och tre som kronans bytesgods från Ebba Leijonhufvud. Hela byn lydde således under kronan genom Strömsrums kungsgård. Det är också under 1500-talet som Solberga nämns första gången i skrift. Solberga by är utformad som en radby med mindre hemman som skattade under Strömsrum. Byn skulle komma att ha samma utbredning under ett par hundra år. Innan storskiftet hade byn även sin egen kvarn i bäcken som rann ner mot Alsterån.

Stormaktstiden

För att finansiera de stora krigen under 1600-talet tvingades kronan sälja stora arealer av den mark som man lagt under sig under föregående århundrade. För Ålems sockens vidkommande innebar det att Johan Skytte köpte Strömsrum 1622. I köpet medföljde 5 ½ hemman samt kvarn i Ålems by. Dessutom medföljde en utjord i Knutskulla, vid den tiden upptaget som ödehemman. Knutskulla eller Gnutskulla, som det stavas på äldre kartor, uppträder först i skrift vid 1600-talets början. Då bodde här en knekt och en trumslagare. Dock finns här på kullen ett stenåldersgravfält, vilket visar att området varit bebott redan då. I samma köp förvärvade Skytte även Solberga med fyra åbor bosatta på ¼ hemman vardera. De fyra torpen som noterades vid Skyttes köp 1622 utgjorde Solberga by under flera århundraden. 1642 förvärvade så Skytte resterande hemman i Ålems by samt Torsrum med två hemman. Under den här tiden beboddes Ålems by till största del av bönder, men även enstaka personer med kyrklig anknytning, som t. ex. klockaren. I Torsrum bodde länsman Hans Mårtensson. Även Solberga var huvudsakligen bebodd av jordbrukare.
Som största markägare fick familjen Skytte mycket stort inflytande i bygden under 1600-talet och namnet lever ännu kvar, inte minst genom den så kallade Skytteanska donationen till barnaskolan som startades i Ålems socken 1637 som en av Sveriges tidigaste skolor. Skolbyggnaden fick sitt fasta hem intill kyrkan, på samma plats där även dagens skolbyggnad, den så kallade Skytteanska skolan, byggdes 1820. Släkten Skyttes inflytande minskade först vid Karl XI:s reduktion på 1680-talet. Torsrum reducerades, d. v. s. förvärvades av staten, från fru Maria Skytte kring år 1680, Ålems by 1683, Solberga 1685 och Knutskulla 1686.

Johan Skytte, vilken Skytteanska skolan är uppkallad efter.

Storskifte

Under 1700-talets första hälft började kronan återigen sälja av mark och flera av Ålems bys hemman blev skattehemman, d. v. s. hemman som ägdes av bönderna som brukade dem. 1751 hade befolkningen i byn ökat till 14 hushåll. Det var under denna tid de första ännu bevarade kartbilderna av det som idag är Ålems kyrkby producerades. Först på storskifteskartan från 1787 kan vi alltså se var bebyggelsen i Ålems by var belägen. Invid kyrkan återfinns skolbyggnader och enstaka andra byggnader med koppling till kyrkan och handel. Gårdarna låg samlade på båda sidor av Häradsvägen, rakt norr om Torsrum. I Torsrum fanns sedan mitten av 1700-talet ett dagsverkstorp under Carl Rappe på Strömsrum. Solberga by bestod ännu på 1700-talet av fyra gårdar

Storskifteskarta över Ålem, år 1787.

Laga skifteskarta över Solberga år 1837.

och bebyggelsen låg samlad öster om nuvarande Solbergavägen. Vid Solbergas storskifte 1791-93 ägdes samtliga fyra gårdar av skattebönder. Solbergaböndernas kvarn i den lilla bäck som flöt i nuvarande E22:ans sträckning syns på kartan från 1748, men verkar ha avvecklats i och med storskiftet. Av befolkningen vet vi att vid 1700-talets mitt fanns i Solberga änkan efter organisten Johan Lindström, som även han bodde där innan sin död. 1764 köptes ¼ hemman i Solberga av gästgivare Petter Jordan, vilket skulle kunna antyda att här fanns ett gästgiveri. Det behöver dock inte vara så. Från Solberga härstammar också släkten von Plomgren, som var mycket inflytelserik i svensk politik och ekonomi under 1700-talet. Anders Göransson, son till åbon Göran Eriksson flyttade under tidigt 1700-tal till Stockholm, där han slog sig ned som köpman under namnet Anders Plomgren.

Laga skifte

Ålems by genomgick laga skifte 1859-1861. På skifteskartan ser vi en utökad bebyggelse söderut från den bykärna vi kunde se på 1787 års skifteskarta. Vi kan även se viss ny bebyggelse längs Häradsvägen norr om kyrkan, mot Timmernabben. Efter skiftet köptes det mesta av byn av familjen Rappe på Strömsrum, som då lät bygga Ristomta gård i västra delen av byn, varvid de gamla byggnaderna på platsen försvann. I Solberga genomfördes laga skifte 1841. Under det sena 1800-talet skedde sedan ytterligare söndring i området för att bygga mindre bostadshus. 1800-talet var fattigt i Ålems socken. Fattigvården gjorde vad de kunde och 1834 fick de en donation bestående av ett stort antal tunnor spannmål från baron Elias Rappe. Detta resulterade i att ett sockenmagasin uppfördes strax nordväst om kyrkan. På en oljemålning från 1800-talets mitt avbildades Ålems by norrifrån med kyrkan i fonden. Där syns sockenmagasinet tillsammans med kyrkstallar och en handelsbod, allt samlat vid vägskälet vid kyrkan. 1856 samlade man i Ålems by in pengar till ett barnhem. Ett hus inköptes 1862 från prästgården i Hedersrum och flyttades till byn. Även det fick sin plats i området norr om kyrkan vid vägskälet till Solberga by.
På generalstabskartan 1874 syns att en viss förtätning av bebyggelsen ägt rum vid Hederumsvägen

Laga skifteskarta över Ålem år 1859. Alsterån avgränsar området västerut och kyrkan är markerad i rött.

och vid Solbergavägskälet, där bebyggelsen förtätades ytterligare kring sekelskiftet 1900. Längs Solbergavägen växte nu en form av malmbebyggelse fram i form av mindre hantverksgårdar på små tomter. Även öster om kyrkan, vid Hederumsvägen tillkommer fler tomter med småskalig bebyggelse. Ytterligare bebyggelse växte kring sekelskiftet fram vid Häradsvägen mot Timmernabben och norr om Solberga.

Industrialisering

År 1918 elektrifierades skola och prästgård genom ett avtal mellan Ålems kommun och Finsjö Kraftaktiebolag. Strömsrums kvarn vid Torsrum blev så även kraftverk. Vid 1940-talet hade Ålems socken utvecklats till den mest industrialiserade socknen i södra delen av länet och den tätast bebyggda, men även den socken som hade den relativt sett största andelen åkerareal. Nya industrier och verksamheter etablerades dock i det nya Ålems stationssamhälle som växt upp som en följd av Kalmar-Berga järnvägs tillkomst 1897. I kyrkbyn utgjordes den enda industrin av en mindre industritomt som anlades vid 1900-talets mitt i Knutskulla-området. I den gamla kyrkbyn byggdes ett nytt ålderdomshem 1931. Kyrkogården utvidgades vid ett par tillfällen under 1920- och 1940-talen. Vid Knutskulla gjorde man också en ansats till ett folkhemsbygge med nya bostäder, bl.a. en radhuslänga, men byggnader tillkomna efter 1950 är få i kyrkbyn. I Knutskulla har industriverksamheten utvidgats något under 1900-talets andra hälft, men har inte spritt sig vidare.

Dagens Ålems kyrkby präglas alltså i stort av det sena 1800-talet och 1900-talets första hälft. Väster om kyrkan, på Häradsvägens södra sida, finns samhällets enda detaljplanerade område – ett gruppboende uppfört under 1990-talet längs en svängd väg där man kan ana postmodernismens stadsbyggnadsideal. Kyrkogården har även fått en ny utvidgning under 1980-talet.

Strömsrums kvarn år 1928.

PATAHOLMS FRAMVÄXT

Landskapet i Pataholm

Genom att avläsa landskapet kan mycket sägas om den plats som samhällen växer fram på. I alla tider har åsar varit naturliga färdvägar då utsikten är god över det kringliggande landskapet och strax sydväst om Pataholm, vid Pataholmsvägen, återfinns Högsbyåsen. En relativt låg ås på endast 6-7 meter. Den kan följas från Högsby i nordväst till söder om Ålems kyrkby, strax söder om infartsvägen till Pataholm och ända till Saltors udde för att sedan försvinna ner i havet. Riktningen är nordvästlig-sydöstlig och klassisk för området. Åsarna formades under istiden då mäktiga isar sakta rörde sig över landskapet. Isen låg över området fram till för cirka 12000-14000 år sedan. När isen nötte mot markytan följde löst material med i form av sten, grus och sand bland annat. I sakta mak drog sig inlandsisen tillbaka samtidigt som den smälte och efterlämnade stora mängder vatten. Smältvattnet bildade stora isälvar under istäcket. Dessa svepte med sig det lösa materialet av olika storlekar och jordarten som bildades kallas morän, där olika kornstorlekar är blandade med varandra. Vattnet i isälven var strömmade vilket innebär att vattnets transportförmåga varierade. Ju närmre älvens utlopp desto sämre transportförmåga och det lösa materialet föll till botten. Tack vare detta sorterades liknande kornstorlekar på samma ställen och bildade isälvssedimentet i åsarna.

Högsbyåsen har länge varit en viktig färdväg då huvudvägen från Kalmar till övriga Sverige gick här. Åsen har därför varit av stor betydelse för Pataholms lokalisering. Åsar och landskapsbildningar med en högre höjd var det första att blottläggas då landet höjdes och vattnet drog sig tillbaka vilketockså är anledningen till att många fornlämningar ligger högre belägna. Samtidigt bildades åsarna oftast i sänkor i berggrunden eftersom det är den naturliga platsen för material att ansamlas. Högsbyåsen har en höjd på 6 meter och det var först för cirka 2000 år sedan som vattnet drog sig tillbaka och blottade åsens krön. Dock saknar sträckan förbi Pataholm åsrygg i landskapet och det klassiska morängruset utspritt utbrett i stora fält. Troligen har havet planat ut åsen då havsnivån tidigare legat högre än idag samtidigt som det inte förts med tilllräckligt material från isälven för att kunna bygga en sammanhängande ås. Högsbyåsen förbi Pataholm upplevs alltså som flack och höjdskillnaden ner till havet är knappt märkbar.

Pataholm ligger som namnet vittnar om på en holme där själva holmen består av en kulle på omkring 4 meter över havet med sidor som sluttar ned mot vattnet. Detta ger en god utsikt över viken. Med tanke på holmens sluttande sidor mot vattnet och den låga höjden finns risk för översvämning vid kraftiga regn och havsnivåhöjning.

Odlingslandskapet närmast Pataholm är småskaligt där det flacka landskapet nyttjas för jordbruket i form av mindre åkrar medan de högre moränkullarna är skogsbeklädda. Det kringliggande jordarna består till största del av morän, svallsediment i form av grus och postglacial sand vilket inte utgör de mest näringsrika odlingsmarkerna. I de allra lägsta partierna norr om Pataholm och omkring alsteråns mynning återfinns gyttja som bildats genom att sönderdelade växt- och djurrester avsatts på botten av den tidigare havsviken. Gyttja är vanligt förekommande i skyddade vikar.

Väster och nordväst om Pataholm återfinns ett sammanhängande blandskogsparti bestående av både triviallöv- och ädellövträd. Till ädellöven hör alm, ask, avenbok, bok, ek, lind och lönn medan övriga svenska lövträd räknas till triviallövträd, exempelvis asp och björk. Ädellövträden innehar ett högre ekonomiskt och ekologiskt värde till skillnad mot triviallövträden. Söder om Pataholm återfinns ett brett band av värdefull gräsmark närmast vattnet som följer kustlinjen ner till Saltor. Även norr om Pataholm ligger värdefulla gräsmarker, insprängda bland lövskogsdungar. Gräsmarkerna har stor betydelse för ekologin, klimatet, jordbruket och vattnet i landskapet.

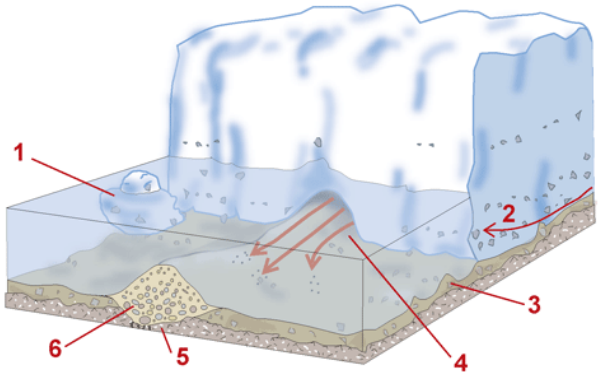

Inlandsisens avsmältning i ett område som täcks av vatten. 1) Isberg som brutits loss från den smältande isen, 2) Isens rörelseriktnig, 3) Morän, 4) Isälv som bildas av smältvatten från isen, 5) Dalgång i berggrunden, 6) Isälvssediment som i detta fall bildar en rullstensås.

Illustration: Anna Åberg." © Sveriges geologiska undersökning.

Samhället grundas och växer

Vid kusten, i socknens södra del, ligger Pataholm, längs vägen till Kalmar. De äldsta referenserna till Pata har sitt ursprung runt sekelskiftet 1500. Namnet Pata kan härledas till en sorts fiskeanläggning, vilket antyder att platsens ursprungligen viktigaste näring varit fisket. Under medeltiden verkar man dock ha upptäckt dess förtjänster som hamn och handelsplats. Troligen var den första stora exportvaran under medeltiden järn från bygden. Under Gustav Vasas tid på tronen klagades det från Kalmar på den olaga handel som bedrevs härifrån. Under Vasa-tiden skärps lagarna om ständernas rättigheter och skyldigheter samt gränsen mellan lantmännens och borgarnas näringar. I och med att avståndet mellan Smålandskustens enda städer Västervik och Kalmar var så pass stort, fanns det ett stort behov av mindre handelsplatser däremellan, där lantmännen kunde leverera sina spannmål och borgarna kunde sälja varor till allmogen. Sannolikt var det vid denna tid Pataholm knöts närmare till Kalmar genom handeln. 1541 uppträder borgaren ”Hans wti Pata” i Kalmar stads mantalslängd. Sannolikt har han skrivit sig i Kalmar för att kringgå handelsförbudet i Pata. Vid samma tid, 1542, kan man se att kronan köpte tjära av en ”Germund i Pata”, för Kalmar slotts räkning. Tjära och virke skulle nu ersätta järnet och komma att bli de viktigaste handelsvarorna i Pataholm under de kommande århundradena.

Under en kort period i början av 1600-talet innehade Eksjö rättigheterna till Pataholm som utskeppningshamn, men under de följande nära tre hundra åren skulle Pataholm vara tätt knuten till Kalmar, som dess lydköping. Köpingssystemet sanktionerades 1620 under Gustaf II Adolf och innebar att städernas borgare kunde skapa sig handelskolonier längs de viktiga handelsrutterna. I städerna fanns de stora handelshusen, medan deras anställda s. k. betjenter eller köpdrängar bodde i stadens lydköping och där bedrev köpenskap i handelshusens namn. De tog emot varor från bönderna i området och förde dem vidare till handelshusen i staden. I andra riktningen fördes förnödenheter såsom salt och sill. Köpdrängen ägde varken sin bostad eller varulagret i köpingen. Dessa tillhörde patronen i staden, då det enbart var de i staden skrivna borgarna som tilläts bedriva handel i köpingen. Detta system ledde ofta till tvister mellan närbelägna städer, om vilket handelsområde som tillhörde vilken stad. Dock var detta det rådande systemet för handel fram till näringsfrihetsförordningen 1864.

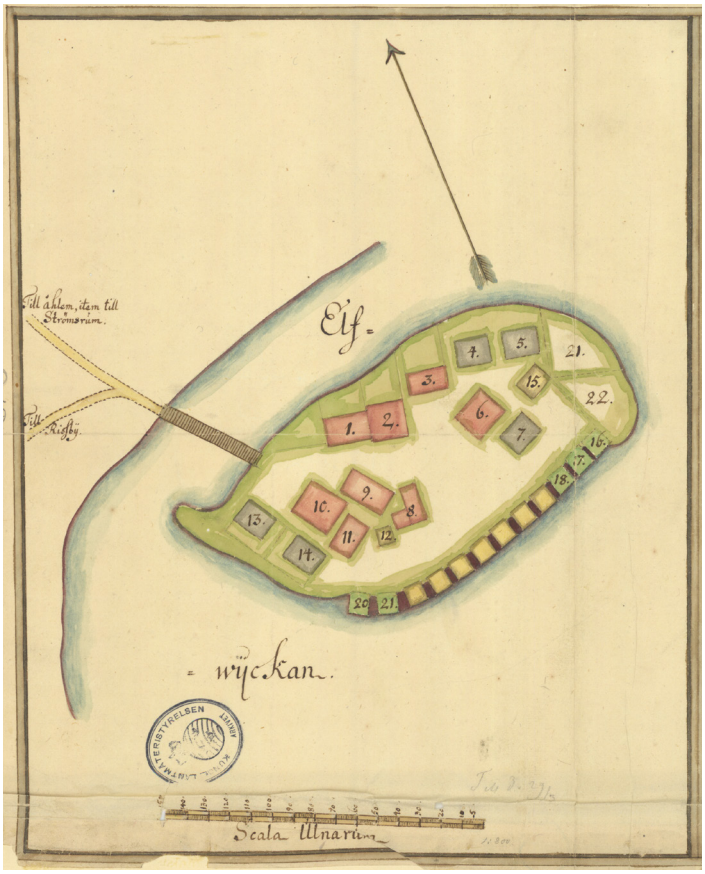

Karta över Pataholm år 1726, upprättad av Johan Nesser.

Bebyggelsen i Pataholm har genom århundradena präglats av handelsgårdarna. På Johan Nessers karta över Pataholm, upprättad 1726, syns handelsgårdarna samlade på holmens höjd runt en lös torgformation. De tillhörande bodarna ligger alla längs holmens södra strand. På holmen, som vid denna tid var helt vattenomgärdad med en bro som enda landförbindelse, fanns vid denna tid även en krog som en given samlingsplats vid torget. Denna flyttades dock på 1760-talet till fastlandet, där den låg väster om landsvägen, just i korsningen med vägen ner mot köpingen. Knäckan, som krogen hette, låg mittemot den överbyggda brunn som fortfarande står intill vägen, den s. k. Knäckabrunn. Krogen blev sedermera hem till urmakare Möller, som kallade sin gård Bethel. Under 1700-talet var sannolikt bebyggelsen koncentrerad till holmen. Ingen landbebyggelse antyds på tidens kartor. Under 1700-talets andra hälft dominerar fortfarande handelsgårdarna runt torget på holmens höjd. På stränderna runt holmen låg brädgårdar. Sjöbodar och bryggor stod runt holmen, på pålar i vattnet. Mot slutet av 1700-talet började man fylla ut stränderna för att få mer plats för varulager, och holmen ändrade form. På 1882 års karta ser man att sundet mellan holmen och fastlandet är helt utfyllt. Bebyggelsen

har vid denna tid börjat indelas i en handelskärna på holmen och ett slags malm på fastlandet. De äldre byggnaderna på holmen har ersatts av byggnader från det sena 1700-talet och 1800-talet. Malmen utgörs av skeppargårdar med större tomter längs vägen ner mot holmen. Här bodde också ett par hantverkare. På holmen dominerade fortfarande handelsgårdarna med sina lager längs stränderna. Det är denna bebyggelse vi ser än idag.

Det sena 1800-talets Pataholm dominerades av trävaruhandel, främst genom den Hullgrenska träexportfirman, vars gård byggdes i mitten av 1800-talet på utfylld mark i sundet mellan holme och fastland, samt Strömsrums och Hornsöbolagets utskeppningar, vilket innebar att forna tiders mångfald inom Pataholms handel i stort sett var borta vid denna tid. Efter sekelskiftet 1900 minskade Pataholms betydelse som utskeppningshamn snabbt och redan i mitten av 1900-talet sågs samhället som en pittoresk sommaridyll. Hullgrenska gården är idag hembygdsgård och Pataholms relativt snabba förvandling från handelsplats till besöksmål för sommarturister har inneburit att orten mer eller mindre frusit i tiden runt sekelskiftet 1900. Ingen ny bebyggelse har tillkommit sedan dess.

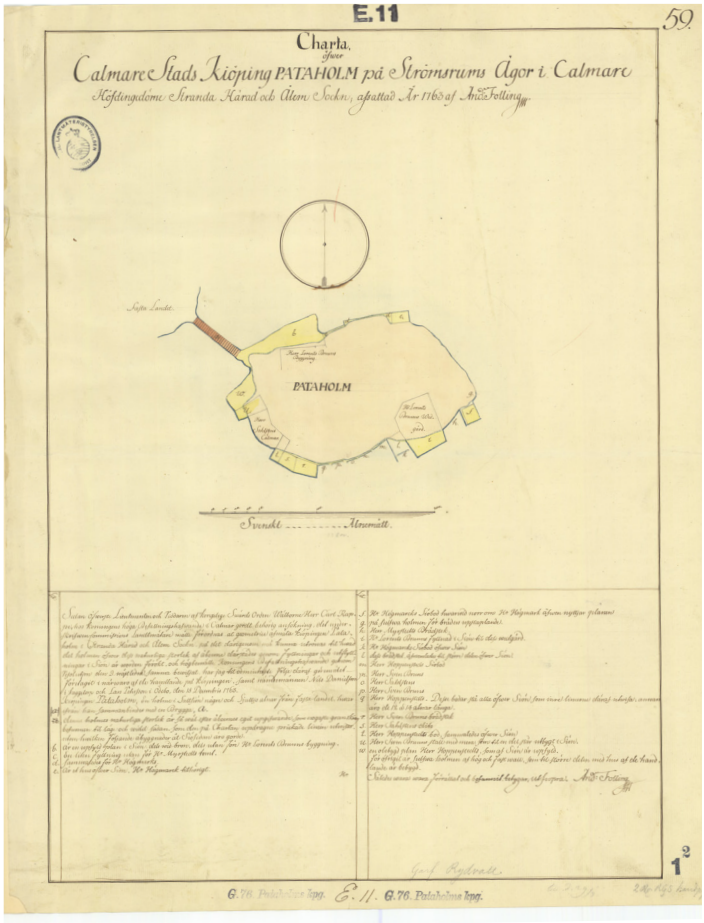

Karta över Pataholm år 1763.

Karta över Pataholm år 1882.

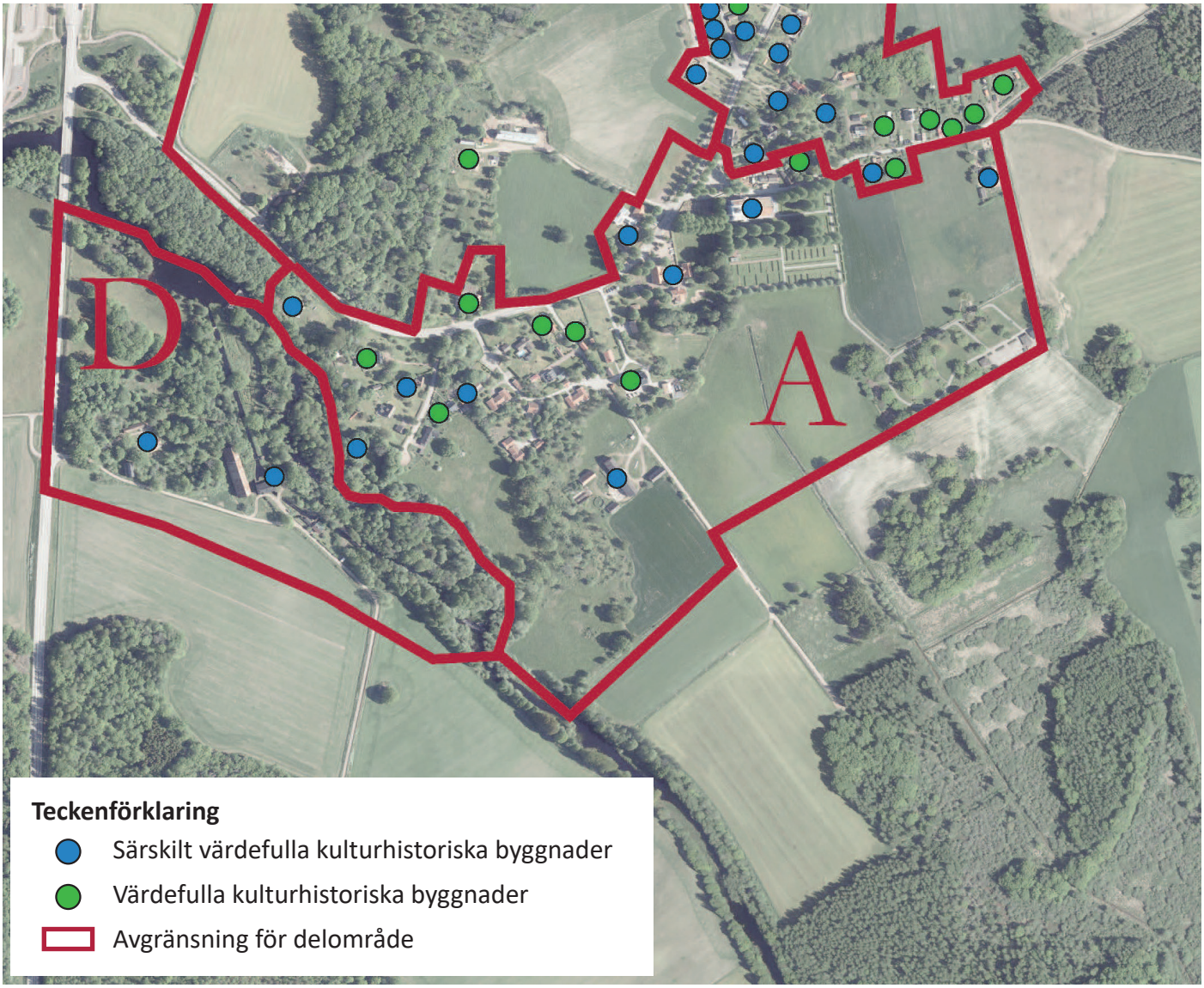

DELOMRÅDE A
ÅLEMS KYRKBY, SÖDRA DELEN

Inledning

Delområde A omfattar det område som på 1800-talet växte fram kring Ålems kyrka, och motsvarar i stort den delen som återstår från den gamla klungbyn Ålem, som vi ser på laga skifteskartan 1859. Delområdet består huvudsakligen av bebyggelse uppförd under 1800-talets senare del och fram till 1900-talets första decennier. Några enstaka byggnader är bevarade från tiden före laga skiftet. Bebyggelsen i kyrkbyn ligger med få undantag koncentrerad mellan Alsterån och Häradsvägen, en gammal landsväg av mycket hög ålder som har haft samma sträckning åtminstone sedan 1700-talet, troligen längre.
Till området hör kyrkan och kyrkogården, inklusive utvidgningen från 1980-talet, samt flera byggnader med koppling till kyrkans verksamhet, så som komministergården, klockaregården och församlingshemmet, samt Skytteanska skolan och det tidigare fattighuset (idag förskola). Söder om skolan ligger dessutom den så kallade Sörgården, ursprungligen ett äldreboende uppfört 1931, idag sjukhem. I området ligger även Ålems kvarntomt samt den gamla stenvalvsbron, som tidigare ledde över Alsterån till Torsrum och vidare till Pataholm, samt en äldre jordbruksfastighet, som är del av den så kallade Skytteanska donationen som instiftades på 1600-talet. I övrigt är det främst bostadshus och stugor med tillhörande uthus som troligen tillkom efter laga skiftet. Flera av bostadshusen präglas idag i större eller mindre grad av ombyggnader gjorda omkring 1900-talets mitt. Trots detta besitter en stor andel äldre byggnader en tydligt bevarad historisk karaktär.

OMRÅDETS VIKTIGASTE KARAKTÄRSDRAG

Placeringen i landskapet
- Kyrkomiljön som fondmotiv från infartsvägen till Ålem
- Samlad bebyggelse placerad i och intill den kuperade marken
- Bostadshus ofta med öppen utsikt mot sitt omland
- Tomter i direkt anslutning till byns gamla vägsystem
- Bebyggelsen omgiven av öppen odlad åkermark, betesmark och skog
- Äldre vägsystem som följer terrängen
- Platsbildning framför kyrkan, kyrkogården och Skytteanska skolan

Bebyggelsestruktur
- Bebyggelsen huvudsakligen från 1800-talets senare del och fram till 1930-talet
- Få byggnader bevarade från tiden före laga skifte 1859
- Landsbygdskaraktär
- Äldre trädgårdar med uppvuxna fruktträd, gångar och rabatter
- Naturtomter med ekbevuxna öar och berg i dagen
- Inhägnader med stenmurar, häckar och lägre spjälstaket
- Bostadshusen placerade mitt på tomten, ofta på fastighetens högsta punkt
- Uthusbebyggelse i bakre tomthälft, ofta i tomtgräns

Byggnader
- Institutionsbyggnader i 2 våningar
- Mindre bostadshus och villor i 1-1,5 våningar ofta med välbevarad äldre uthusbebyggelse
- Stor variation i utformning, ofta med senare om- och tillbyggnader
- Byggnader huvudsakligen av enkel karaktär med få dekorativa detaljer
- Påkostade granitstenssocklar, senare byggnader med putsad sockel
- Bostadshusen med locklistpanel, sällan putsade, målade i ljusa kulör
- Uthus panelade, målade i röd slamfärg
- Småskalig bebyggelse och funktionsbyggnader med sadeltak
- Större villor med brutet tak, då även med frontespis, takkupor och balkong
- Rött lertegel som traditionellt taktäckningsmaterial
- Spröjsade tvåluftsfönster och korspostfönster, efter 1930-talet ospröjsade en-, två- och treluftsfönster
- Pardörrar eller enkla paneldörrar i trä, efter 1930-talet enkeldörrar i karosseripanel eller fernissad ek
- Låga stentrappor, ofta utan räcke

FÖRDJUPAD KARAKTÄRSBESKRIVNING

Gatunät

Gatunätet i delområdet består huvudsakligen av äldre landsvägar som har samma sträckning som på skifteskartorna. Med framväxten av Ålems stationssamhälle och dragningen av E22 har dessa vägar förändrats i både storlek och betydelse.
De äldsta vägarna i området är Häradsvägen och Åvallsvägen. Båda finns med på storskifteskartan 1787, men är i grunden betydligt äldre. Åvallsvägen är en del av den medeltida Strandavägen, den stora landsvägen mellan Kalmar och Västervik. Strandavägen passerade i flera hundra år Alsterån vid den gamla stenvalsbron vid kvarntomten i Ålem. Vid komministergården mötte Strandavägen landsvägen mot Högsby-Vimmerby och fortsatte sedan österut förbi kyrkan och vidare mot Timmernabben och Mönsterås. Med rivningen av den södra stenvalvsbron över Alsterån år 1955 blev Strandavägen avskuren och nuvarande Häradsvägen blev den centrala vägen i området som idag leder från E22 vidare till Timmernabben.
Även Hederumsvägen som leder från vägskälet vid kyrkan mot öster och vidare till Strömsrum är en väg med gamla anor som återfinns på storskifteskartan 1787. Den fjärde äldre vägen i området är Ängslyckevägen, en bruksväg i samma läge som på lagaskifteskartan 1859. Den norra delen gjordes om på 1990-talet och anslöts då till den nyanlagda Bergvallsvägen som leder till ett gruppboende tillhörande Sörgården.

En stor yta av området upptas av kyrkogården som i sina äldsta delar är medeltida, med flera utvidgningar från 1800-talet och 1900-talet. Sista utvidgningen ligger en bit bort från kyrkan, i delområdets södra del. Med sin allé av stora lindträd har den gamla kyrkogården vid kyrkan en parkliknande karaktär. Framför kyrkan, kyrkogården och Skytteanska skolan finns en större platsbildning i form av en sammanhängande grusad yta som delvis fungerar som parkering. Ytterligare en plats i området är den

gamla kyrkoplanen i vägskälet mellan Häradsvägen och Hederumsvägen norr om kyrkan, även den används numera som parkeringsplats. Båda platser i delområdet återfinns redan på storskifteskartan 1787 och kallas då kyrkoplan och skolplan. Till den gamla kyrkoplanen ansluter idag kyrkovaktmästeriets fastighet som tidigare tillhörde klockaregården, men som idag kopplas visuellt till kyrkoplanen i vägskälet.

Fastighetsmönster

Områdets kärna utgörs av den stora sockenkyrkan med kyrkogården som tillsammans med skolan och församlingshemmet utgör samhällets centrum. Sydväst om kyrkan och söder om Häradsvägen ligger bostadsområdet och mellan bebyggelsen och Alsterån är det flera stora lantbruksenheter som tillhör Skytteanska donationen.
Fastighetsmönstret i området är i princip densamma som på 1700-talet, där bebyggelsen placerades på den icke produktiva marken. Områdets äldre prägel är på många håll bevarad genom att tomtform och läge till viss del bestämts av den kuperade terrängen och markförhållanden.

Områdets äldsta fastigheter ligger väster om nuvarande Åvallsvägen. Fastigheterna är stora och överensstämmer än idag i stor grad med klungbyns sydliga hemman på laga skifteskartan 1859. Det starkt kuperade området öster om Åvallavägen exploaterades i större utsträckning först på 1800-talets slut. Här fanns vid laga skifte enbart enstaka torp. Fastigheterna i den delen är ofta mindre. Klungbyns bebyggelse norr om Häradsvägen revs på slutet av 1800-talet för att ge plats åt Ristomta gård. Enbart komministergården bevarades från tiden före laga skifte. Ristomta gård revs succesivt på 1960- och 70-talet och komministergården är idag den enda bebyggelse i den delen av byn.

Gemensamt för alla äldre fastigheter i delområdet är den oregelbundna formen som är anpassad efter terrängen. Fastigheter som tillkommit genom avstyckning under 1900-talets första decennier har däremot en mer regelbunden och schematisk utformning. Fastighetsstrukturen i området är idag i princip samma som på fastighetskartan 1930. Nya kyrkogården som anlades på 1980-talet anpassades efter jordbrukslandskapets topografi och följer därmed det gamla fastighetsmönstret.

Flygfoto över Ålems kyrkby år 1950. Här är landsbygdskaraktären tydlig då åkrarna sluter tätt kring samhället. Söder om kyrkan är det fortfarande åkermark där den nya kyrkogården anlades på 1980-talet. Källa: Kalmar Läns Museeum

Bebyggelse

Bebyggelsen söder om Häradsvägen består av trähus i olika storlekar från 1800-talets senare hälft och fram till tidigt 1900-tal. Efter 1940-talet tillkom enbart sex nya bostadshus i området: ett egnahemshus (1969), ett kataloghus i dalastil (1971), tre gruppbostadshus (1997) och ett kataloghus (2022). Endast några få byggnader är bevarade från tiden före laga skiftet 1859. Eftersom de flesta byggnader har genomgått flera moderniseringar sedan de uppfördes, är det ofta svårt att avgöra byggnadernas exakta ålder. Många fasader präglas idag av ombyggnader gjorda kring 1900-talets mitt, men flera har också genomgått förändringar på senare år. Genom byggnadernas skala och proportioner kan man ändå ofta ana deras ålder. Grund, takfot och skorstenar är byggnadsdelar som ofta bevarats och kan ge ledning om byggnadshistorien.

Den bäst bevarade äldre byggnaden i området är ett bostadshus på nuvarande fastighet Ålem 10:50. Byggnaden finns med på laga skifteskartan 1859 och benämns då som Engströms mangårdsplan och trädgård. Byggnaden har inte genomgått några större exteriöra förändringar och är delområdets enda bostadshus i tidig 1800-talets stil.

Bebyggelsen i området representerar den karakteristiska utvecklingen i en by som på 1900-talet växt till ett mindre samhälle. Det öppna jordbrukslandskapet, fastighetsstrukturen och den stora mängden äldre uthus och ekonomibyggnader är typiska för den typen framvuxna landsbygdsorter. Byggnaderna i området är småskaliga med bostadshus i 1 eller 1,5 våningar. Enbart kyrkan och det gamla ålderdomshemmet (nuvarande Sörgården) bryter mot denna skala.

De flesta bostadshus är klädda med locklistpanel, som målats i ljusa kulörer eller rödfärgats. Några få villor i området har putsade ljusa fasader. De äldre byggnaderna har sadeltak, villorna från 1900-talets första decennier har brutet tak och då förekommer även frontespiser, takkupor och balkonger. En del byggnader har byggts till, ofta mot gårdssidan, och i många fall har fönster och dörrar bytts ut, liksom takmaterialet som traditionellt var av rött lertegel. Trots vissa omgestaltningar har majoriteten av byggnaderna ändå behållit sin skala och form ut mot vägen. Byggnaderna ligger generellt placerade en bit in på tomten, omgärdade av större trädgårdar med grusgångar och fruktträd eller av naturtomter med ek-öar och berg i dagen.

Utsnitt från laga skifteskarta över Ålems kyrkby från år 1859 där Alsterån avgränsar västerut. Häradsvägen syns tydligt, markerad i ljusröd färg och majoriteten av bebyggelsen i västra delen är förlagd längs vägen. Ålems kyrka är markerad med mörkare röd färg. Även här finns viss bebyggelse vilken främst återfinns norr och sydväst om kyrkan. Idag är främst delar av bebyggelsen på norra sidan Häradsvägen bevarad i varierande grad.

Majoriteten av fastigheterna har äldre uthus och mindre ekonomibyggnader placerade på den bakre delen av fastigheten. Dessa är i många fall mycket välbevarade och har oftast rödfärgade fasader av locklistpanel eller lockpanel. Taken är ofta klädda med lertegel. Uthusen är viktiga för fastigheternas karaktär. På den enda jordbruksfastigheten i området finns flera större ekonomibyggnader, varav den äldsta troligen från ca 1900. Övriga byggnader är från 1940-talet.

Medan bostadshusen i området över lag har en ganska enkel karaktär, är kyrkomiljöns bebyggelse påkostad med delvis höga arkitekturvärden. Den centrala byggnaden är kyrkan, uppförd 1831 efter rivning av sin medeltida föregångare. Den är en stor salskyrka i klassicistisk stil med plats för 3000 personer. Det höga tornet med lanterninen och det tegeltäckta långhuset syns från långt håll. Norr om kyrkan ligger den tidigare klockaregården med ett välbevarat bostadshus i Schweizerstil. Sydväst om kyrkan finns Skytteanska skolan, med tre byggnader varav den äldsta är den byggnadsminnesförklarade skolbyggnaden från 1820. Alla tre byggnader har detaljrik gestaltade träfasader som är typiska för 1800-talets panelarkitektur. På slutet av 1800-talet uppfördes ett fattighus öster om kyrkan vid Hederumsvägen som på 1930-talet ersattes av ett ålderdomshem, som uppfördes väster om skolan. Det nya ålderdomshemmet är efter kyrkan områdets näst största byggnad med två fulla våningar på en hög sockel. Byggnadens formspråk är mycket tidstypiskt för 1930-talets institutionsbyggnader. Väster om kyrkan på andra sidan vägen, ligger församlingshemmet, uppfört 1929 med ett sent nationalromantiskt formspråk.

Till kyrkomiljön hör även den gamla komministergården, på norra sidan av Häradsvägen. Genom det stora avståndet till kyrkan har den dock inte lika tydligt visuellt samband med kyrkan som de övriga byggnaderna vid kyrkan. Bostadshuset på komministergården uppfördes 1855 men gården har funnits mycket längre än så. Gården låg vi laga skiftet i klungbyn, men upplevs idag som ensamgård. Bostadshuset ligger väl synligt, placerat på en kulle vid vägskälet där den gamla Strandavägen och landsvägen mot Vimmerby förr i tiden möttes. Byggnaden är representativ både i storlek och placering, men har de senaste åren gått miste om sina karakteristiska arkitektoniska detaljer och framträder idag mycket avskalad. På gården finns flera välbevarade äldre uthus som vittnar om att kyrkans tjänstemän tidigare även var bönder som levde på jordens avkastning.

Landskap och arkeologi

I delområde A omfattas området kring Ålems kyrka, Häradsvägen ner mot Alsterån samt en del av bebyggelsen längs Hedersrumsvägen. För 14000 år sedan täcktes området av inlandsisen och det var inte förrän cirka 4000 år sedan som isen började smälta undan och blotta de högst belägna områdena kring Ålems kyrkby. Kyrkan är belägen på omkring 6-7 meters höjd över havet men utgör inte den allra högsta punkten i området. På norra sidan Alsterån finns ett stråk av något högre mark på en högsta höjd av 8-9 meter. Området utgörs av tre huvudsakliga jordarter; sandig morän, postglacial sand, och svämsediment. I västra delen av området finns fläckar av urberg. Det är dessa som utgör de högsta punkterna i området.

Inom område A återfinns endast en fornlämning enligt Riksantikvarieämbetet. Den benämns Kyrka med medeltida kyrktomt och är belägen vid Ålems kyrka. En lämning efter kyrka eller kapell bedöms som fornlämning om den uppfyller kulturmiljölagens övergripande rekvisit forna tider, äldre tiders bruk och varaktigt övergiven och den antas ha tillkommit före år 1850. Den kyrka som åsyftas är Ålems äldre, medeltida stenkyrka som revs år 1831 och var belägen cirka 50 meter sydväst om nuvarande kyrka.

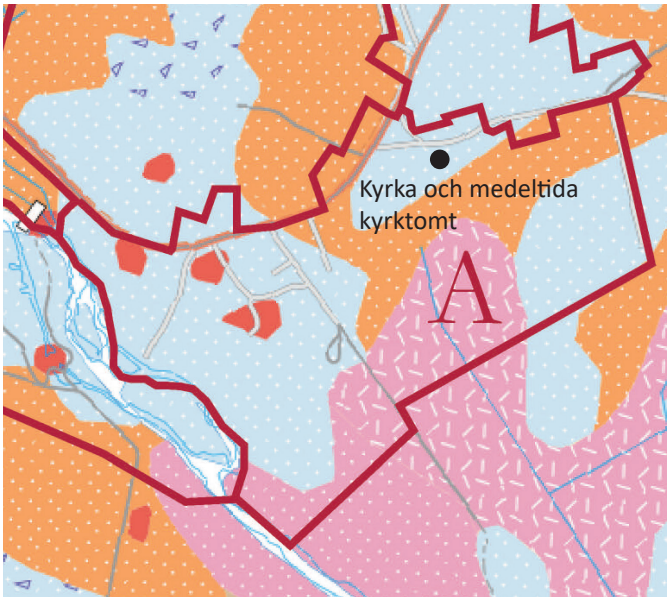

Jordartskarta från SGU. Kartan visar jordarterna inom delområdet. Sandig morän (ljusblått), postglacial sand (orange), svämsediment (rosa) och urberg (rött). Ca 50m sydväst om dagens kyrka har en tidigare kyrka med medeltida kyrktomt funnits (lämningsnummer: L1955:5765).

KULTURHISTORISKA VÄRDEN

Sammanfattande beskrivning
Hela delområdet ligger inom riksintresseområde H54 – Alsteråns nedre dalgång. Det är ett nationellt intresse att värna delområdets kulturmiljövärden. I riksintressebeskrivningen identifieras såväl kyrkan, skolan och Ålems kyrkby liksom den medeltida landsvägen, passagen över Alsterån och lämningarna efter kvarnmiljön som viktiga för kulturmiljön. Hela delområdet ligger även inom kulturmiljön 16.29 – Ålems kyrkby, som utpekats som värdefullt i Mönsterås kommuns kulturmiljöprogram 2003. I delområdet finns således synnerligen höga kulturhistoriska värden i såväl planstruktur som bebyggelse. Det allmänna intresset av en försvarad kulturmiljö skall därmed väga tungt i beslut gällande planläggning och lovgivning.

Områdets topografi har sedan årtusenden skapat förutsättningarna för hur människan rör sig i och använder landskapet. De gamla vägarna följde terrängen, och hus och gårdar byggdes på den kuperade icke produktiva marken, som ofta består av ekbevuxna öar och åssträckningar med berg i dagen. Dessa omges av öppen odlad åker, betesmark och skog. Detta historiska markutnyttjande avspeglar sig än idag i kulturlandskapet kring kyrkbyn och delområdets bebyggelsemönster, som naturligt är anpassat till detsamma.

Utmärkande för området är att det har två historiska centra, klungbyn kring kvarnen och kyrkmiljön. Båda centra växte fram under medeltiden vid områdets två viktiga vägskäl. Kvarnen och bron anlades vid Alsteråns enda vattenfall på en lång sträcka, och kvarnmiljön och den medeltida Strandavägen skapade i sin tur viktiga förutsättningar för framväxten av klungbyn. Klungbyn och kvarnen utgjorde Ålems agrara centrum samtidigt som området kring kyrkan utvecklades till en mötesplats för handel och samhällsfunktioner med såväl sockenmagasin och butiker som skola och ålderdomshem. Även om båda miljöer i grunden är medeltida, så berättar de idag främst om utvecklingen under perioden efter laga skiftet och fram till sekelskiftet 1900.

Genom rivningen av den gamla bron över Alsterån och bebyggelsen norr om Häradsvägen har klungbyn gått miste om sin centrumskaraktär. Området har dock än idag ett stort tidsdjup som bl.a. avspeglas i dagens bebyggelse som huvudsakligen är uppförd under 1800-talet och fram till 1930-talet. Bebyggelsen är än idag placerad på den gamla byns inägor, utmed de medeltida vägarna, och trots en viss förtätning under 1900-talets början är tomtindelningen från tiden före laga skiftet 1859 fortfarande utläsbar. Både fastighetsstrukturen, vägar och de enskilda byggnaderna söder om Häradsvägen bär därför på höga byggnadshistoriska, samhällshistoriska och miljöskapande värden. Den gamla klungbyns främsta kulturhistoriska värde ligger dock i att byggnaderna i ett samlat område och med tydlig utgångspunkt i platsens topografi och historia på ett pedagogiskt vis speglar hur området efter laga skiftet förvandlades från en by till ett samhälle. Det kulturhistoriska värdet av bebyggelsen i området överstiger således summan av de enskilda byggnadernas kulturhistoriska värden.

Ålems sockencentrum vid kyrkan förlorade sin roll som handelsplats i samband med att Ålems stationssamhälle växte fram. Socknens allmänna byggnader, såsom skola, fattighus (ålderdomshem), prästgård och klockaregård, är dock bevarade. Bebyggelsen i sockencentret vittnar än idag om kyrkans viktiga roll inom samhället samt de många sociala reformerna som genomfördes främst på 1800-talet, då fattigvården byggdes ut och kvalitén på skolundervisningen höjdes, vilket resulterade i flera av de byggnaderna som är bevarade än idag. Den mycket välbevarade kyrkmiljön förmedlar på ett pedagogiskt sätt sockencentrets utveckling och viktigaste funktioner. Av stor betydelse i detta sammanhang är även att flera av de allmänna byggnaderna än idag har allmän funktion. Ålems kyrkmiljö har därför utöver särskilt höga arkitektoniska värden och betydande miljöskapande värden även mycket höga samhälls- och socialhistoriska värden.

Förutom bebyggelsen och bebyggelsestrukturen besitter också delområdets vägar ett högt kulturhistoriskt värde. Häradsvägen och Åvallsvägen är de vägar som har längst historia i området, och som haft en avgörande betydelse till den bebyggelsestruktur som vi ser idag. Dessa är en viktig del av områdets historia. Häradsvägen har dessutom med sina noggrant lagda stenmurar och slingrande sträckning höga miljöskapande värden. Murar är direkt kopplade till odlingslandskapets tidigare organisation. Stenmurar som inslag i vårt landskap ger en bild av landskapets kulturhistoria och gör det möjligt att skönja strukturen av en tidigare markanvändning, boskapsdrift och uppdelning mellan inägor och utmarker. Stenmurar i odlingslandskapet har därför högt kulturhistoriskt värde.

KULTURMILJÖSKYDD

- Hela delområdet ligger inom riksintresseområde H54 – Alsteråns nedre dalgång. Enligt Miljöbalken skall det skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada kulturmiljön (MB 3 kap 6§).
- Ålems kyrka och begravningsplats skyddas av Kulturmiljölagen (KML 4 kap). Kyrkan och begravningsplatsen får inte ändras utan tillstånd från länsstyrelsen, samt skall vårdas och underhållas så att de inte förvanskas.
- Skytteanska skolan är förklarad som byggnadsminne och skyddas av Kulturmiljölagen (KML 3 kap). Byggnadsminnet får inte ändras utan tillstånd från länsstyrelsen, samt skall vårdas och underhållas så att det inte förvanskas.
- Inom området gäller detaljplan (0861-P98) för Ålem 1:26 och del av 6:2, fastställd 199-01-26
- Området och byggnaderna får förändras, men inte förvanskas. Berörda fastighetsägare bör informeras om detta och vad det innebär. Vid lovgivning och planläggning bör antikvarisk hänsyn tas.
- De kulturhistoriskt särskilt värdefulla byggnaderna inom delområdet får inte förvanskas (PBL 8 kap 13 §). Underhåll av kulturhistoriskt särskilt värdefulla byggnader ska utföras så att de särskilda värdena bevaras (PBL 8 kap 14 §).
- Kulturhistoriskt särskilt värdefulla eller värdefulla byggnader bör inte rivas eller flyttas (PBL 9 kap 34 §).
- Alla byggnader omfattas av varsamhetskravet i Plan- och Bygglagen (PBL 8 kap 17 §). Detta innebär att ändring av en byggnad alltid ska utföras varsamt, så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar tillvara dess kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden. Även underhållet av en byggnad ska anpassas till dessa värden och till omgivningens karaktär (PBL 8 kap 14 §).

RIKTLINJER

Detaljplanering

- Nya detaljplaner inom delområdet bör beakta och skydda bebyggelsens kulturhistoriska värden, exempelvis genom bestämmelser av byggrätten, utökad lovplikt, rivningsförbud och/eller särskilda varsamhets- eller skyddsbestämmelser.
- Delområdets gatu- och fastighetsstruktur bör bevaras. Fastighetsavstyckning bör motverkas.
- Nya huvudbyggnader bör placeras mitt på tomten.
- Nya komplementbyggnader bör placeras indragna från gatulivet, med fördel längre bak på fastigheten än huvudbyggnaden.
- Huvudbyggnader bör ej överstiga 1,5 våningsplan.
- Komplementbyggnader bör ej överstiga 1 våning och bör alltid underordnas huvudbyggnaden gällande skala.
- Prickmark kan med fördel användas ut med gatan.

Byggnadernas utformning

- Nya byggnader bör anpassas till den befintliga bebyggelsens skala i fråga om byggnadernas höjd, bredd och djup.
- Byggnadernas utformning bör följa områdets karaktär gällande materialval och färgsättning. Entréer bör vändas mot gatan.
- Huvudbyggnadernas yttertak bör utföras som sadeltak eller som brutna tak. Yttertak bör beläggas med ofalsade röda lertegelpannor, såvida taket inte av tradition haft ett annat material, som falsad plåt eller papp, vilket då kan vara att föredra.
- Fasader som vetter ut mot vägarna bör ha en i huvudsak obruten takfot. Takkupor och större takfönster bör undvikas, om detta inte är originaldetaljer som alltid funnits på byggnaden.
- Altaner och permanenta uteplatser eller andra störande utbyggnader bör inte tillåtas på byggnadernas gatusida. Dessa bör förläggas på fastigheternas baksidor. Altaner i anslutning till huset bör hållas i marknivå för att inte dominera fasaden.
- Tillbyggnader bör placeras på husets trädgårdssida och tydligt underordnas byggnadens huvudvolym, inte överstiga 1 våningsplan och vara indragna från huvudbyggnadens fasad.

- Bostadshusens fasader bör ha ljust oljefärgsmålad eller rödslammad locklistpanel i enlighet med byggnadstraditionen i området.
- Fönster och dörrar bör – gällande material, form, proportion, dimension och kulör – vara utformade med hänsyn till byggnadens ålder, arkitektur och uttryck samt områdets karaktär.
- Balkong-, trapp- och terrassräcken bör utföras med hänsyn till byggnadens ålder, arkitektur och uttryck samt områdets karaktär.
- Komplementbyggnadernas yttertak bör utformas som sadeltak eller pulpettak. Yttertaken bör beläggas med ofalsade, röda lertegelpannor, papp eller plåt.
- Komplementbyggnadernas fasader bör ha rödslammad träpanel i enlighet med byggnadstraditionen i området.
- Solpaneler bör placeras så att de inte syns från vägarna, placeringen bör främst ske på komplementbyggnader.
- Värmepumpar bör ej placeras synligt från gatan.

Områdets struktur och grönska

- Den nära relationen mellan samhället och odlingslandskapet bör värnas och framhävas.
- Planen framför kyrkan och skolan bör behållas som sammanhängande grusad yta och inte asfalteras så att upplevelsen av den historiska kyrkomiljön med kyrka, kyrkogård och skola inte förvanskas.
- Områdets topografi bör inte otydliggöras. Urschaktning, terrassering eller markanta planuppfyllnader bör därför undvikas.
- Avgränsning mot gatan bör vara låga häckar eller låga spjälstaket. Befintliga stenmurar bevaras och kompletteras. Plank och häststaket är inte lämpliga i området.
- Äldre trädgårdsanläggningar med fruktträd, grusgångar, kalkstensgångar, bersåer och andra äldre växter bör bevaras.
- Befintliga gårdsbeläggningar i natursten bör bevaras. Vid nyanläggning bör användande av natursten uppmuntras och övervägas. Hårdgjorda ytor eller modern marksten bör undvikas.

Ålems kyrkby har som namnet vittnar om haft en stark koppling till kyrkan där det närliggande området fungerat som centrum för hela socknen. Flertalet av socknens allmänna byggnader finns välbevarade. Nuvarande kyrka uppfördes år 1831 och ända sedan medeltiden har det funnits en kyrka på platsen.

Jordbruksmarken är nära kopplad till Ålems kyrkby och har haft en stor påverkan på samhället. Här syns en av de många stenmurarna i närområdet som har ett höga miljöskapande värden och ett högt kulturhistorikt värde.

Området kring kyrkan och centrat kring kvarnen var två viktiga noder i samhället. På bilden syns Ålems gamla kvarntomt där det idag finns en före detta mjölnarbostad. Kvarnen revs i slutet av 1900-talet.

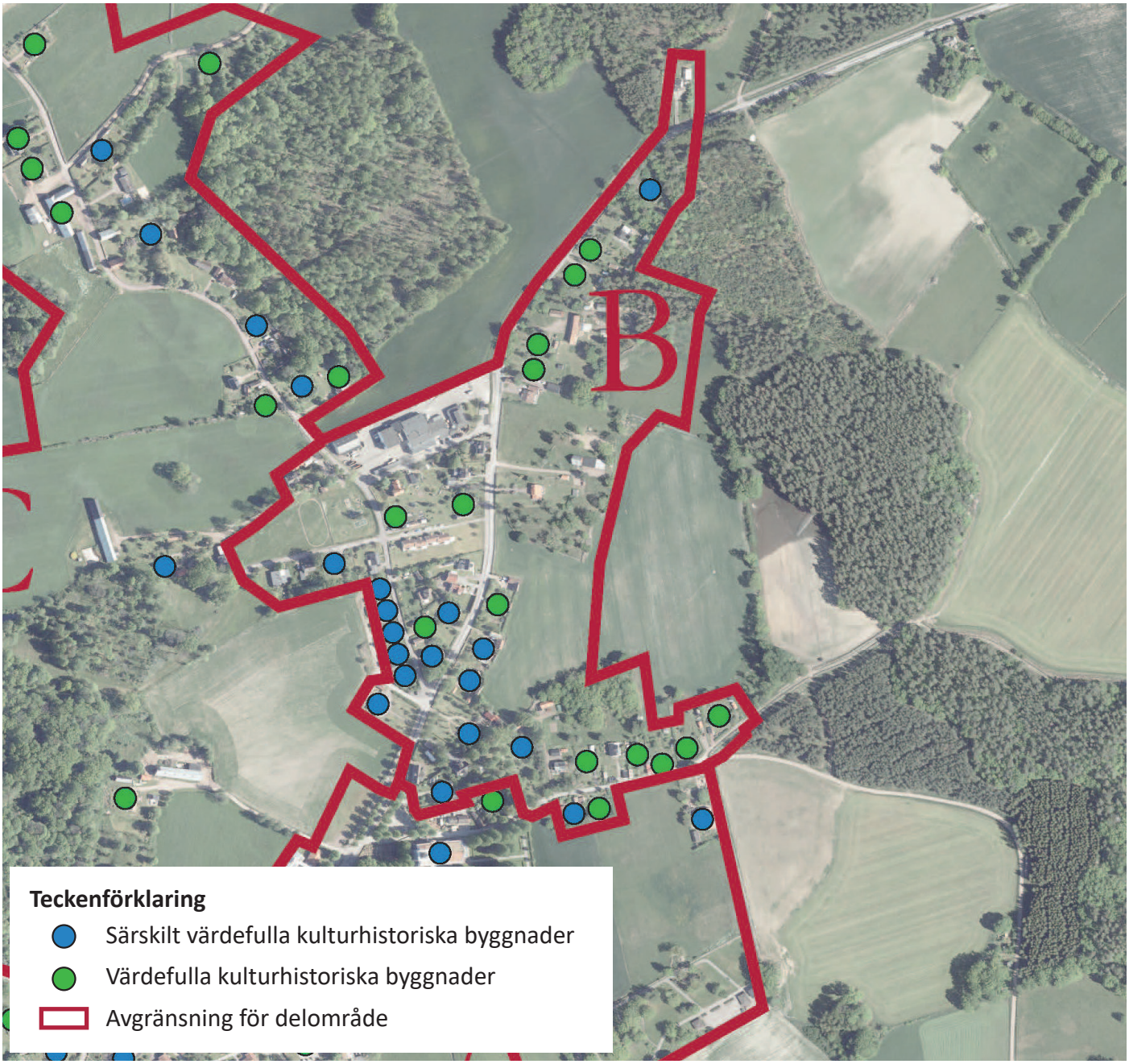

DELOMRÅDE B
ÅLEMS KYRKBY, NORRA DELEN

Inledning

Delområde B utgörs av Ålems kyrkbys norra del som växte fram på 1800-talets slut. Området sträcker sig från kyrkan norr- och österut och omfattar bebyggelsen utmed Hederumsvägen, längs Solbergavägen fram till Solberga bys malm samt utmed Häradsvägens norra del. Alla tre vägar är av mycket hög ålder och har haft samma sträckning åtminstone sedan 1700-talet, troligen längre. Området består till största del av bebyggelse från 1800-talets slut och fram till 1900-talets första decennier. Det är främst mindre hantverksgårdar med bostadshus och tillhörande uthus från tiden kring sekelskiftet samt villor från 1920-/30-talet. Insprängt i odlingslandskapet väster om Häradsvägen ligger även några ekonomibyggnader med koppling till jordbruket. Några få byggnader tillkom på 1950- till 1970-talet, däribland Ålems kyrkbys enda radhus från 1951. I området ligger även Ålems kyrkbys enda industrifastighet som tillkom på 1950-talet. Flera av bostadshusen präglas idag i större eller mindre grad av ombyggnader gjorda omkring 1900-talets mitt. Trots detta besitter en stor andel äldre byggnader en tydligt bevarad historisk karaktär. Inom området förekommer även modern bebyggelse av hög kvalitet från 1900-talets andra hälft.

OMRÅDETS VIKTIGASTE KARAKTÄRSDRAG

Placering i landskapet
- Samlad bebyggelse huvudsakligen placerad i vägskälen mot Hedersrum och Solberga.
- Tomter i direkt anslutning till byns gamla vägsystem
- Bebyggelsen omgiven av öppen odlad åkermark och betesmark
- Äldre vägsystem som följer terrängen
- Den samlade bebyggelsen delas av den tidigare båtsmansängen och några odelade jordbruksfastigheter i flera grupper med tätare bebyggelse

Bebyggelsestruktur
- Bebyggelsen huvudsakligen från 1800-talets senare del och fram till 1930-talet
- Några byggnader från 1900-talets andra hälft
- Strukturerad tomtindelning
- Samhällskaraktär
- Äldre trädgårdar med uppvuxna fruktträd, gångar och rabatter
- Inhägnader med stenmurar, häckar och lägre spjälstaket
- Bostadshusen placerade mitt på tomten ofta på fastighetens högsta punkt
- Uthusbebyggelse i bakre tomthälft, ofta i tomtgräns

Byggnader
- Mindre bostadshus och villor i 1-1,5 våningar, ofta med senare om- och tillbyggnader, ofta med välbevarad äldre uthusbebyggelse
- Typhusbebyggelse från tiden kring sekelskiftet
- Mindre bostadshus av enkel karaktär med få dekorativa detaljer
- Större villor med höga arkitekturvärden
- Påkostade granitstenssocklar, senare byggnader med putsad sockel.
- Bostadshusen med locklistpanel målade i ljusa kulörer
- Reveterade eller eternitklädda fasader från 1930-talet och senare
- Egnahemshus från 1970-talet med kombination av mexitegel och träpanel som fasadmaterial
- Uthus panelade, målade i röd slamfärg
- Småskalig bebyggelse och funktionsbyggnader med sadeltak
- Större villor med brutet tak, då även med frontespis, takkupor och balkong
- Rött lertegel som traditionellt taktäckningsmaterial
- Spröjsade tvåluftsfönster och korspostfönster, efter 1930-talet ospröjsade en-, två- och treluftsfönster
- Pardörrar eller enkla paneldörrar i trä, efter 1930-talet enkeldörrar i karosseripanel eller fernissad ek
- Låga sten- eller betongtrappor, ofta med smidesräcke

FÖRDJUPAD KARAKTÄRSBESKRIVNING

Gatunät

Gatunätet i delområdet består av tre äldre landsvägar – Häradsvägen, Hederumsvägen och Solbergavägen. Dessa vägar har i stort sett samma sträckning som på skifteskartorna från 1700-talet, men troligen fanns de redan långt innan de första kända kartorna upprättades. Häradsvägen är en del av den medeltida Strandavägen, den stora landsvägen mellan Kalmar och Västervik. Solbergavägen är den gamla kyrkvägen från Ålem till Solberga by och Hederumsvägen leder från vägskälet vid kyrkan mot öster och vidare till Strömsrum. På 1950-talet tillkom Bagaregatan som går förbi industritomten i delområdets norra del och som förbinder Solbergavägen med Häradsvägen. Även radhusen ansluts till Häradsvägen genom en förlängning av Solbergavägen.

I delområdets centrum finns en större öppen yta, glest bebyggt med fyra villor från 1970-talet och en länga med fyra radhus från 1951. Som laga skifteskartan visar är bebyggelsen placerad på Ålems tidigare samfälliga båtsmanstorp. I samband med nybyggnation av 1970-talsvillorna på båtsmantorpets västra del anlades Solgränden som markerar den gamla båtsmanstomtens norra gräns och som ansluter området till Solbergavägen. Den stora obebyggda ytan norr om Solgränden var enligt laga skifteskartan 1859 själva båtsmansängen. Området kallas på kartor från 1930 och senare för Dalsro.

Fastighetsmönster

Fastigheterna i området är anpassade efter landskapets förutsättningar och det är svårt att utläsa ett tydligt mönster. De gamla landsvägarna, odlingsmarken och terrängen skapade förutsättningar för placeringen av bostadsbebyggelsen. I kuperad terräng som t.ex. vid Solbergavägskälet har fastigheterna en mer oregelbunden form medan fastigheterna på flackare terräng är mer regelbundna.

Fastigheternas storlek varierar starkt. Medan den enklare bostadsbebyggelsen över lag ligger på mindre tomter har villorna för det mesta stora tomter. I området öster om Häradsvägen finns dessutom fortfarande några stora stamfastigheter med bostadsbebyggelsen på samma tomt som jordbruksmarken. Dessa stora tomter avbryter den sammanhållna bebyggelsen i delområdet och bidrar till att området öster om Häradsvägen upplevs som en grupp av flera mindre, sammanhängande bostadsområden, medan bebyggelsen längs Hederumsvägen och vid Solbergavägskälet upplevs mer sammanhållen.

I delområdet finns ett tiotal fastigheter som har samma form och avgränsning som på laga skifteskartan 1859. De flesta fastigheterna kom dock till först senare, i många fall troligen i samband med friköp av fastigheten i enlighet med ensittarlagen. Ensittarlagen gällde 1918-76 och bestämde att den som ägde ett eget hem på mark som ägdes av någon annan fick rätt att friköpa marken under vissa förutsättningar, även om markägaren motsatte sig detta. Fastighetskartan från 1930 visar att flera av områdets äldre bostadshus då delar tomt och att de först avstyckades senare.

Bebyggelse

Vid laga skiftet 1859 finns en viss bebyggelse strax norr om kyrkan intill Hederumsvägen och intill vägskälet mot Solberga. Bebyggelsen består då främst av mindre torp. Några av dagens bostadshus ligger på samma plats som dessa byggnader, men det är oklart om byggnaderna verkligen är så gamla. De flesta byggnader har genomgått flera moderniseringar sedan de uppfördes och det är ofta svårt att avgöra byggnadernas exakta ålder. Många fasader präglas idag av ombyggnader gjorda kring 1900-talets mitt, men flera har också genomgått förändringar på senare år. Genom byggnadernas skala och proportioner kan man ändå ofta ana deras ålder. Grund, takfot och skorstenar är byggnadsdelar som ofta bevarats och kan ge ledning om byggnadshistorien.

Den bäst bevarade gamla byggnaden i området är det tidigare barnhemmet på nuvarande fastighet Ålem 8:10. Byggnaden tillhörde ursprungligen prästgården i Hedersrum och flyttades 1862 till sin nuvarande plats. Byggnaden har genomgått få exteriöra förändringar och är delområdets enda bevarade byggnad i tidig 1800-talsstil.

Det tidigare barnhemmet (Ålem 8:10) i tidig 1800-talsstil med tillhörande trädgård. Byggnaden flyttades från Postgården, Hedersrum, år 1862. Ända fram till 1945 bedrevs barnhem men byggnaden har även tjänat som barnbespisning, skolkök och skola.

På generalstabskartan från 1874 har en viss förtätning av bebyggelsen skett både utmed Hederumsvägen och intill vägskälet mot Solberga. Ytterligare en förtätning sker under 1900-talets två första decennier där en typ av malmbebyggelse i form av mindre hantverksgårdar uppförs längs Solbergavägen och Häradsvägen. Bostadshusen från denna tid består av små typhus i en våning med sadeltak och en liten farstukvist mot gatan. Entrén är placerad vid farstuns sida. Till fastigheten hör även ett mindre uthus där verkstaden var inrymd. Utmed Solbergavägens västra sida bildar dessa hantverksgårdar trots senare ändringar en sammanhållen miljö som har särskilt höga värden. Även utmed Hedersrumsvägen och Häradsvägens östra sida hittar vi enklare bostadsbebyggelse från den tiden, om än inte med samma enhetliga utformning.

Den mer påkostade bostadsbebyggelsen från tiden kring sekelskiftet 1900 hittar vi norr om kyrkan i anslutningen till klockaregården. Bostadshusen från den tiden är byggda i sekelskiftets detaljrika panelarkitektur. I anslutning till den äldre bebyggelsen tillkommer på 1920- till 1950-talet nya bostadshus, bland dessa flera större villor, en lärarinnebostad och ett missionshus som alla utmärker sig genom sina höga arkitekturvärden. Dessa mer påkostade byggnader ligger ofta på stora tomter och omges av tidstypiska trädgårdar med uppvuxna fruktträd och anlagda gångar.

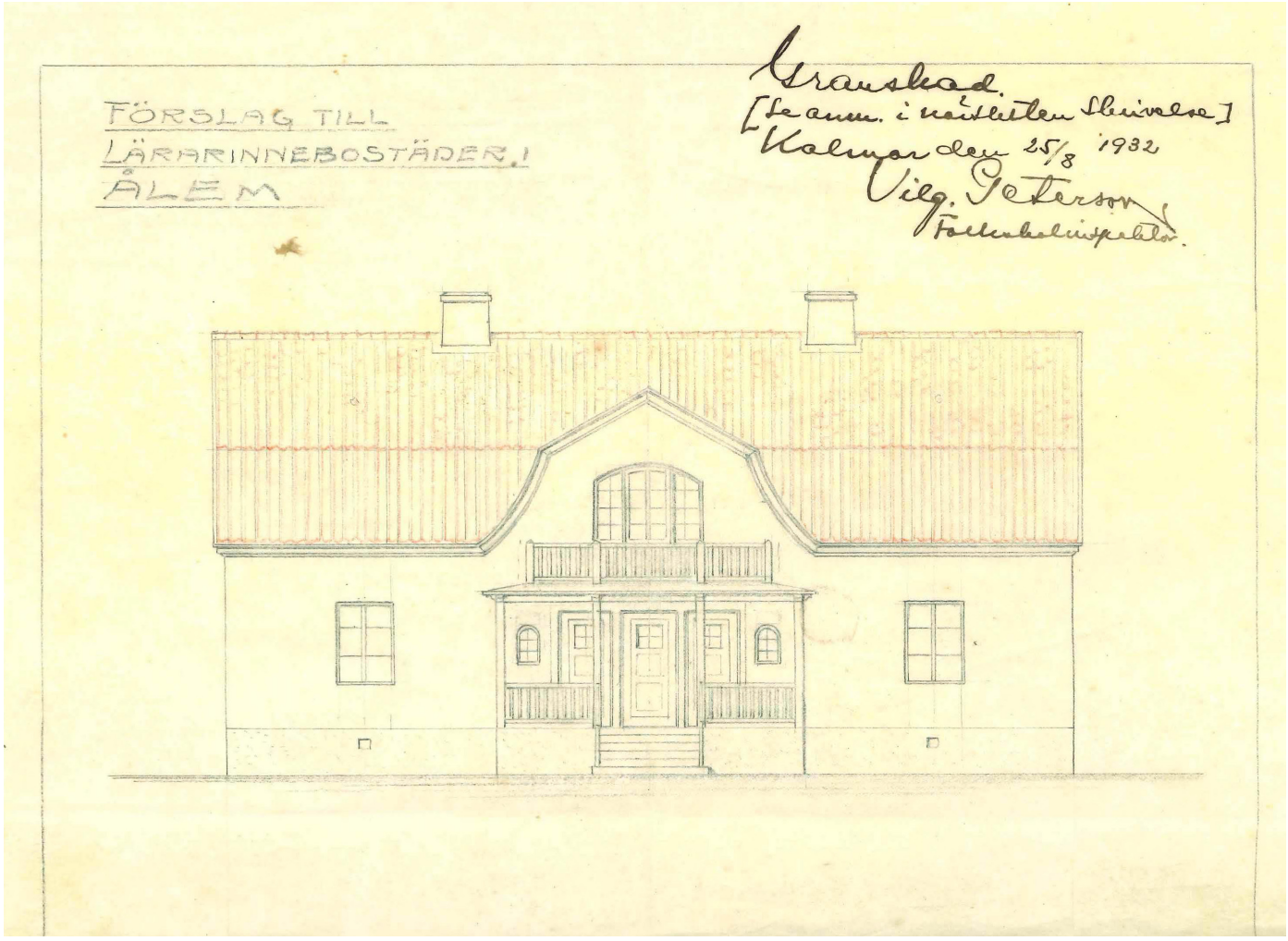

Ritning på förslag till lärarinnebostad (Ålem 8:17). Det är en av flera större villor som är uppförda under 1900-talets första decennier. Byggnaden har ett högt arkitekturvärde vad gäller utformningen men även ett miljöskapande värde och samhällshistoriskt värde genom dess ursprungliga funktion och placering nära andra samhällsviktiga verksamheter.

Med uppförandet av Br. Ekstams smide i vägskälets norra del läggs på 1950-talet grunden till kyrkbyns enda industriområde. Samtidigt byggs ortens första och enda radhuslänga som placeras på det tidigare samfälliga båtsmanstorpet. på åkermarken väster om Solbergavägen uppförs på 1960-70-talet tidstypiska egnahemshus. Den mest påtagliga bebyggelseutvecklingen efter 1970-talet är den succesiva utvidgningen av industritomten som idag består av flera stora volymer.

Bebyggelsen i området är typisk för malmer som under många årtionden har förtätats och förvandlats till villakvarter. Dessa områden har väldigt tydliga årsringar där byggnadernas ålder och tillkomst lätt kan utläsas trots senare förändringar. Det öppna jordbrukslandskapet, fastighetsstrukturen och den stora mängden äldre uthus och ekonomibyggnader är typiska för den typen framvuxna landsbygdsorter. Byggnaderna i området är småskaliga med bostadshus i 1 eller 1,5 våningar. Enbart kyrkan och det gamla ålderdomshemmet (nuvarande Sörgården) bryter mot denna skala.

De flesta bostadshusen är klädda med locklistpanel, som målats i ljusa kulörer eller rödfärgats. Några få byggnader i området har eternitklädda fasader eller putsade ljusa fasader. De äldre byggnaderna har sadeltak, villorna från 1900-talets första decennier har brutet tak och då förekommer även frontespiser, takkupor och balkonger. En del byggnader har byggts till, ofta mot gårdssidan, och i många fall har fönster och dörrar bytts ut, liksom takmaterialet som traditionellt var av rött lertegel. Trots vissa omgestaltningar har majoriteten av byggnaderna ändå behållit sin skala och form ut mot vägen. Byggnaderna ligger generellt placerade en bit in på tomten, ofta omgärdade av en trädgård med fruktträd.

Majoriteten av fastigheterna har äldre uthus och mindre ekonomibyggnader placerade på den bakre delen av fastigheten. Dessa är i många fall mycket välbevarade och har oftast rödfärgade fasader av locklistpanel eller lockpanel. Taken är ofta klädda med lertegel. Uthusen är viktiga för fastigheternas karaktär. På de större odelade jordbruksfastigheterna finns delvis även några större ekonomibyggnader bevarade.

Landskap och arkeologi
I delområde B omfattas främst bebyggelse längs Häradsvägen och södra delen av Solbergavägen. För 14000 år sedan täcktes området av inlandsisen och det var inte förrän cirka 4000 år sedan som isen började smälta undan och blotta de högst belägna områdena kring Ålems kyrkby. Häradsvägen är förlagd mellan de något högre, kringliggande partierna och på en relativt flack yta vilket tidigare förenklade transporten genom landskapet.

Majoriteten av jordarterna i området utgörs av sandig morän vilket är en av Sveriges vanligaste jordarter och bildades under istiden. Ett mindre stråk i västra delen av delområde B utgörs av postglacial sand, en produkt av tidigare högre havsnivåer där vågornas rörelser sorterade den tidigare bildade moränen. Denna jordart återfinns ofta längre ner på sluttningar eller i svackor vilket stämmer väl överens med placeringen av sandstråket i delområdet.

Inom område B finns ingen registrerad fornlämning.

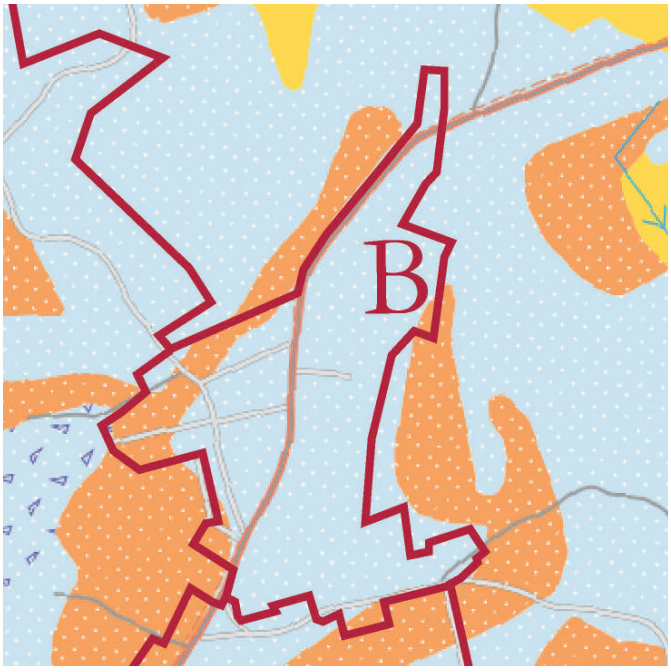

Jordartskarta från SGU. Kartan visar jordarterna inom delområdet. Sandig morän (ljusblått) och postglacial sand (orange).

KULTURHISTORISKA VÄRDEN

Sammanfattande värdebeskrivning
Delområdet ligger delvis inom riksintresseområde H54 – Alsteråns nedre dalgång. Det är ett nationellt intresse att värna delområdets kulturmiljövärden. I riksintressebeskrivningen identifieras såväl kyrkan, skolan och Ålems kyrkby liksom den medeltida landsvägen, passagen över Alsterån och lämningarna efter kvarnmiljön som viktiga för kulturmiljön. Delområdet ingår dessutom (med undantag av fastighet Ålem 1:9) i det området som 1983 pekats ut som värdefull miljö. Detta område överensstämmer till stor del med området 16.29 – Ålems kyrkby, som utpekats som värdefullt i Mönsterås kommuns kulturmiljöprogram 2003. I delområdet finns således synnerligen höga kulturhistoriska värden i såväl planstruktur som bebyggelse. Det allmänna intresset av en försvarad kulturmiljö skall därmed väga tungt i beslut gällande planläggning och lovgivning.

I anslutning till bebyggelsen på fastighet Ålem 1:34 finns ett utpekat område som enligt ängs- och betesmarksinventeringen 2003 har både natur- och kulturvärden.

Områdets topografi har sedan årtusenden skapat förutsättningarna för hur människan rör sig i och använder landskapet. De gamla vägarna följde terrängen, och hus och gårdar byggdes på den icke produktiva marken, som delvis består av ekbevuxna öar och åssträckningar med berg i dagen. Dessa omges av öppen odlad åker, betesmark och skog. Detta historiska markutnyttjande avspeglar sig än idag i det angränsande kulturlandskapet och delområdets bebyggelsemönster som naturligt är anpassat till detsamma.

Delområdet var vid laga skiftet 1859 glest bebyggt och fick sin nuvarande bebyggelse huvudsakligen kring sekelskiftet 1900, då den gamla kyrkbyn utvidgades i form av en malmbebyggelse längs Hedersrumsvägen, Häradsvägen och vid Solbergavägskälet. Ytterligare förtätningar gjordes på 1920-/30-talet och 1970-talet. Idag består området av tre bebyggelseklungor som genomkorsas och omges av odlingslandskapet. Även om delområdet inte är planlagt upplevs fastighetsmönstret som relativt strukturerat och sammanhållet.

En särskilt välbevarad, sammanhängande och värdefull miljö inom delområdet är de små hantverksgårdarna utmed Solbergavägen. Bebyggelsens småskalighet med bostadshus och verkstad på små tomter speglar de tidigare invånarnas sociala ställning. Området har därför utöver höga miljöskapande värden även stort samhällshistoriskt värde. I anslutningen till malmen växte 1970-talets egnahemsbebyggelse fram vid Solgränd som utgör en mycket välbevarad sammanhållen modern bostadsmiljö med höga äkthetsvärden.

Bebyggelsens främsta kulturhistoriska värde ligger dock i att byggnaderna i ett samlat område och med tydlig utgångspunkt i platsens topografi och historia på ett pedagogiskt vis speglar hur området under 1900-talet alltmer förvandlades från en malm till ett samhälle. Det kulturhistoriska värdet av bebyggelsen i området överstiger således summan av de enskilda byggnadernas kulturhistoriska värden. I denna helhet är de äldsta torpen utmed Hedersrumsvägen och 1900-talets typhusbebyggelse lika viktiga som de stora representativa villorna norr om kyrkan. De kvarvarande hantverksgårdarna vid Solbergavägen och övriga bostadshus är lika viktiga som fastigheternas uthus och ekonomibyggnader. Tillsammans tydliggör de ortens historiska stadsplan och ger kulturmiljön dess speciella atmosfär.

Förutom bebyggelsen och bebyggelsestrukturen besitter också delområdets vägar ett högt kulturhistoriskt värde. Häradsvägen, Hedersrumsvägen och Solbergavägen är de vägar som har längst historia i området, och som haft en avgörande betydelse till den bebyggelsestruktur som vi ser idag. Dessa är en viktig del av områdets historia. Häradsvägen och Hedersrumsvägen har dessutom med sina noggrant lagda stenmurar och slingrande sträckningar höga miljöskapande värden. Murar är direkt kopplade till odlingslandskapets tidigare organisation. Stenmurar som inslag i vårt landskap ger en bild av landskapets kulturhistoria och gör det möjligt att skönja strukturen av en tidigare markanvändning, boskapsdrift och uppdelning mellan inägor och utmarker. Stenmurar i odlingslandskapet har därför högt kulturhistoriskt värde.

KULTURMILJÖSKYDD

- Området ingår delvis i riksintresseområde H54 – Alsteråns nedre dalgång. Enligt Miljöbalken skall det skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada kulturmiljön (MB 3 kap 6§).
- Inom området gäller detaljplan (0861-P90) för del av Knutskulla 3:1 och 4:1, fastställd 1995-08-24
- Området och byggnaderna får förändras, men inte förvanskas. Berörda fastighetsägare bör informeras om detta och vad det innebär. Vid lovgivning och planläggning bör antikvarisk hänsyn tas.
- De kulturhistoriskt särskilt värdefulla byggnaderna inom delområdet får inte förvanskas (PBL 8 kap 13 §). Underhåll av kulturhistoriskt särskilt värdefulla byggnader ska utföras så att de särskilda värdena bevaras (PBL 8 kap 14 §).
- Kulturhistoriskt särskilt värdefulla eller värdefulla byggnader bör inte rivas eller flyttas (PBL 9 kap 34 §).
- Alla byggnader omfattas av varsamhetskravet i Plan- och Bygglagen (PBL 8 kap 17 §). Detta innebär att ändring av en byggnad alltid ska utföras varsamt, så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar tillvara dess kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden. Även underhållet av en byggnad ska anpassas till dessa värden och till omgivningens karaktär (PBL 8 kap 14 §).

RIKTLINJER

Detaljplanering

- Nya detaljplaner inom delområdet bör beakta och skydda bebyggelsens kulturhistoriska värden, exempelvis genom bestämmelser av byggrätten, utökad lovplikt, rivningsförbud och/eller särskilda varsamhets- eller skyddsbestämmelser.
- Delområdets gatu- och fastighetsstruktur bör bevaras. Fastighetsavstyckning bör motverkas.
- Nya huvudbyggnader bör placeras mitt på tomten.
- Nya komplementbyggnader bör placeras indragna från gatulivet, med fördel längre bak på fastigheten än huvudbyggnaden.
- Huvudbyggnader bör ej överstiga 1,5 våningsplan.
- Komplementbyggnader bör ej överstiga 1 våning och bör alltid underordnas huvudbyggnaden gällande skala.

- Prickmark kan med fördel användas ut med gatan.

Byggnaders utformning

- Nya byggnader bör anpassas till den befintliga bebyggelsens skala i fråga om byggnadernas höjd, bredd och djup.
- Byggnadernas utformning bör följa områdets karaktär gällande materialval och färgsättning. Entréer bör vändas mot gatan.
- Huvudbyggnadernas yttertak bör utföras som sadeltak. Yttertak bör beläggas med ofalsade röda lertegelpannor, såvida taket inte av tradition haft ett annat material, som falsad plåt eller papp, vilket då kan vara att föredra.
- Fasader som vetter ut mot vägarna bör ha en i huvudsak obruten takfot. Takkupor och större takfönster bör undvikas, om detta inte är originaldetaljer som alltid funnits på byggnaden.
- Altaner och permanenta uteplatser eller andra störande utbyggnader bör inte tillåtas på byggnadernas gatusida. Dessa bör förläggas på fastigheternas baksidor. Altaner i anslutning till huset bör hållas i marknivå för att inte dominera fasaden.
- Tillbyggnader bör placeras på husets trädgårdssida och tydligt underordnas byggnadens huvudvolym, inte överstiga 1 våningsplan och vara indragna från huvudbyggnadens fasad.
- Bostadshusens fasader bör ha ljust oljefärgsmålad eller rödslammad locklistpanel i enlighet med byggnadstraditionen i området.
- Fönster och dörrar bör – gällande material, form, proportion, dimension och kulör – vara utformade med hänsyn till byggnadens ålder, arkitektur och uttryck samt områdets karaktär.
- Balkong-, trapp- och terrassräcken bör utföras med hänsyn till byggnadens ålder, arkitektur och uttryck samt områdets karaktär.
- Komplementbyggnadernas yttertak bör utformas som sadeltak eller pulpettak. Yttertaken bör beläggas med ofalsade, röda lertegelpannor, papp eller plåt.
- Komplementbyggnadernas fasader bör ha rödslammad träpanel i enlighet med byggnadstraditionen i området.
- Solpaneler bör placeras så att de inte syns från vägarna, placeringen bör främst ske på komplementbyggnader.
- Värmepumpar bör ej placeras synligt från gatan

Områdets struktur och grönska

- Den nära relationen mellan samhället och odlingslandskapet bör värnas och framhävas.
- Områdets topografi bör inte otydliggöras. Urschaktning, terrassering eller markanta planuppfyllnader bör därför undvikas.
- I bostadsområdet mellan Solbergavägen och Härädsvägen bör avgränsningen mot gatan vara låga häckar eller spjälstaket. Utmed Häradsvägen och Hedersrumsvägen bör befintliga stenmurar bevaras. Nya inhägnader bör vara stenmurar, låga spjälstaket eller häckar. Plank och häststaket är inte lämpliga i området.
- Äldre trädgårdsanläggningar med fruktträd, grusgångar, kalkstensgångar, bersåer och andra äldre växter bör bevaras.
- Befintliga gårdsbeläggningar i natursten bör bevaras. Vid nyanläggning bör användande av natursten uppmuntras och övervägas. Hårdgjorda ytor eller modern marksten bör undvikas.

Ovan. Ett av de äldre torpen på Hedersrumsvägen som troligen byggts kring år 1880. Hedersrumsvägen är en av de äldsta vägarna i samhället och har utgjort grund för samhällets tidiga utveckling. Kring laga skiftet år 1859 finns viss bebyggelse längs vägen, mest mindre torp. Största delen av bebyggelsen har genomgått förändringar och moderniseringar men genom att studera bevarade byggnadsdetaljer som grund, takfot och skorstenar kan ledtrådar kring bebyggelsens ålder eller byggnadshistoria ges.

Ovan. Utmed Solbergavägens västra sida ligger en rad hantverkarbostäder som uppfördes omkring slutet av 1800-talet till början av 1900-talet. Bostadshusens småskalighet tillsammans med de mindre uthusen belägna bakom huvudbyggnadenrna speglar dåtidens levnadsförhållanden och samhällsutveckling. Tillsammans bidrar de till skapandet av en helhet och stärker det gemensamma värdet.

Ovan. Lärarinnebostaden är ett exempel på en av de byggnader som uppfördes under 1900-talets början och genom placeringen nära samhällsviktiga funktioner varit betydande för ortens utveckling. Byggnaden är välbevarad med de ursprungliga detaljerna som snickeridetaljernas utformning, skorstenarna och de tre entrédörrarna.

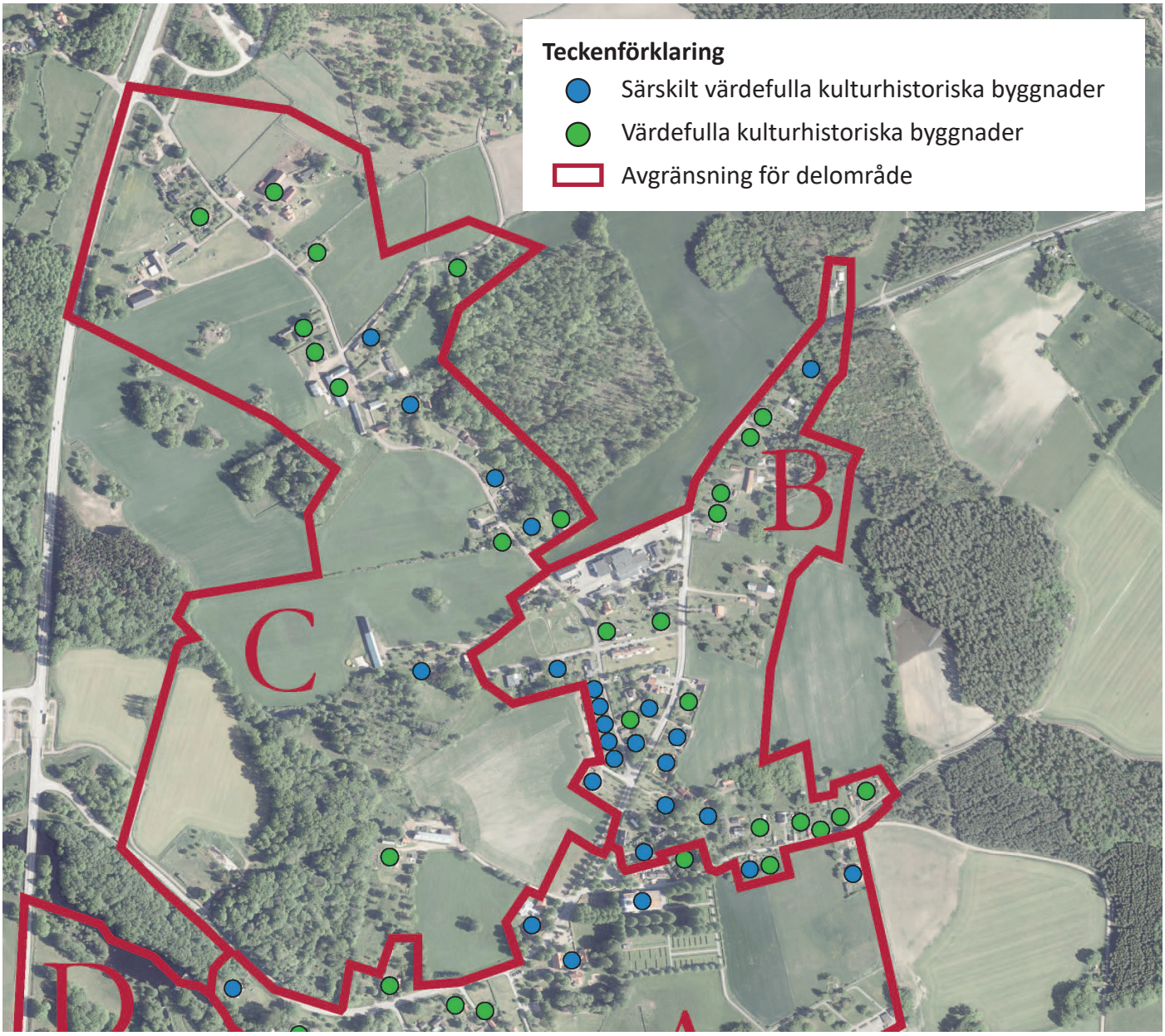

DELOMRÅDE C
RISTOMTA, KNUTSKULLA OCH SOLBERGA BY

Inledning

Delområde C omfattar odlingslandskapet som sträcker sig från Ristomta över Knutskulla till Solberga by. Området avgränsas i söder av Häradsvägen och i väst av E22. I området ingår de två jordbruken Ålem 8:1 och Knutskulla 3:1 samt Solberga bys bebyggelse på båda sidor av Solbergavägen. Området har en utpräglad landsbygdskaraktär och skiljer sig därför avsevärt från kyrkbyn.

Områdets kärna utgörs av Solbergas gamla bytomt och den gamla malmen söder om byn. Solberga är en radby som idag är i samma läge som på ägomätningskartan 1748. Området består till största del av bebyggelse som växt fram från 1800-talets senare del fram till 1900-talets första decennier. Bebyggelsen omfattar flera gårdar med bostadshus och tillhörande ekonomibyggnader. Övrig bebyggelse består av mindre villor och stugor samt uthus. Några enstaka byggnader är bevarade från tiden före laga skiftet 1837. Flera av bostadshusen präglas idag i större eller mindre grad av ombyggnader gjorda omkring 1900-talets mitt. Trots detta besitter en stor andel äldre byggnader en tydligt bevarad historisk karaktär.

OMRÅDETS VIKTIGASTE KARAKTÄRSDRAG

Placering i landskapet
- Äldre vägsystem som följer terrängen
- Samlad bebyggelse utmed Solbergavägens slingrande sträckning
- Tomter ansluter på båda sidor till den gamla vägen
- På Knutskulla och Ålem 8:1 omges gårdarna av odlingsmarken
- Bebyggelse placerad i och intill den kuperade marken
- Bostadshus i nära anslutning till jordbruksenheterna
- Bostadshus ofta med öppen utsikt mot sitt omland
- Äldre trädgårdsanläggningar omger mangårdsbyggnader
- Utpräglat jordbrukslandskap med åkermark i direkt möte med bebyggelsen

Bebyggelsestruktur
- Bebyggelsen huvudsakligen från 1800-talets senare del och fram till 1930-talet
- Några byggnader bevarade från tiden förre laga skifte 1837
- Utpräglad bykaraktär
- Äldre trädgårdar med uppvuxna fruktträd, gångar och rabatter
- Inhägnader med lövträd och stenmurar
- Bostadshusen placerade mitt på tomten ofta på fastighetens högsta punkt
- Uthusbebyggelse i bakre tomthälft, ofta i tomtgräns, större ekonomibyggnader närmare vägarna.

Byggnader
- Mangårdsbyggnader i två våningar
- Mindre bostadshus och villor i 1-1,5 våningar ofta med välbevarad äldre uthusbebyggelse
- Stor variation i utformning, ofta med senare om- och tillbyggnader
- Byggnader huvudsakligen av enkel karaktär med få dekorativa detaljer
- Påkostade granitstenssocklar, senare byggnader med putsad sockel
- Bostadshusen med locklistpanel ofta rödfärgade, sekelskiftets panelarkitektur i ljusa kulörer
- Uthus och ekonomibyggnader i synligt skiftesverk eller panelade, målade med röd slamfärg. Några byggnader med murade naturstensväggar.
- Sadeltak är den dominerande takformen, få bostadshus med brutet tak eller valmtak
- Rött lertegel som traditionellt taktäckningsmaterial, på ekonomibyggnader även plåt och eternit
- Spröjsade tvåluftsfönster och korspostfönster, efter 1930-talet ospröjsade en-, två- och treluftsfönster
- Pardörrar eller enkla paneldörrar i trä, efter 1930-talet enkeldörrar i karosseripanel eller fernissad ek
- Låga stentrappor, ofta utan räcke

FÖRDJUPAD KARAKTÄRSBESKRIVNING

Gatunät

Gatunätet i delområdet består av flera äldre vägar varav två landsvägar – Häradsvägen och Solbergavägen. Dessa vägar har i stort sett samma sträckning som på 1700-talet, men troligen fanns de redan långt innan de första kända kartorna upprättades. Häradsvägen är en del av den medeltida Strandavägen, den stora landsvägen mellan Kalmar och Västervik. Solbergavägen är den gamla landsvägen från Solberga by till Ålem. Solbergavägen kantas av lövträd och vällagda stenmurar och följer slingrande den kuperade terrängen. Vägen är mycket miljöskapande.

Den tredje vägen i området är en bruksväg som idag har samma sträckning som på ägomätningen 1748. Den börjar norr om radbyn och leder till Solberga bys forna utmarker och några torpställen (Björklund och Ekerum) varav de äldsta syns på generalstabskartan 1874. Idag är det några fler tomter längs den gamla vägen, men enbart torpet på Solberga 4:20 ingår i utredningsområdet.

Även vägen till gården på Knutskulla är gammal och finns med på storskifteskartan 1819, den kan dock vara betydligt äldre. Knutskulla var på historisk tid åtminstone bebodd sedan 1600-talet, men ett stort stenåldersgravfält på platsen ger vid hand att här bott människor långt dessförinnan. Den sista och yngsta vägen i området är den så kallade Boställevägen som börjar norr om församlingshemmet och leder till jordbruket på fastigheten Ålem 8:1. Gården finns inte på generalstabskartan 1874 och tillkom med stor sannolikhet på 1800-talets slut. Det är oklart när vägen anlades.

Fastighetsmönster
Området har en oregelbunden fastighetsstruktur som är anpassad efter vägarnas sträckning och terrängen, men även efter den befintliga bebyggelsen. Tomter som tillkom före 1900 är för det mesta större och mer oregelbundna än senare avstyckade fastigheter. Området är stort och består mestadels av uppodlad mark. Hustomterna ligger utmed vägen, med undantag av de två stora jordbruken Ålem 8:1 och Knutskulla 3:1 som ligger med längre avstånd till byn och omgärdat av odlingsmark. De äldsta fastigheterna utgörs av Solbergas gamla radby som ursprungligen bestod av fyra gårdar. På lagaskifteskartan 1837 ser man att mangårdstomterna ligger på östra sidan av Solbergavägen medan ekonomibyggnader placerades på inägomarken väster om vägen.

På generalstabskartan 1874 har en gård flyttats ut ur byn och ligger nu norr om den gamla bytomten. Möjligen är det samma tomt som man se på 1940-talets ekonomiska karta, nuvarande fastighet Solberga 4:21. På 1940-talets karta finns även en stor gård på östra sidan av vägen, nuvarande jordbruksfastighet Solberga 1:3. Från slutet av 1910-talet och fram till 1960-talet tillkommer flera mindre bostadsfastigheter i direkt anslutning till Solbergas gårdstomter. Placeringen och storleken tyder på att det handlar om undantagsbyggnader som kom till i samband med generationsskiften på gårdarna.

Söder om radbyn, öster om vägen, ligger den äldre malmbebyggelsen. Först kring sekelskiftet 1900 tillkommer även mindre stugor väster om Solbergavägen. Malmbebyggelsen låg från början ofta på ofri mark och många av dagens tomter kom först till i samband med friköp av fastigheten i enlighet med ensittarlagen. Ensittarlagen gällde 1918-76 och bestämde att den som ägde ett eget hem på mark som ägdes av någon annan fick rätt att friköpa marken under vissa förutsättningar, även om markägaren motsatte sig detta.

Bebyggelse
Vid laga skiftet 1837 ligger Solberga bys bebyggelse koncentrerad i radbyn, med mangårdar, uthus och ladugårdar på östra sidan av Solbergavägen och en sluten rad av ekonomibyggnader på västra sidan. Bebyggelsen på den gamla bytomten har succesivt anpassats efter jordbrukets ändrade behov, vissa byggnader försvann eller byggdes om och nya kom till. Ekonomibyggnaderna på västra sidan har ersatts av nya, men flera byggnader på mangårdstomterna är i grunden samma som 1837. Trots senare ändringar har Solberga by bevarat sin 1800-talskaraktär, både när det gäller bebyggelsestrukturen och byggnadernas utformning.

Bebyggelsen längs båda sidor av vägen, de uppvuxna trädgårdarna och de omsorgsfull lagda stenmurarna har särskilt höga upplevelsevärden. Till de enskilda byggnaderna med särskilt höga värden räknas bl.a. äppelmagasinet och ladugårdsbyggnaderna på Solberga 3:1 samt samtliga byggnader på Solberga 1:5. Nuvarande bostadshuset på fastigheten Solberga 2:1 är från 1960-talet och saknar större kulturhistoriska värden i sitt sammanhang, men har samma placering som den tidigare mangårdsbyggnaden. På Solberga 3:1 har ekonomibyggnader omsorgsfullt murade naturstensväggar som bidrar till gårdens höga miljöskapande värde.

Vid laga skiftet 1837 fanns liksom idag en torpbebyggelse söder och väster om byn. Av nuvarande byggnaderna är torpet på Solberga 4:11 den enda bevarade från tiden före 1837, enligt uppgifter i kommunkartan ska det vara uppfört 1746. Övriga torpställen har idag bebyggelse från omkring 1900, men det är ofta svårt att avgöra byggnadernas exakta ålder. Många byggnader har genomgått flera moderniseringar sedan de uppfördes. Genom byggnadernas skala och proportioner kan man ändå ofta ana deras ålder. Grund, takfot och skorstenar är byggnadsdelar som ofta bevarats och kan ge ledning om byggnadshistorien.

Kring sekelskiftet 1900 byggdes även flera nya bostadshus norr om byn, i nära anslutning till de jordbruksenheter som tillkom i området efter laga skiftet. Ytterligare nya bostadshus tillkommer på 1920-talet, 1940-talet och 1960-talet. 1900-talets bebyggelse gestaltades efter respektive tids arkitektoniska ideal och skiljer sig tydligt från 1800-talets typiska jordbruksbebyggelse. Den sentida bostadsbebyggelsen präglas idag i de flesta fall av ombyggnader gjorda kring 1900-talets mitt, men flera har också genomgått förändringar på senare år som har påverkat byggnadernas kulturhistoriska värde.

De äldre bostadshusen i delområdet är klädda med locklistpanel som rödfärgats. Sekelskiftets bostadshus har ofta ljust målade träfasader. De sentida byggnaderna har olika fasadmaterial som mexitegel och gult fasadtegel. Den vanligaste takformen är sadeltak, men några få byggnader har brutet tak. En del byggnader har byggts till, ofta mot gårdssidan,

och i många fall har fönstren och dörrar bytts ut, liksom takmaterialet som traditionellt var av rött lertegel. Trots vissa omgestaltningar har majoriteten av byggnaderna ändå behållit sin skala och form ut mot vägen.

Byggnaderna ligger generellt placerade en bit in på tomten, ofta omgärdade av en äldre trädgård med fruktträd. Majoriteten av fastigheterna har även äldre uthus och mindre ekonomibyggnader placerade på den bakre delen av fastigheten. Dessa är i många fall mycket välbevarade och har oftast rödfärgade fasader av locklistpanel eller lockpanel. Taken är ofta täckta med lertegel, plåt eller eternit. Uthusen är viktiga för fastigheternas karaktär. På de stora jordbruksfastigheterna finns flera välbevarade större ladugårdar och ekonomibyggnader.

Gården på Knutskulla är en mycket välbevarad sammanhållen gårdsmiljö med bostadshus från tidigt 1800-tal och flera generationer av uthus och ekonomibyggnader. Bebyggelsen har som helhet och som enskilda byggnader särskilt höga värden. Även gården på Ålem 8:1 har ett äldre bostadshus som dock genomgått omfattande sentida om- och tillbyggnader. Ekonomibyggnaderna är dock mycket välbevarade och bidrar starkt till upplevelsen av den ursprungliga gårdsmiljön.

Landskap och arkeologi
Delområde C omfattar bebyggelsen kring Solberga och Knutskulla och därmed en stor del av det agrara kulturlandskapet. Området utgörs av två huvudsakliga jordarter; sandig morän och postglacial sand. I den södra delen av området syns små blå trianglar vilket innebär en blockrik yta, alltså förekomst av större stenblock synliga på markytan eller väldigt nära markytan. Längst ner i söder finns en fläck med urberg. Norr om Solbergavägen återfinns de två högsta höjderna inom avgränsningen för Ålems kyrkby, båda belägna på 14 meter över havet. Dessa punkter var bland de första att resa sig ur havet vilket lämningar i området vittnar om.

I anslutning till dessa höjder har man funnit en stenyxa och flintkniv samt en skafthålsyxa vilka klassats som övrig kulturhistorisk lämning. Det innebär att de inte uppfyller alla kriterier för att klassas som en fornlämning. I mitten av delområdet finns ett gravfält i form av en rundad moränkulle vilken omfattar 1 röse och 19 stensättningar. Under 1920-talet togs en del stenar bort vid ladugårdsbygge och idag är lämningen till stor del övervuxen.

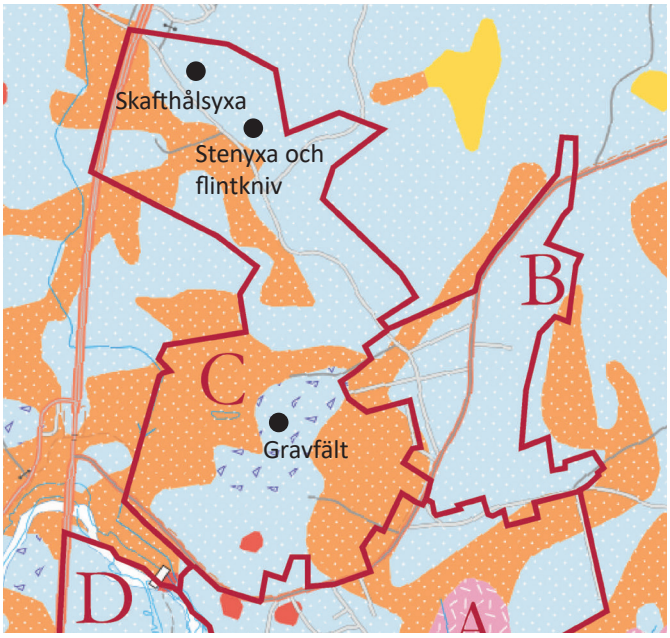

Jordartskarta från SGU. Kartan visar jordarterna inom delområdet. Sandig morän (ljusblått), postglacial sand (orange), urberg (rött) och blockighet (blå trianglar). I norra delen har en skafthålsyxa hittats (lämningsnummer: L1955:1255) och en stenyxa ca 100m österut (lämningsnummer: L1955:1256). Centralt i område finns ett gravfält (lämningsnummer: L1955:549).

KULTURHISTORISKA VÄRDEN

Sammanfattande värdebeskrivning
Södra delen av delområdet ligger inom kulturmiljön 16.29 – Ålems kyrkby, som utpekats som värdefull i Mönsterås kommuns kulturmiljöprogram 2003. I delområdet finns således synnerligen höga kulturhistoriska värden i såväl planstruktur som bebyggelse. Det allmänna intresset av en försvarad kulturmiljö skall därmed väga tungt i beslut gällande planläggning och lovgivning.

I området finns två utpekade områden som enligt ängs- och betesmarksinventeringen 2003 har både natur- och kulturvärden. Den ena ligger nordöst om Solberga by på fastighet Solberga 1:3 och är en betad blandlövhage. Den andra ligger på Solberga 1:6, mellan E22 och radbyn.

Områdets topografi har sedan årtusenden skapat förutsättningarna för hur människan rör sig i och använder landskapet. De gamla vägarna följde terrängen, och hus och gårdar byggdes på den icke produktiva marken. Dessa omges av öppen odlad åker, betesmark och skog. Detta historiska markutnyttjande avspeglar sig än idag i det angränsande kulturlandskapet och delområdets bebyggelsemönster som naturligt är anpassat till detsamma.

Delområde C är en välbevarad jordbruksmiljö med två ensamgårdar tillhörande Ålem och Knutskulla samt Solberga by, en radby i samma läge som på 1600-talet. I anslutningen till bytomten finns även en malmbebyggelse av gammal hävd men med byggnader som huvudsakligen är uppförda kring sekelskiftet 1900. Efter laga skiftet 1837 och fram till 1900-talets första decennier växte dessutom en bebyggelseklunga fram vid den utskiftade gården norr om den ursprungliga bykärnan. En viss förtätning har skett fram till 1960-talet, men utan att områdets småskalighet och utpräglade landsbygdskaraktär påverkats.

Områdets och bebyggelsens särskilt höga kulturhistoriska värden ligger i den bevarade strukturen och i den bebyggelse som skildrar tre viktiga perioder i en bys utveckling, tiden före och efter laga skiftet samt tiden från sekelskiftet 1900 till 1900-talets mitt. Bebyggelsens främsta kulturhistoriska värde ligger i att byggnaderna i ett samlat område, med tydlig utgångspunkt i platsens topografi och historia speglar så tydligt jordbrukets utveckling. Det kulturhistoriska värdet av bebyggelsen i området överstiger således summan av de enskilda byggnadernas kulturhistoriska värden. I denna helhet är de äldsta torpen utmed Solbergavägen och 1900-talets egnahemshus lika viktiga som den välbevarade 1800-talsmiljön i radbyn. De stora jordbruksenheterna i det öppna odlingslandskapet och sekelskiftets bostadshus är lika viktiga som fastigheternas uthus och ekonomibyggnader. Tillsammans tydliggör de landsbygdens historia och ger kulturmiljön dess speciella atmosfär.

De viktigaste vägarna i området har idag samma sträckning som 1748 och är en viktig del av den historien. Med sina noggrant lagda stenmurar och den slingrande sträckningen bidrar vägsystemet till områdets höga miljöskapande värden. Murar är dessutom direkt kopplade till odlingslandskapets tidigare organisation. Stenmurar som inslag i vårt landskap ger en bild av landskapets kulturhistoria och gör det möjligt att skönja strukturen av en tidigare markanvändning, boskapsdrift och uppdelning mellan inägor och utmarker. Stenmurar i odlingslandskapet har därför högt kulturhistoriskt värde.

KULTURMILJÖSKYDD

- Området och byggnaderna får förändras, men inte förvanskas. Berörda fastighetsägare bör informeras om detta och vad det innebär. Vid lovgivning och planläggning bör antikvarisk hänsyn tas.
- De kulturhistoriskt särskilt värdefulla byggnaderna inom delområdet får inte förvanskas (PBL 8 kap 13 §). Underhåll av kulturhistoriskt särskilt värdefulla byggnader ska utföras så att de särskilda värdena bevaras (PBL 8 kap 14 §).
- Kulturhistoriskt särskilt värdefulla eller värdefulla byggnader bör inte rivas eller flyttas (PBL 9 kap 34 §).
- Alla byggnader omfattas av varsamhetskravet i Plan- och Bygglagen (PBL 8 kap 17 §). Detta innebär att ändring av en byggnad alltid ska utföras varsamt, så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar tillvara dess kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden. Även underhållet av en byggnad ska anpassas till dessa värden och till omgivningens karaktär (PBL 8 kap 14 §).

RIKTLINJER

Detaljplanering

- Nya detaljplaner inom delområdet bör beakta och skydda bebyggelsens kulturhistoriska värden, exempelvis genom bestämmelser av byggrätten, utökad lovplikt, rivningsförbud och/eller särskilda varsamhets- eller skyddsbestämmelser.
- Delområdets väg- och fastighetsstruktur bör bevaras. Fastighetsavstyckning på äldre tomter bör motverkas.
- Nya huvudbyggnader bör placeras mitt på tomten.
- Nya komplementbyggnader bör placeras indragna från gatulivet, med fördel längre bak på fastigheten än huvudbyggnaden.
- Huvudbyggnader bör ej överstiga 2 våningsplan.
- Komplementbyggnader bör ej överstiga 1,5 våning och bör alltid underordnas huvudbyggnaden gällande skala.
- Prickmark kan med fördel användas ut med gatan.

Byggnadernas utformning

- Nya byggnader bör anpassas till den befintliga bebyggelsens skala i fråga om byggnadernas höjd, bredd och djup.
- Byggnadernas utformning bör följa områdets karaktär gällande materialval och färgsättning.
- Huvudbyggnadernas yttertak bör utföras som sadeltak. Yttertak bör beläggas med ofalsade röda lertegelpannor, såvida taket inte av tradition haft ett annat material, som falsad plåt eller papp,

vilket då kan vara att föredra.

- Fasader som vetter ut mot vägarna bör ha en i huvudsak obruten takfot. Takkupor och större takfönster bör undvikas, om detta inte är originaldetaljer som alltid funnits på byggnaden.
- Altaner och permanenta uteplatser eller andra störande utbyggnader bör inte tillåtas på byggnadernas gatusida. Dessa bör förläggas på fastigheternas baksidor. Altaner i anslutning till huset bör hållas i marknivå för att inte dominera fasaden.
- Tillbyggnader bör placeras på husets trädgårdssida och tydligt underordnas byggnadens huvudvolym, inte överstiga 1 våningsplan och vara indragna från huvudbyggnadens fasad.
- Bostadshusens fasader bör ha ljust oljefärgsmålad eller rödslammad locklistpanel i enlighet med byggnadstraditionen i området.
- Fönster och dörrar bör – gällande material, form, proportion, dimension och kulör – vara utformade med hänsyn till byggnadens ålder, arkitektur och uttryck samt områdets karaktär.
- Balkong-, trapp- och terrassräcken bör utföras med hänsyn till byggnadens ålder, arkitektur och uttryck samt områdets karaktär.
- Komplementbyggnadernas yttertak bör utformas som sadeltak eller pulpettak. Yttertaken bör beläggas med ofalsade, röda lertegelpannor, papp eller plåt.
- Komplementbyggnadernas fasader bör ha rödslammad träpanel i enlighet med byggnadstraditionen i området.
- Solpaneler bör placeras så att de inte syns från vägarna, placeringen bör främst ske på komplementbyggnader.
- Värmepumpar bör ej placeras synligt från gatan.

Områdets struktur och grönska

- Den nära relationen mellan byn och odlingslandskapet bör värnas och framhävas.
- Områdets topografi bör inte otydliggöras. Urschaktning, terrassering eller markanta planuppfyllnader bör därför undvikas.
- Avgränsningen mot Solbergavägen bör vara stenmurar. Befintliga stenmurar bör bevaras.
- Äldre trädgårdsanläggningar med fruktträd, grusgångar, kalkstensgångar, bersåer och andra äldre växter bör bevaras.
- Befintliga gårdsbeläggningar i natursten bör bevaras. Vid nyanläggning bör användande av natursten uppmuntras och övervägas. Hårdgjorda ytor eller modern marksten bör undvikas.

Ovan. Karaktäristiskt för området är det välbevarade jordbruks-landskapet som ligger i mycket nära anslutning till samhället och ger en bild av hur man både tidigare och än idag nyttjat landskapet. Vägarna har haft samma sträckning sedan mitten av 1700-talet.

Ovan. En del av malmbebyggelsen i södra Solberga och uppfördes troligen omkring 1900-talets början. På var sida om entrén står två stenmurar, ett kulturhistoriskt arv som är viktigt att värna.

Ovan. Jordkällare var vanligare förr och berättar om ett annat sätt att lagra och tillreda mat på.

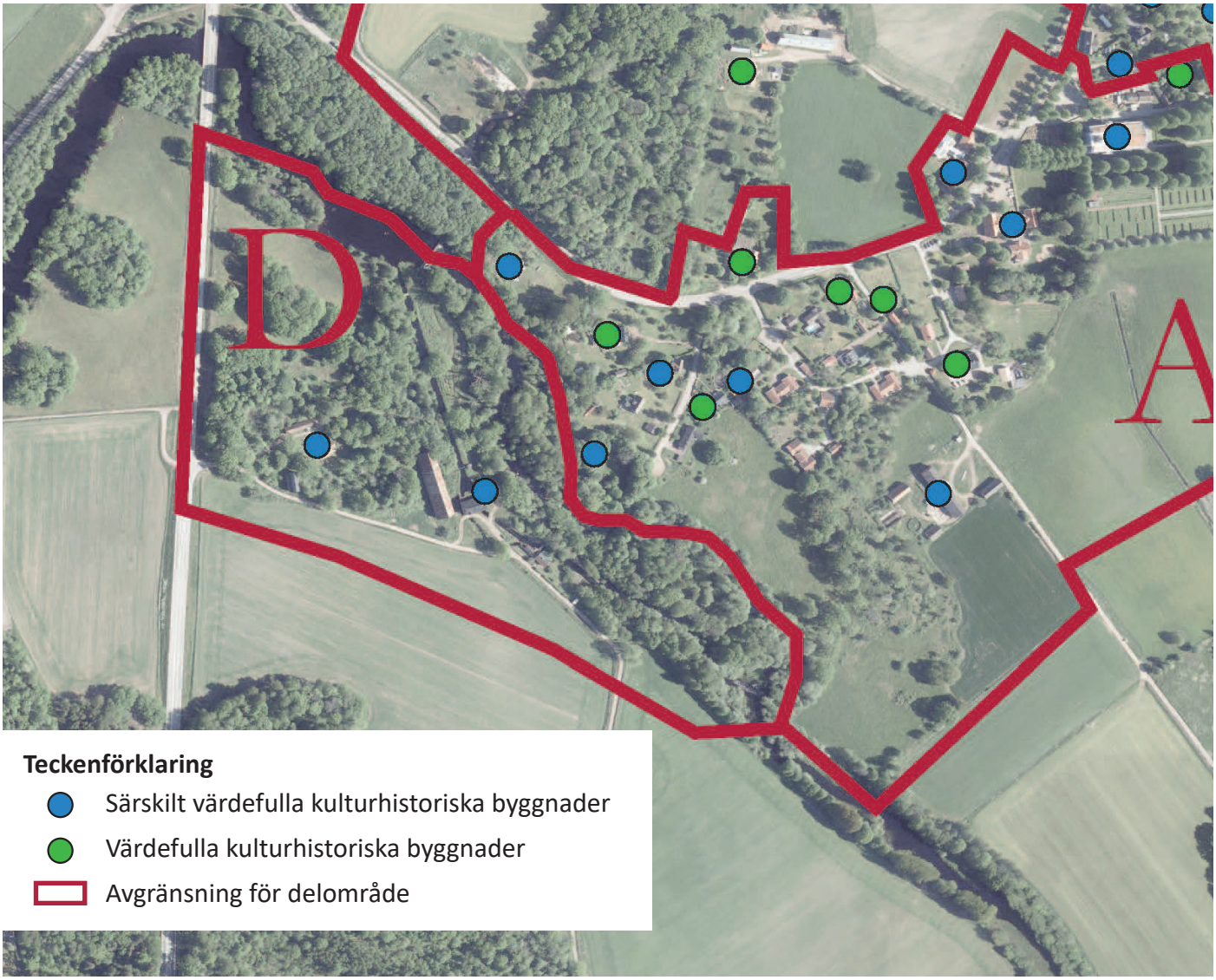

DELOMRÅDE D - TORSRUM

Inledning
Delområde D omfattar bebyggelsen i Torsrum som ligger söder om Alsterån vid gamla Strandavägen. Delområdet består av en gammal kvarnmiljö med stensatt intagskanal, mjölnarbostad och ett aktivt kraftverk samt en jordbruksenhet med äldre bostadsbebyggelse, uthus och en stor lada. Bebyggelsens ålder sträcker sig från 1700-talet till 1930-talet. Kvarnmiljön är dock i grunden betydligt äldre än så.

OMRÅDETS VIKTIGASTE KARAKTÄRSDRAG

Placering i landskapet
- Kvarnmiljön i strategiskt bra läge vid Alsterån och den medeltida landsvägen
- Landsvägen som följer terrängen
- Gårdsbebyggelse placerad i och intill den kuperade marken
- Bostadshus med öppen utsikt mot sitt omland
- Bebyggelsen omgiven av öppen odlad åkermark, betesmark och skog

Bebyggelsestruktur
- Bebyggelsen med stor åldersvidd från 1760-talet till 1930-talet
- Landsbygdskaraktär
- Naturtomter med ekbevuxna öar och berg i dagen

Byggnader
- Traditionell trähusbebyggelse
- Byggnader av enkel karaktär med få dekorativa detaljer
- Påkostade höga granitstenssocklar, senare byggnader med putsad sockel
- Panelade, rödfärgade byggnader, kraftverket med putsade fasader.
- Sadeltak, täckt med rött lertegel eller plåt
- Spröjsade tvåluftsfönster
- Pardörrar eller enkla paneldörrar i trä

FÖRDJUPAD KARAKTÄRSBESKRIVNING

Gatunät
Gatunätet i delområdet består av den medeltida Strandavägen, den stora landsvägen mellan Kalmar och Västervik. Strandavägen passerade i flera hundra år Alsterån vid den gamla stenvalsbron som förband Torsrum och Ålem. Med rivningen av den södra stenvalvsbron över Alsterån år 1955 blev Strandavägen avskuren och svänger idag vid kvarnen mot väster där den ansluter till E22. Mot söder fortsätter vägen på sin gamla sträckning mot Jutegården och vidare till Pataholm.

Fastighetsmönster
Området består av två fastigheter, en mycket stor jordbruksenhet som utgör Strömsrums herrgårds stamfastighet samt kvarnmiljöns fastighet. Fram till avstyckningen 1942 låg även kvarnen på Strömsrums stora fastighet. Områdets struktur är i princip densamma som på 1600-talets avmätningskarta.

Bebyggelse
Bebyggelsen på Torsrums gård består av två bostadshus och ett uthus samt en mycket stor ladugård som ligger bredvid kvarnbyggnaden. Den äldsta byggnaden är det tidigare gästgiveriet och tingshuset i Broholm, Ålem som uppfördes 1766 och flyttades till sin nuvarande plats i Torsum på 1890-talet. Byggnaden kom då att användas som statarbostad under familjen Rappe på Strömsrums gård. Byggnaden är mycket välbevarad från tiden för flytten med bevarad form och volym, de högresta fönstren med munblåst glas, brädklädda entrédörrar, snickeridetaljer, naturstenssockel och smäckra skorstenar. Även övriga bostads- och ekonomibyggnader är mycket välbevarade och bidrar till den i sin helhet värdefulla bebyggelsemiljön på Torsrums gård.

Kvarnmiljön består av en pedagogisk och väl sammansatt kulturmiljö kring den välbevarade gamla kvarnen. I anslutningen till kvarnen ligger ett aktivt vattenkraftverk, uppfört 1935/36, en 300 m lång intagskanal med stensatta kanter, en mjölnarbostad, äldre vägmiljöer, stenvalvsbro, äldre kvarnlämningar mm. Nuvarande damm är troligen från 1940-talet men vattenverksamhet ska ha funnits här åtminstone sedan 1600-talet.

Landskap och arkeologi
Delområdet omfattar Torsrum och kringliggande brukade landskap. Karaktäristiskt för delområdet är Alsteråns påverkan på landskapet och funtionen som livsnerv vilket är tydligt med tanke på kvarnen och kraftverket som nyttjat vattenkraften. Medan Alsterån är en naturlig sänka finns en högre höjd i områdets sydvästra delar. Denna har troligen varit en av de första höjderna som reset sig ur havet och utgjorde en naturlig landstigningsplats för de första människorna i området vilket även syns på lämningarna. Den dominerande jordarten i området är sandig morän. Innehållet utgörs av en blandning av alla kornstorlekar från lerpartiklar till större stenblock men främst sand. Längs delområdets södra kant återfinns ett sandstråk. Här börjar även åkermarken som sedan fortsätter söderut vilket troligen beror på att sanden är mer lättarbetad än morän som oftast innehåller en viss del större stenar. Där kraftverket är placerat finns den enda fläcken med urberg vilket ger en stadig grund.

I delområdets sydvästra spets finns en fornlämning i form av ett röse som är delvis bevuxet med lövträd. Den västra delen av röset är relativt välbevarat men den östra delen saknar stenar vilka troligen förts bort vid byggnation av närliggande gård. Längre österut finns rester av en tidigare broförbindelse över Alsterån. Den består av femslagna valv byggda av delvis tuktad grå sten, ett vanligt byggmaterial för fundament och socklar i forna tider. Lämningen klassificeras som övrig kulturhistorisk lämning.

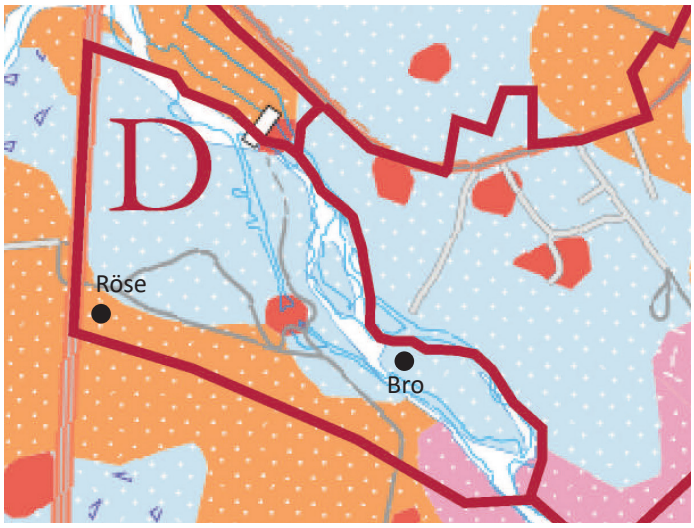

Jordartskarta från SGU. Kartan visar jordarterna inom delområdet. Sandig morän (ljusblått), postglacial sand (orange), svämsediment (rosa) och urberg (rött). I sydvästra hörnet finns lämningar av ett röse (lämningsnummer: L1955:485) och österut vid Alsterån finns lämningar av en tidigare broförbindelse (lämningsnummer L1955:413).

KULTURHISTORISKA VÄRDEN

Sammanfattande värdebeskrivning
Delområdet ligger delvis inom riksintresseområde H54 – Alsteråns nedre dalgång. Det är ett nationellt intresse att värna delområdets kulturmiljövärden. I riksintressebeskrivningen identifieras såväl den medeltida landsvägen, passagen över Alsterån, kvarnmiljön i Torsrum, lämningarna efter Ålems kvarn liksom det bevarade odlingslandskapet som tillhör Strömsrums gård som viktiga för kulturmiljön. Delområdet ingår dessutom i området 16.29 – Ålems kyrkby, som utpekats som värdefullt i Mönsterås kommuns kulturmiljöprogram 2003. I delområdet finns således synnerligen höga kulturhistoriska värden i såväl planstruktur som bebyggelse. Det allmänna intresset av en försvarad kulturmiljö skall därmed väga tungt i beslut gällande planläggning och lovgivning.

Områdets topografi har sedan årtusenden skapat förutsättningarna för hur människan rör sig i och använder landskapet. Det höga vattenfallet i en annars flack sträcka av Alsterån har åtminstone sedan medeltiden nyttjats av människor för att ge kraft åt kvarnar. Det är än idag kvarnmiljön med kvarnbyggnad, mjölnarbostad, aktivt kraftverk och stensatt intagskanal som dominerar området och ger det såväl höga upplevelsevärden som samhällshistoriska värden. Det var i denna kvarn som bönderna under Strömsrums gård malde sin säd och det var sedermera här man etablerade det elkraftverk som skulle elektrifiera Ålems kyrkby.

Förutom kvarnmiljön, berättar området om 1800-talets sociala förhållanden. Här har Strömsrums gård haft dagsverkshemman och arbetarbostäder sedan 1700-talet, och 1800-talets arbetarmiljö syns tydligt i bebyggelsen, inte minst i miljön kring Broholms tidigare tingshus som flyttades till sin nuvarande plats i Torsum på 1890-talet för att användas som statarbostad under familjen Rappe på Strömsrums gård. Bebyggelsen i området besitter generellt höga kvaliteter och de främsta värdena i området är upplevelsevärdet, samt de byggnadshistoriska, socialhistoriska och teknikhistoriska värdena.

Förutom bebyggelsen och bebyggelsestrukturen besitter också delområdets vägar och odlingslandskapet ett särskilt högt kulturhistoriskt värde. Dessa är en viktig del av områdets historia och har med sina noggrant lagda stenmurar och slingrande sträckningar höga miljöskapande värden. Murar är direkt kopplade till odlingslandskapets tidigare organisation. Stenmurar som inslag i vårt landskap ger en bild av landskapets kulturhistoria och gör det möjligt att skönja strukturen av en tidigare markanvändning, boskapsdrift och uppdelning mellan inägor och utmarker. Stenmurar i odlingslandskapet har därför högt kulturhistoriskt värde.

KULTURMILJÖSKYDD

- Delområdet ligger inom riksintresseområde H54 – Alsteråns nedre dalgång. Enligt Miljöbalken skall det skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada kulturmiljön (MB 3 kap 6§).
- Området och byggnaderna får förändras, men inte förvanskas. Berörda fastighetsägare bör informeras om detta och vad det innebär. Vid lovgivning och planläggning bör antikvarisk hänsyn tas.
- De kulturhistoriskt särskilt värdefulla byggnaderna inom delområdet får inte förvanskas (PBL 8 kap 13 §). Underhåll av kulturhistoriskt särskilt värdefulla byggnader ska utföras så att de särskilda värdena bevaras (PBL 8 kap 14 §).
- Kulturhistoriskt särskilt värdefulla eller värdefulla byggnader bör inte rivas eller flyttas (PBL 9 kap 34 §).
- Alla byggnader omfattas av varsamhetskravet i Plan- och Bygglagen (PBL 8 kap 17 §). Detta innebär att ändring av en byggnad alltid ska utföras varsamt, så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar tillvara dess kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden. Även underhållet av en byggnad ska anpassas till dessa värden och till omgivningens karaktär (PBL 8 kap 14 §).

RIKTLINJER

Detaljplanering
- Nya detaljplaner inom delområdet bör beakta och skydda bebyggelsens kulturhistoriska värden, exempelvis genom bestämmelser av byggrätten, utökad lovplikt, rivningsförbud och/eller särskilda varsamhets- eller skyddsbestämmelser.
- Delområdets väg- och fastighetsstruktur bör bevaras.

- Utblickarna till det öppna landskapet bör inte byggas för.
- Ny bebyggelse bör placeras norr om befintliga byggnaderna på Strömsrum 2:1, i området där det tidgare fanns flera ekonomibyggnader.
- Huvudbyggnader bör ej överstiga 1,5 våningsplan.
- Nya komplementbyggnader bör placeras längre bak på fastigheten än huvudbyggnader.
- Komplementbyggnader bör ej överstiga 1 våning och bör alltid underordnas huvudbyggnaden gällande skala.
- Prickmark kan med fördel användas ut med vägarna och i anslutning till bebyggelsen på Strömsrum 2:15.

Byggnadernas utformning

- Nya byggnader bör vara småskaliga.
- Byggnadernas utformning bör följa områdets karaktär gällande materialval och färgsättning.
- Huvudbyggnadernas yttertak bör utföras som sadeltak. Yttertak bör beläggas med ofalsade röda lertegelpannor.
- Fasader bör ha en obruten takfot. Takkupor och större takfönster bör undvikas.
- Altaner och permanenta uteplatser eller andra störande utbyggnader bör förläggas på fastigheternas baksidor. Altaner i anslutning till huset bör hållas i marknivå för att inte dominera fasaden.
- Tillbyggnader bör placeras på husets baksida och tydligt underordnas byggnadens huvudvolym, inte överstiga 1 våningsplan och vara indragna från huvudbyggnadens fasad.
- Bostadshusens fasader bör ha rödslammad locklistpanel i enlighet med byggnadstraditionen i området.
- Fönster och dörrar bör – gällande material, form, proportion, dimension och kulör – vara utformade med hänsyn till byggnadens ålder, arkitektur och uttryck samt områdets karaktär.
- Trapp- och terrassräcken bör utföras med hänsyn till byggnadens ålder, arkitektur och uttryck samt områdets karaktär.
- Komplementbyggnadernas yttertak bör utformas som sadeltak eller pulpettak. Yttertaken bör beläggas med ofalsade, röda lertegelpannor, papp eller plåt.
- Komplementbyggnadernas fasader bör ha rödslammad träpanel i enlighet med byggnadstraditionen i området.
- Solpaneler bör placeras så att de inte syns från vägarna, placeringen bör främst ske på komplementbyggnader.
- Värmepumpar bör ej placeras synligt från vägen.

Områdets struktur och grönska

- Den nära relationen mellan bebyggelsen och odlingslandskapet bör värnas och framhävas.
- Områdets topografi bör inte otydliggöras genom urschaktning, terrassering eller markanta planuppfyllnader.
- Befintliga stenmurar bevaras och kompletteras.
- Avgränsning kring bostadshus bör vara låga häckar eller låga spjälstaket.
- Äldre trädgårdsanläggningar med fruktträd och andra äldre växter bör bevaras.
- Befintliga gårdsbeläggningar i natursten bör bevaras. Vid nyanläggning bör användande av natursten uppmuntras och övervägas. Hårdgjorda ytor eller modern marksten bör undvikas.

Ovan. Genom närheten till Alsterån var det naturligt att nyttja ån för vattenkraften vilket kvarnmiljön talar om. Fallet har sedan medeltiden använts för att ge kraft åt kvarnar och liv åt bygden, senare etablerades kraftverket som gav elektricitet åt Ålems kyrkby.

Ovan. Bron över Alsterån vid Ålems kvarn, fotograferad år 1928. Kvarnmiljön är strategiskt placerad nära både ån och den medeltida landsvägen som gick mellan Kalmar och Västervik. Bron revs år 1955. Källa: Kalmar Läns Museum, digitalt museum

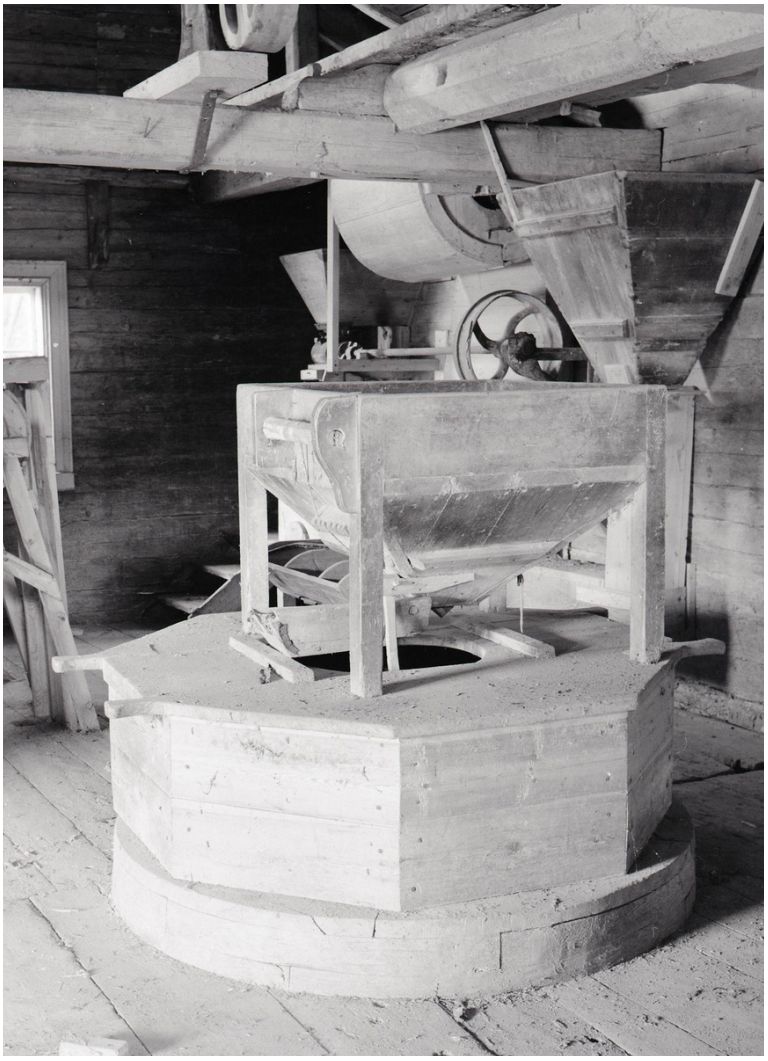

Ovan. Inne i Ålems kvarn, fotograferad år 1954. Kvarnen har funnits i sitt nuvarande läge ända sedan 1600-talet även om det är oklart när den nuvarande byggnaden uppfördes. Det var här som bönderna under Strömsrum malde sin säd. Källa: Kalmar Läns Museum, digitalt museum.

Ovan. Torsrums gård och det tidigare gästgiveriet/tingshuset i Bronholm. Byggnaden är ett välbevarat arv från sin tid och berättar om dåtidens levnadsförhållanden samt livsmiljöer. Byggnaden användes under 1890-talet som statarbostad för arbetare på Strömsrums gård.

Ovan. Det traditionella bostadshuset hör också till Torsrums gård och bidrar till hela bebyggelsemiljöns karaktär.

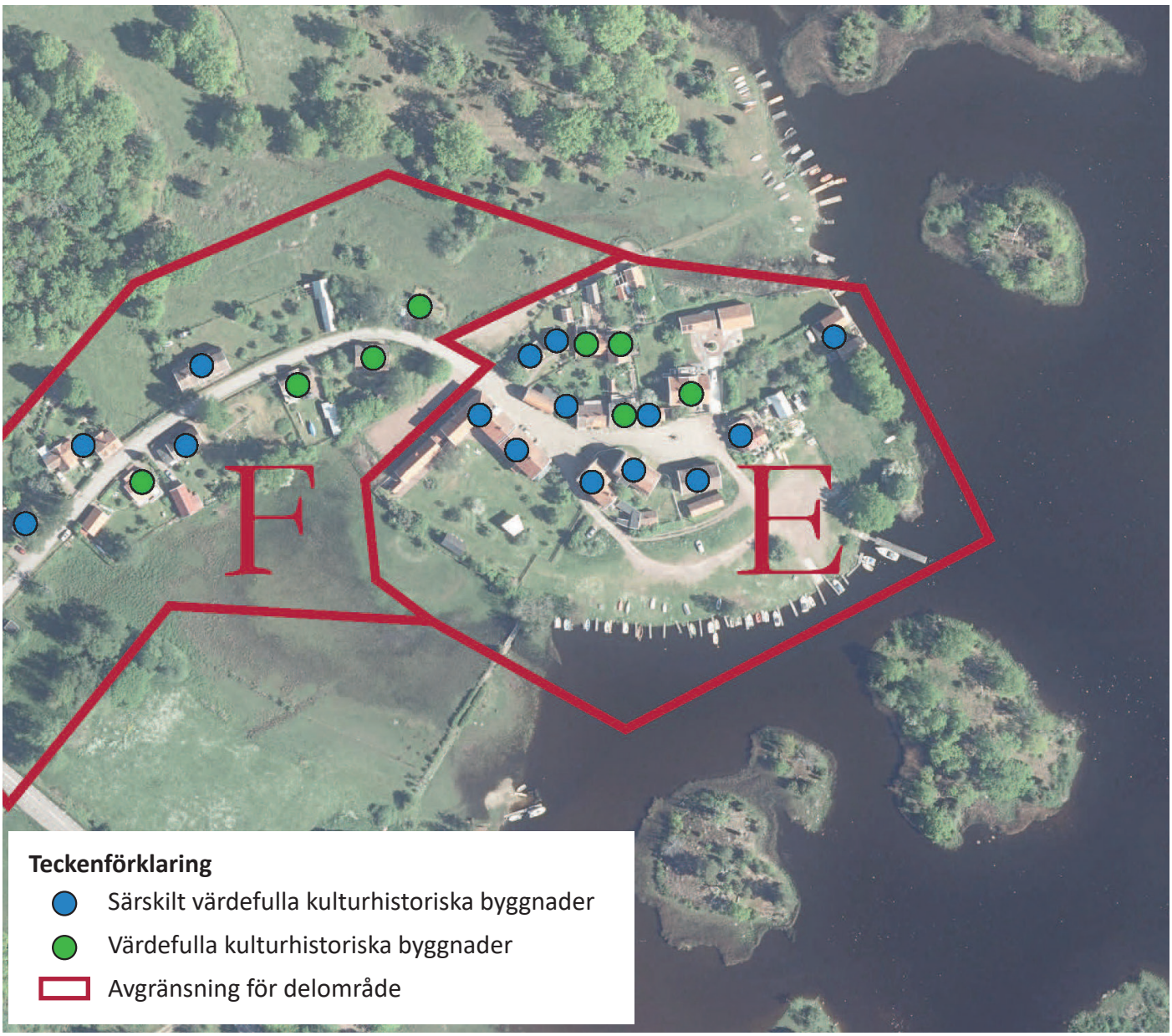

DELOMRÅDE E - PATAHOLM, HOLMEN

Inledning

Delområde E omfattar Pataholms tidigare affärscentrum på holmen. Bebyggelsen består huvudsakligen av handelsgårdar, uppförda på 1700- och 1800-talet som ligger placerade kring torget. De flesta bostadshusen, några uthus samt handelsboden vid torget finns med på stadsplanen från 1882. Däremot är vedgårdarna och packhusen som tidigare låg utmed holmens östra och södra stränder borta. Enbart två äldre magasinsbyggnader på holmens östra sida vittnar om Pataholms tidigare roll som utskeppningshamn. Några byggnader präglas idag i större eller mindre grad av ombyggnader gjorda på 1900-talet och senare. De flesta byggnaderna är dock välbevarade och besitter en tydlig historisk karaktär.

OMRÅDETS VIKTIGASTE KARAKTÄRSDRAG

Placering i landskapet

- Samlad bebyggelse placerad mitt på holmen
- Kvartersindelning runt torget
- Senare bebyggelse uppförd på utfylld mark
- Bebyggelsen omgiven av den öppna, numera obebyggda gräsbevuxna stranden

Bebyggelsestruktur

- Bebyggelsen huvudsakligen från före 1882
- Stadskaraktär
- Mindre äldre trädgårdar med uppvuxna fruktträd
- Inhägnader med häckar och lägre spjälstaket, även smide förekommer
- Stora handelsgårdar vid torget, småhusbebyggelse och uthus mot vattnet
- Bostadshusen ursprungligen placerade i gatuliv

Byggnader
- Stora handelsgårdar i 2 våningar på hög murad sockel med klassicistiska fasader
- Mindre bostadshus i 1-1,5 våningar med locklistpanel, målade i ljusa kulörer.
- Stugor i 1 våning med locklistpanel, rödfärgade
- Höga socklar i natursten eller putsade
- Välbevarade uthus, panelade, rödfärgade
- Både sadeltak och brutet tak är vanliga, täckta med rött lertegel
- Frontespis över entrén förekommer vid lägre byggnader liksom nätta takkupor
- Spröjsade tvåluftsfönster och korspostfönster
- Påkostade klassicistiska entréer med hög stentrappa som går ut på gatan
- Pardörrar
- Smidesräcke

FÖRDJUPAD KARAKTÄRSBESKRIVNING

Gatunät
Gatunätet i delområdet kom först till efter att man började fylla ut stränderna kring holmen på slutet av 1700-talet. Det består idag av torget på holmens högsta punkt samt vägen från torget till parkeringsplatsen och bryggorna vid södra stranden. Här låg på 1800-talet köpingens vedgårdar och packhus. Idag består södra stranden utöver den grusade parkeringsytan av en öppen gräsplan. Ytterligare en väg norr om holmens bebyggelse leder till bryggorna vid östra stranden. Som kartan från 1882 visar så var kvarteren genomkorsade av många mindre stigar och vägar så att torget och stranden kunde nås enkelt från alla byggnader på holmen. Samma vägnät finns även på uppmätningsritning år 1933. Idag är dessa vägar införlivade i de enskilda fastigheterna. Vägsystemet gav holmen en stadsmässig karaktär där mycket av den idag privata marken var allmänt tillgänglig. Några delar av den tidigare strukturen kan dock fortfarande anas.

Fastighetsmönster
Pataholms stadsplan överensstämmer i stort sett med kartan från 1882. Området består av fyra kvarter som är placerade kring torget med en uppluckrad, oregelbunden struktur av byggnader, trädgårdar och vägar. Nuvarande fastighetsindelning tillkom så sent som på slutet av 1970-talet då de flesta av dagens tomter avstyckades från holmens stora stamfastigheter. Idag angränsar tomterna mot varandra och de flesta småvägar är borta. Tomterna är oregelbundna, varierar starkt i storlek och är ofta tätt bebyggda.

Bebyggelse
Majoriteten av delområdets byggnader är i grunden mycket gamla. Alla bostadshus utom ett är uppförda före 1882. Även ekonomibyggnaderna på Hullgrenska gården och de två magasinen vid östra stranden är från tiden före 1882. Övriga uthus tillkom senare, men byggdes med få undantag före 1943. Det yngsta bostadshuset är f.d. Olof Olssons hus på Strömsrum 1:10, som uppfördes före 1909. Det äldsta bostadshuset är Sjöbergska gården, ett välbevarat 1700-talshus i två våningar, även kallat ”Slottet”. De två största handelsgårdarna ligger i västra kvarteret nedanför torget. Direkt vid infarten ligger Hullgrenska gården som i söder är hopbyggd med Harbergska gården, båda uppförda i mitten av 1800-talet på den utfyllda marken. Båda gårdar är förklarade som byggnadsminne. Mangårdsbyggnaderna ut mot gatan är högresta på naturstensocklar och har rikt utsmyckade klassicistiska portar. Hullgrenska gården har en del av den äldre gårdsbebyggelsen bevarad.

Byggnadernas placering på holmen, liksom deras storlek och gestaltning berättar mycket om invånarnas status. De stora handelsgårdarna med sina delvis pampiga klassicistiska fasader är placerade vid torget, medan den enkla småbebyggelsen huvudsakligen ligger i ”andra raden” i norra kvarterets norra del. I dessa mindre hus bodde 1882 bl.a. en arbetare och några sjömansänkor. Bebyggelsen vid torget ligger i gatuliv med entrén riktat mot torget. På baksidan av tomten ligger trädgården med uthusbebyggelsen. Ursprungligen låg även alla bostadshus i norra kvarterets norra del i liv med en av småvägarna på 1933 års karta, som löpte söder om dessa hus. Med 1970-talets fastighetsindelning förlorade vägarna sin funktion och bebyggelsen kan idag bara nås från vägen norr om bebyggelsen. Den södra änden av dessa tomter där bostadshusen ligger, har därför idag blivit tomternas baksidor och trädgård och uthusbebyggelse, vars placering tidigare varit bakom bostadshusen, ligger nu mot vägen.

Bostadshusen i området är timrade och i 1 till 2 våningar. Samtliga är klädda med träpanel av olika typer, antingen målade i ljusa kulörer eller rödfärgade. I vissa fall har tillbyggnader tillkommit, men som ett flygfoto visar har de flesta byggnader inte förändrats avsevärt i form och volym sedan 1940-talet. I några fall har fönster och dörrar bytts ut, liksom takmaterialet. Trots vissa omgestaltningar har majoriteten av byggnaderna ändå behållit sin skala och form ut mot vägen och sina tidstypiska detaljer.

Majoriteten av fastigheterna har äldre uthus som i många fall är mycket välbevarade. De har vanligtvis rödfärgade, panelade fasader. Taken är ofta klädda med lertegel. Uthusen är viktiga för fastigheternas karaktär.

Landskap och arkeologi
Delområdet omfattar holmen och det som tidigare utgjorde handelscentrat i Pataholm. Holmen uppgår till en högsta höjd av 4 meter över havet och sluttar sedan gradvis ned not havet. De lägst belägna husen, magasinen på Strömsrum 2:4, ligger mycket nära strandlinjen och det finns risk för översvämning vid högvatten. Höjden tillsammans med den lätta sluttningen var troligen vad som lockade de första människorna till bosättning. Vattnet har alltid varit en förutsättning för bosättning men även näringsverksamhet. Närheten till vatten i den relativt långa och därmed lugna viken utgjorde förutsättningarna för handel, skeppsbyggeri och sjöfart. Hela Pataholms gamla köping är benämnd som minnesmärke och klassas som övrig kulturhistorisk lämning hos Riksantikvarieämbetet. Vid infarten till torpplatsen finns dessutom en minnessten. Denna restes i samband med kung Gustaf VI Adolfs Eriksgata år 1954 och på stenens sida finns kungens namn graverat.

Den primära jordarten är sandig morän vilket innebär att den utgörs av störst mängd sand jämfört med andra kornstorlekar. Endast en smal remsa vid områdets sydvästra kant utgörs av postglacial sand som svallats strax nedanför åsen som finns längre söderut.

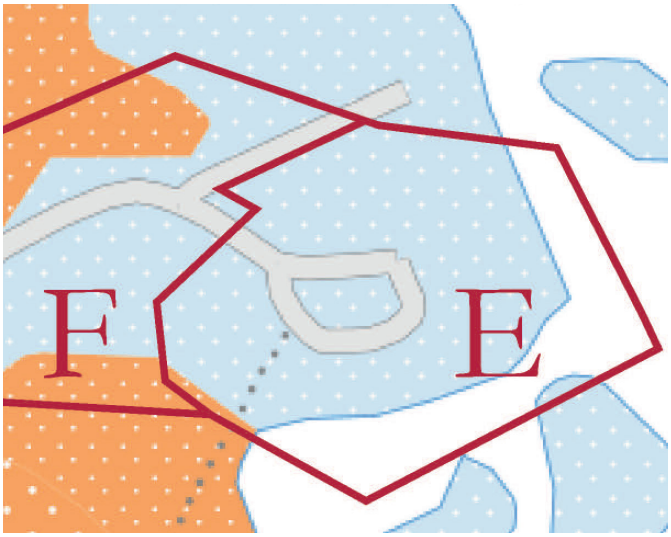

Jordartskarta från SGU. Kartan visar jordarterna inom delområdet. Sandig morän (ljusblått) och postglacial sand (orange).

KULTURHISTORISKA VÄRDEN

Sammanfattande värdebeskrivning
Hela delområdet ligger inom riksintresseområde H54 – Alsteråns nedre dalgång. Det är ett nationellt intresse att värna delområdets kulturmiljövärden. I riksintressebeskrivningen identifieras den täta trähusbebyggelsen som präglas av köpmans-, handels- och skeppargårdar, vanligtvis i 1- 1,5 plan, rödmålade eller i ljusa färger. Riksintresseområdet motsvarar kulturmiljön 16.1 – Pataholm – Strömsrum – Ålem, Ålems socken, i Mönsterås kommuns kulturmiljöprogram 2003. I delområdet finns således synnerligen höga kulturhistoriska värden i såväl planstruktur som bebyggelse. Det allmänna intresset av en försvarad kulturmiljö skall därmed väga tungt i beslut gällande planläggning och lovgivning.

Områdets topografi gav upphov till den handelsplats som växte fram här under medeltiden och som genom det tidiga 1600-talets handelslagstiftning etablerades som lydköping till Kalmar. Holmens placering i förhållande till sjöfartsleder och landsvägar gjorde den till en perfekt landnings- och utskeppningsplats för varor. Området var vid den tiden en fristående, kuperad holme, helt omgiven av vatten, vilket fortfarande avspeglar sig i bebyggelsestrukturen, med handelsgårdar samlade runt torget högst upp på holmen. De flacka stränderna som småningom fylldes ut, lämpade sig väl för bryggor och som lagringsplats för utskeppningsvaror. Denna bebyggelsestruktur är tydligt bibehållen än idag och den tomma utfyllda landremsan mellan holmens och förstadens bebyggelse minner om den tiden då holmen var helt vattenomgärdad. Bryggorna och de öppna ytorna längs holmens södra och östra stränder berättar om Pataholms tidigare funktion som utskeppningshamn. Denna kombination av handelsgårdar i centrum, lagringsplatser och bryggor runt stränderna samt vägen som kopplar holmen till landsvägen mot Kalmar berättar en samstämmig historia om en ort med en enda huvudfunktion – att föra in och ut varor på uppdrag av handelshusens köpmän.

Bebyggelsen runt torget spänner över ett stort tidsdjup från 1700-talet fram till det sena 1800-talet. Hierarkin i bebyggelsen är fortfarande tydlig. De äldsta och pampigaste gårdarna finner vi närmast torget. De två byggnadsminnena Hullgrenska gården och Harbergska gården berättar på ett tydligt sätt om tiden efter näringsfrihetsförordningen i mitten av

1800-talet, när de många mindre Kalmar-baserade handelshusen utkonkurrerades av två stora lokala trävaruproducenter.

Det faktum att Pataholm vid sekelskiftet 1900 genomgick en mycket snabb förvandling från blomstrande handelscentrum till pittoreskt turistmål innebar att samhällets struktur och byggnader frös i tiden. Området är i princip oförändrat sedan 1940-talet. Vid torget upplevs mångfalden i 1700- och 1800-talens lydköping och i östra delen, på utfylld mark mellan holmen och förstaden dominerar 1800-talets två stora trävaruproducenters handelsanläggningar. På denna begränsade plats upplevs 300 år av köpingshistoria mycket tydligt och platsens utveckling genom sina topografiska begränsningar förmedlas på ett väldigt pedagogiskt vis. Handelsgårdarna visar genom sina placeringar, storlek och gestaltning deras sociala status. Platsen har därmed höga arkitekturvärden och samhällshistoriska värden.

KULTURMILJÖSKYDD

- Hela delområde ligger inom riksintresseområde H54 – Alsteråns nedre dalgång. Enligt Miljöbalken skall det skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada kulturmiljön (MB 3 kap 6§).
- Hela delområde omfattas av detaljplan 08-ÅLE-1772, fastställd 1976-06-16, ändrad 1995-04-12.
- Hullgrenska och Harbergska gårdarna är förklarade som byggnadsminne och skyddas av Kulturmiljölagen (KML 3 kap). Byggnadsminnet får inte ändras utan tillstånd från länsstyrelsen, samt skall vårdas och underhållas så att det inte förvanskas.
- Området och byggnaderna får förändras, men inte förvanskas. Berörda fastighetsägare bör informeras om detta och vad det innebär. Vid lovgivning och planläggning bör antikvarisk hänsyn tas, vilket motiverar att särskilda antikvariska kunskapsunderlag upprättas.
- De kulturhistoriskt särskilt värdefulla byggnaderna inom delområdet får inte förvanskas (PBL 8 kap 13 §). Underhåll av kulturhistoriskt särskilt värdefulla byggnader ska utföras så att de särskilda värdena bevaras (PBL 8 kap 14 §).
- Inom området krävs det rivningslov för att riva en byggnad eller en del av en byggnad (PBL 9 kap 10 §). Kulturhistoriskt särskilt värdefulla eller värdefulla byggnader bör inte rivas eller flyttas (PBL 9 kap 34 §).
- Inom området gäller utökad bygglovsplikt för exteriöra ändringar på kulturhistoriskt särskilt värdefulla eller värdefulla byggnader. Sådana ändringar kan vara kulörändringar, byten av yttertak, fasader, fönster och ytterdörrar, eller uppsättning av skyltar, samt tillägg av balkonger och takkupor. Utökad bygglovsplikt gäller även vid uppförandet av i andra fall bygglovsbefriade komplementbyggnader (PBL 9 kap 8 § första stycket 3).
- Alla byggnader omfattas av varsamhetskravet i Plan- och Bygglagen (PBL 8 kap 17 §). Detta innebär att ändring av en byggnad alltid ska utföras varsamt, så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar tillvara dess kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden. Även underhållet av en byggnad ska anpassas till dessa värden och till omgivningens karaktär (PBL 8 kap 14 §).

RIKTLINJER

Detaljplanering

- Området bör ej ytterligare bebyggas, med undantag av funktionsbyggnader kopplade till sjöaktivitet och fritidsfiske på strandremsan i söder och öster.
- Nya detaljplaner inom delområdet bör beakta och skydda bebyggelsens kulturhistoriska värden, exempelvis genom bestämmelser av byggrätten, utökad lovplikt, rivningsförbud och/eller särskilda varsamhets- eller skyddsbestämmelser.
- Delområdets gatu- och fastighetsstruktur bör bevaras. Fastighetsavstyckning bör motverkas.
- Nya komplementbyggnader får uppföras på samma plats där tidigare komplementbyggnader stått.
- Komplementbyggnader bör ej överstiga 1 våning och bör alltid underordnas huvudbyggnaden gällande skala.

Byggnadernas utformning

- Yttertak bör beläggas med ofalsade röda lertegelpannor, såtillvida taket inte av tradition haft ett annat material, som falsad plåt eller papp, vilket då kan vara att föredra.
- Fasader som vetter ut mot torget eller vägarna bör ha en i huvudsak obruten takfot. Takkupor och större takfönster bör undvikas, om detta inte är originaldetaljer som alltid funnits på byggnaden.

- Altaner och permanenta uteplatser eller andra störande utbyggnader bör inte tillåtas på byggnadernas gatusida. Dessa bör förläggas på fastigheternas baksidor. Altaner i anslutning till huset bör hållas i marknivå för att inte dominera fasaden.
- Tillbyggnader bör placeras på husets trädgårdssida och tydligt underordnas byggnadens huvudvolym, inte överstiga 1 våningsplan och vara indragna från huvudbyggnadens fasad.
- Bostadshusens fasader bör ha ljus, oljefärgsmålad träpanel eller rödslammad locklistpanel i enlighet med byggnadstraditionen i området.
- Fönster och dörrar bör – gällande material, form, proportion, dimension och kulör – vara utformade med hänsyn till byggnadens ålder, arkitektur och uttryck och områdets karaktär.
- Balkong-, trapp- och terrassräcken bör utföras med hänsyn till byggnadens ålder, arkitektur och uttryck och områdets karaktär.
- Komplementbyggnadernas yttertak bör utformas som sadeltak eller pulpettak. Yttertaken bör beläggas med ofalsade, röda lertegelpannor, papp eller plåt.
- Komplementbyggnadernas fasader bör ha rödslammad träpanel i enlighet med byggnadstraditionen i området.
- Solpaneler bör placeras så att de inte syns från torget, placeringen bör främst ske på komplementbyggnader.
- Värmepumpar bör ej placeras synligt från torget.

Områdets struktur och grönska

- Torgets yta bör inte minskas. Torget bör ej bebyggas, asfalteras eller schaktas ur. Brunnen och pumpen bör bevaras.
- Den nära relationen mellan köpingen och vattnet bör värnas. Utblickarna mot vattnet bör inte byggas för. Ytterligare utfyllnader bör undvikas.
- Avgränsning mot gatan bör vara låga häckar eller låga spjälstaket. Plank och murar är inte lämpliga i området.
- Äldre trädgårdsanläggningar med fruktträd, grusgångar, kalkstensgångar, bersåer och andra äldre växter bör bevaras.
- Befintliga gatu- och gårdsbeläggningar i natursten eller grus bör bevaras. Vid nyanläggning bör användande av naturmaterial som grus eller natursten uppmuntras och övervägas. Asfalt och modern marksten i betong bör undvikas.

Ovan. Handelsgårdarna i Pataholm var viktiga för sin tids verksamheter. Tack vare den handelsfrihet som rådde möjliggjordes de lokala företagens utveckling. Harbergska gården uppfördes på 1840-talet och används idag som museum.

Ovan. Även om handelsgårdarna ståtar med sitt praktfulla yttre var packhusen inte minst lika viktiga för näringsverksamheterna. Dessa magasin är strategiskt placerade vid vattnet och därmed nära till skeppen som skulle leverera varorna.

Ovan. Brunnen, en naturlig samlingsplats som finns kvar på torget än idag. Källa: Kalmar Läns Museum, digitalt museum.

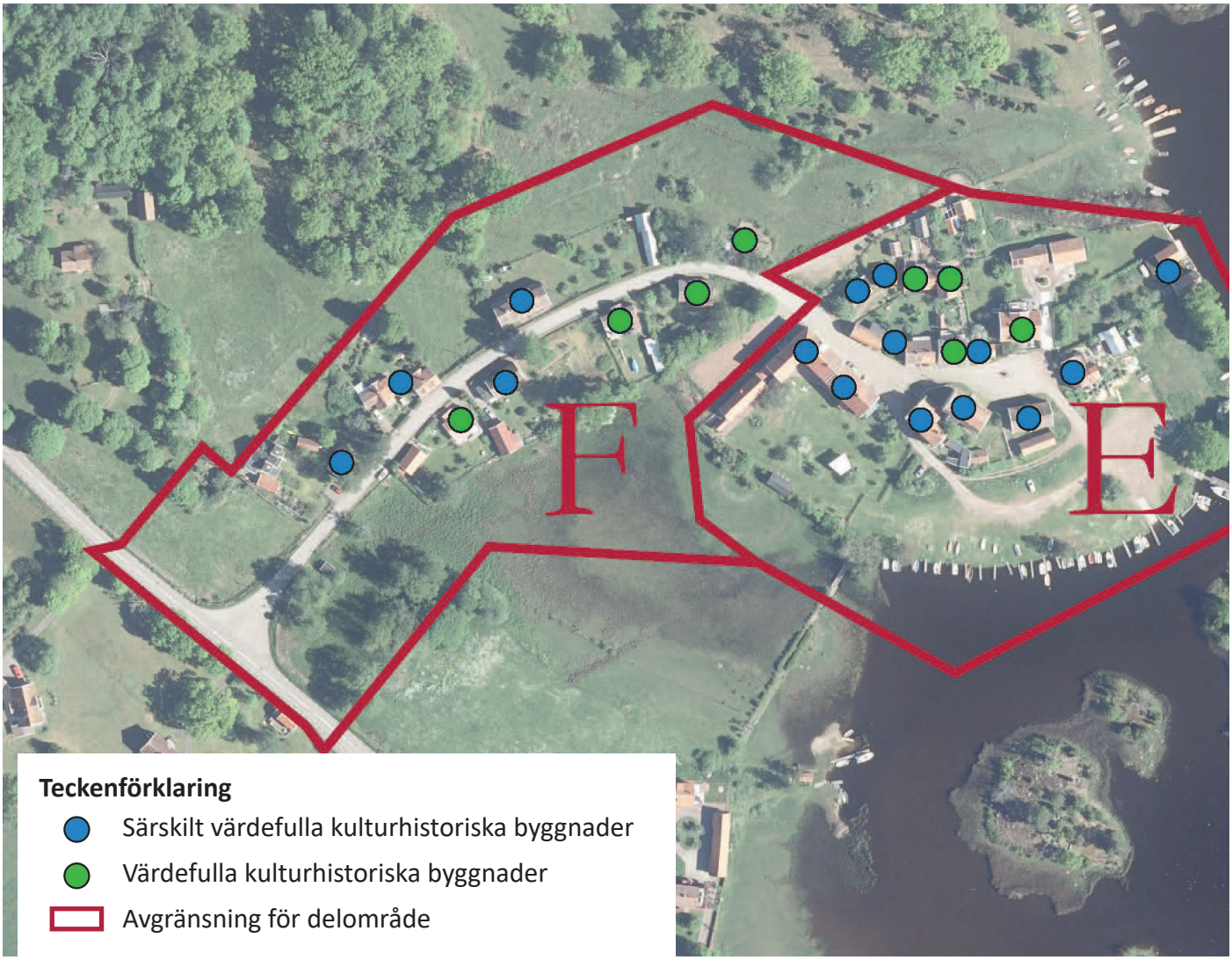

DELOMRÅDE F - PATAHOLM, FASTLANDSDELEN

Inledning

Delområde F omfattar det område i Pataholm som ligger på fastlandet mellan holmen och gamla landsvägen. Bebyggelsen växte fram under 1800-talets första hälft som ett slags förstad eller malmbebyggelse som främst beboddes av hantverkare och sjöfolk. Bebyggelsen bestod av skeppargårdar och några hantverksgårdar med tillhörande uthus samt vagnsbodar till några av handelsgårdarna på holmen. Byggnaderna placerades på stora tomter på båda sidor av vägen. Samtliga bostadshus finns med på tomtkartan från 1882. Några av bostadshusen präglas idag i större eller mindre grad av ombyggnader gjorda på 1900-talet. De flesta byggnaderna är dock välbevarad och besitter en tydligt bevarad historisk karaktär.

OMRÅDETS VIKTIGASTE KARAKTÄRSDRAG

Placering i landskapet

- Gles bebyggelse som kantar vägen
- Tomter i direkt anslutning till vägen
- Bebyggelsen omgiven av öppen odlad åkermark och betesmark
- Äldre väg som följer den lätt kuperade terrängen

Bebyggelsestruktur

- Bebyggelsen huvudsakligen från 1800-talet
- Malmkaraktär
- Äldre trädgårdar med uppvuxna fruktträd och större lövträd
- Inhägnader med häckar och lägre spjälstaket
- Bostadshus huvudsakligen vid tomtgräns mot vägen
- Uthusbebyggelse i bakre tomthälft, ofta i tomtgräns

Byggnader

- Mindre bostadshus och villor i 1-1,5 våningar ofta med välbevarad äldre uthusbebyggelse
- Stor variation i utformning, ofta med senare om- och tillbyggnader
- Flertal byggnader av enkel karaktär med få dekorativa detaljer, några få bostadshus med utsmyckningar i klassicistisk stil
- Huvudsakligen rödfärgad locklistpanel med vita snickerier, några få bostadshus målade i ljusa kulörer
- Socklar i natursten eller putsade
- Uthus panelade, målade i röd slamfärg
- Huvudsakligen sadeltak, men även brutna tak förekommer
- Få byggnader med frontespis och takkupor, inga balkonger
- Rött lertegel som traditionellt taktäckningsmaterial
- Spröjsade tvåluftsfönster
- Pardörrar, efter 1930-talet enkeldörrar i fernissad ek
- Stentrappor, ofta utan räcke

FÖRDJUPAD KARAKTÄRSBESKRIVNING

Gatunät

Gatunätet i delområdet består av en enda väg som i sin nuvarande sträckning är samma som på laga skifteskartan 1882. Vägen förbinder holmen med den medeltida Strandavägen, den stora landsvägen mellan Kalmar och Västervik. Tidigare var holmen på alla sidor omgiven av vatten och vägen genom malmen kom först till efter att man började fylla ut stränderna på slutet av 1700-talet. Tidigare fanns det bara en bro som ledde från holmen till vägskälet vid landsvägen.

Fastighetsmönster

Området utgörs av oregelbundna, rätt glesa tomter som kantar vägen. Området har karaktär av en malm. Flertalet tomter har i stort sett samma storlek och form som 1882. Tomterna är rymliga med stora trädgårdar. Malmbebyggelsen låg från början på ofri mark och de flesta av dagens fastigheter kom först till på 1930-70-talet, i samband med friköp i enlighet med ensittarlagen. Ensittarlagen gällde 1918-76 och bestämde att den som ägde ett eget hem på mark som ägdes av någon annan fick rätt att friköpa marken under vissa förutsättningar, även om markägaren motsatte sig detta.

Bebyggelse

En stor del av delområdets byggnader är i grunden mycket gamla. Samtliga bostadshus uppfördes före 1882, medan uthusen huvudsakligen kom till mellan 1882 och 1943. Att avgöra byggnadernas exakta ålder är svårt. Uthusen har en tidlös utformning och många bostadshus har senare förhöjts och byggts till. Genom byggnadernas skala och proportioner kan man ändå ofta ana deras ålder. Grund, takfot och skorstenar är byggnadsdelar som ofta bevarats och kan ge ledning om byggnadshistorien.

Bostadshusen i området är timrade och i 1 eller 1,5 våningar. Samtliga är klädda med träpanel av olika typer, antingen målade i ljusa kulörer eller rödfärgade. Mot gårdssidan har ofta tillbyggnader tillkommit. Som ett flygfoto från 1940-talet visar, har de flesta byggnader inte förändrats avsevärt sedan dess. I några fall har fönster och dörrar bytts ut, liksom takmaterialet. Trots vissa omgestaltningar har majoriteten av byggnaderna ändå behållit sin skala och form ut mot vägen samt sina tidstypiska detaljer. De flesta bostadshusen ligger med långsidan mot vägen där även entrén är placerad. Uthusen ligger vanligtvis på den bakre delen av fastigheten. Dessa är i många fall mycket välbevarade och har rödfärgade eller ljusmålade fasader av locklistpanel eller lockpanel. Taken är ofta klädda med lertegel. Uthusen är viktiga för fastigheternas karaktär.

Landskap och arkeologi

Delområdet omfattar fastlandsdelen i Pataholm och geologin har formats av inlandsisen. Majoriteten av bebyggelsen inom området är belägen mycket lågt på omkring 2-3 meter medan den högsta punkten ligger i västra delen på drygt 4 meter. Den västra delen av delområdet är belägen närmast landsvägen och därmed även Högsbyåsen. Åsarna formades under istiden då mäktiga isar sakta rörde sig över landskapet. När isen nötte mot markytan följde löst material med i form av sten, grus och sand. I sakta mak drog sig inlandsisen tillbaka samtidigt som den smälte och efterlämnade stora mängder vatten. Smältvattnet bildade stora isälvar under istäcket där det lösa materialet sedan avsattes och bildade en ås. Högsbyåsen är relativt flack med en åsrygg på endast 6-7 meter över havet. Trots det var det en av de högsta punkterna som steg upp ur havet för omkring 2000 år sedan. Åsar utgör naturliga färdvägar och ger en god överblick över kringliggande landskap vilket förklarar varför många fornlämningar ofta hittas längs åsarna.

Liksom för delområde E är sandig morän till stor del en av de mest förekommande jordarterna inom avgränsningen och en av de vanligaste jordarterna i Sverige. Det förekommer även postglacial sand i den norra delen och svallsediment i form av grus närmre åsen.

Hela Pataholms gamla köping är benämnd som minnesmärke och klassas som övrig kulturhistorisk lämning hos Riksantikvarieämbetet. Vid infarten till torpplatsen finns dessutom en minnessten. Denna restes i samband med kung Gustaf VI Adolfs Eriksgata år 1954 och på stenens sida finns kungens namn graverat.

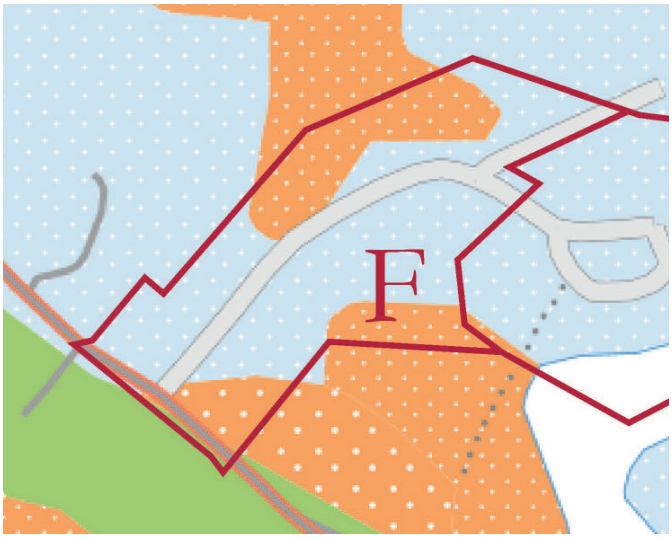

Jordartskarta från SGU. Kartan visar jordarterna inom delområdet. Sandig morän (ljusblått) och postglacial sand (orange). Utanför området finns bland annat isälvssediment som utgör Högsbyåsen (grönt).

KULTURHISTORISKA VÄRDEN

Sammanfattande värdebeskrivning
Hela delområdet ligger inom riksintresseområde H54 – Alsteråns nedre dalgång. Det är ett nationellt intresse att värna delområdets kulturmiljövärden. I riksintressebeskrivningen identifieras den täta trähusbebyggelsen i Pataholm som präglas av köpmans-, handels- och skeppargårdar, vanligtvis i 1- 1½ plan, rödmålade eller i ljusa färger. Hela delområdet ligger även inom kulturmiljön 16.1 – Pataholm – Strömsrum – Ålem, Ålems socken, som utpekats som värdefull i Mönsterås kommuns kulturmiljöprogram 2003. I delområdet finns således synnerligen höga kulturhistoriska värden i såväl planstruktur som bebyggelse. Det allmänna intresset av en försvarad kulturmiljö skall därmed väga tungt i beslut gällande planläggning och lovgivning.

Bebyggelsen utmed tillfartsvägen till Pataholm utgör en förstad från korsningen med landsvägen i väster till det som en gång var fastlandsgräns i öster. Området är bebyggt med glest placerade enklare bostadshus i en våning med tillhörande uthus i stora trädgårdar. Upplevelsevärdet i skala, material, placering och det faktum att bebyggelsen speglar ett tidsdjup från tidigt 1800-tal till sekelskiftet 1900, är mycket högt. De enkla byggnaderna har höga arkitekturvärden och speglar de sociala förhållanden som rådde på orten. Denna del av köpingen beboddes till största del och sjökaptener, kaptensänkor och enstaka hantverkare, som garvare och mältare. Den öppna utfyllda landytan mellan förstadens och holmens bebyggelse berättar på ett tydligt sätt om det tidigare förhållandet mellan fastlandet och holmen.

KULTURMILJÖSKYDD

- Hela delområde ligger inom riksintresseområde H54 – Alsteråns nedre dalgång. Enligt Miljöbalken skall det skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada kulturmiljön (MB 3 kap 6§).
- Området och byggnaderna får förändras, men inte förvanskas. Berörda fastighetsägare bör informeras om detta och vad det innebär. Vid lovgivning och planläggning bör antikvarisk hänsyn tas, vilket motiverar att särskilda antikvariska kunskapsunderlag upprättas samt bygglovsplikten utökas i icke planlagda områden.
- De kulturhistoriskt särskilt värdefulla byggnaderna inom delområdet får inte förvanskas (PBL 8 kap 13 §). Underhåll av kulturhistoriskt särskilt värdefulla byggnader ska utföras så att de särskilda värdena bevaras (PBL 8 kap 14 §).
- Inom området krävs det rivningslov för att riva en byggnad eller en del av en byggnad (PBL 9 kap 10 §). Kulturhistoriskt särskilt värdefulla eller värdefulla byggnader bör inte rivas eller flyttas (PBL 9 kap 34 §).
- Inom området gäller utökad bygglovsplikt för exteriöra ändringar på kulturhistoriskt särskilt värdefulla eller värdefulla byggnader. Sådana ändringar kan vara kulörändringar, byten av yttertak, fasader, fönster och ytterdörrar, eller uppsättning av skyltar, samt tillägg av balkonger och takkupor. Utökad bygglovsplikt gäller även vid uppförandet av i andra fall bygglovsbefriade komplementbyggnader (PBL 9 kap 8 § första stycket 3).
- Alla byggnader omfattas av varsamhetskravet i Plan- och Bygglagen (PBL 8 kap 17 §). Detta

innebär att ändring av en byggnad alltid ska utföras varsamt, så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar tillvara dess kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden. Även underhållet av en byggnad ska anpassas till dessa värden och till omgivningens karaktär (PBL 8 kap 14 §).

RIKTLINJER

Detaljplanering

- Utfyllnadsmark mellan holmen och förstaden bör ej vidare bebyggas.
- Nya detaljplaner inom delområdet bör beakta och skydda bebyggelsens kulturhistoriska värden, exempelvis genom bestämmelser av byggrätten, utökad lovplikt, rivningsförbud och/eller särskilda varsamhets- eller skyddsbestämmelser.
- Delområdets gatu- och fastighetsstruktur bör bevaras. Avstyckning av befintliga tomter bör motverkas.
- Nya huvudbyggnader bör placeras med långsidan mot gatan, lite indragna från gatulivet.
- Huvudbyggnader bör ej överstiga 1,5 våningsplan.
- Nya komplementbyggnader får uppföras på samma plats där tidigare komplementbyggnader stått eller placeras på fastighetens bakre del.
- Komplementbyggnader bör ej överstiga 1 våning och bör alltid underordnas huvudbyggnaden gällande skala.
- Prickmark kan med fördel användas ut med gatan.

Byggnadernas utformning

- Nya byggnader bör anpassas till den befintliga bebyggelsens skala i fråga om byggnadernas höjd, bredd och djup.
- Byggnadernas utformning bör följa områdets karaktär gällande materialval och färgsättning. Entréer bör vändas mot gatan.
- Huvudbyggnadernas yttertak bör utföras som sadeltak. Yttertak bör beläggas med ofalsade röda lertegelpannor, såtillvida taket inte av tradition haft ett annat material, som falsad plåt eller papp, vilket då kan vara att föredra.
- Fasader som vetter ut mot vägen bör ha en i huvudsak obruten takfot. Takkupor och större takfönster bör undvikas, om detta inte är originaldetaljer som alltid funnits på byggnaden.
- Altaner och permanenta uteplatser, vindfång eller andra störande utbyggnader bör inte tillåtas på byggnadernas gatusida. Dessa bör förläggas på fastigheternas baksidor. Altaner i anslutning till huset bör hållas i marknivå för att inte dominera fasaden.
- Tillbyggnader bör placeras på husets trädgårdssida och vara tydligt indragna från huvudbyggnadens fasad.
- Bostadshusens fasader bör ha ljus, oljefärgsmålad träpanel eller rödslammad locklistpanel i enlighet med byggnadstraditionen i området.
- Fönster och dörrar bör – gällande material, form, proportion, dimension och kulör – vara utformade med hänsyn till byggnadens ålder, arkitektur och uttryck och områdets karaktär.
- Balkong-, trapp- och terrassräcken bör utföras med hänsyn till byggnadens ålder, arkitektur och uttryck och områdets karaktär.
- Komplementbyggnadernas yttertak bör utformas som sadeltak eller pulpettak. Yttertaken bör beläggas med ofalsade, röda lertegelpannor, papp eller plåt.
- Komplementbyggnadernas fasader bör ha rödslammad träpanel i enlighet med byggnadstraditionen i området.
- Solpaneler bör placeras så att de inte syns från gatan, placeringen bör främst ske på komplementbyggnader.
- Värmepumpar bör ej placeras synligt från gatan.

Områdets struktur och grönska

- Avgränsning mot gatan bör vara låga häckar eller låga spjälstaket. Plank och murar är inte lämpliga i området.
- Äldre trädgårdsanläggningar med fruktträd, grusgångar, kalkstensgångar, bersåer och andra äldre växter bör bevaras.
- Befintliga gatu- och gårdsbeläggningar i natursten eller grus bör bevaras. Vid nyanläggning bör användande av naturmaterial som grus eller natursten uppmuntras och övervägas. Asfalt och modern marksten i betong bör undvikas.

Ovan. Bevarade byggnadsdetaljer kan ofta ge vägledning kring den ungefärliga byggnadsåldern och höjer det kulturhistoriska värdet.

Ovan. Kapten H. Fagerlunds gård är ett välbevarat bostadshus från 1800-talet som tidigare även utgjorde garveri. Byggnaden är en av de som behållit skala och form ut mot vägen även om byggnaden förlängts vid något tillfälle. Många av de tidstypiska byggnadsdetaljerna är mycket välbevarade.

Ovan. Bostadshuset från 1800-talet användes som telegrafstation kring sekelskiftet. Bertil Lundström som bodde i huset cyklade runt i bygden för att skaffa sig abonnenter. Även om tiden stått stilla i Pataholm de senaste hundra åren är detta en del i Pataholms senare utveckling, även om det kanske inte syns i den fysiska miljön.

Ovan. Bebyggelsen i denna delen av Pataholm beboddes främst av sjökaptener, deras änkor och enstaka hantverkare.

BEDÖMNINGSKRITERIER OCH URVALSPROCESSEN

Riksantikvarieämbetet ger följande definition av ”kulturhistoriskt värde”, som inte gäller byggnader specifikt, utan är mer generell och utan skala:

Kulturhistoriskt värde består i de möjligheter materiella och immateriella företeelser kan ge vad gäller att inhämta och förmedla kunskaper om och förståelse av olika skeenden och sammanhang - samt därigenom människors livsvillkor i skilda tider, inklusive de förhållanden som råder idag.

Applicerat på byggnader, och med ett vardagligare språk, kan en byggnads kulturhistoriska värde sägas bero av den historiska kunskap som finns ”lagrad” i byggnaden, både sådant som är synligt och sådant som man inte kan se. Ju bättre byggnaden bidrar till möjligheterna att upptäcka, utvinna, avläsa och förstå en bredd av kulturhistorisk kunskap desto högre är dess kulturhistoriska värde. Det kulturhistoriska värdet av en byggnad eller bebyggelsemiljö är ett sammansatt värde som består av olika värdeaspekter, vilka dessutom ofta överlappar varandra. Värdet vilar både på byggnadens historiska innehåll och på dess befintliga skick. Det historiska innehållet utgörs dels av de större sammanhang som byggnaden kan sägas spegla, dels av byggnadens specifika historia.

Komplexiteten i begreppet ”kulturhistoriskt värde” gör att värdet kan beskrivas på många olika sätt. Riksantikvarieämbetet har utarbetat ett system för kulturhistorisk värdering av bebyggelse (Unnerbäck, 2002). I denna modell arbetas med ett tiotal dokumentvärden, som beskriver byggnadernas historiska egenskaper, och ett tiotal upplevelsevärden, som beskriver estetiskt och socialt engagerande egenskaper hos desamma. Till detta kan en handfull förstärkande motiv kopplas. Värdet bedöms nationellt, regionalt och lokalt. Riksantikvarieämbetets system är bra, inte minst eftersom det tydliggör så många aspekter av det kulturhistoriska värdet. Det har dock ansetts för detaljerat och komplicerat för detta arbete, där snabbhet och överblickbarhet både i själva arbetet och i den färdiga produkten satts i centrum. Begreppsapparaten har här reducerats till fem värdetermer som kortfattat förmedlar de viktigaste kulturhistoriska värdeaspekterna hos de utpekade fastigheterna:

- Ålder
- Äkthetsvärde
- Arkitekturvärde
- Samhällshistoriskt värde
- Miljöskapande värde

Det bör understrykas att det är de centrala kulturhistoriska värdeaspekterna hos varje utvald fastighet som beskrivs i en punktlista med dessa termer. Den ska ge de främsta motiven för utpekandet och syftar inte till en heltäckande beskrivning av byggnadernas kulturhistoriska värde. Utöver punktlistan finns ett par meningar som kortfattat beskriver fastighetens främsta kulturhistoriska värden. Det bör även påpekas att antalet värdepunkter i en utpekad byggnads punktlista inte säger något om hur högt det kulturhistoriska värdet av byggnaden är. En byggnad med en enda värdepunkt kan alltså ha ett mycket högt kulturhistoriskt värde, t.o.m. högre än ett annat objekt som har en värdelista om fem punkter.

Ålder

I Mönsterås kommuns inventeringar för centrala Mönsterås samhälle har åldersvärdet använts för byggnader som är uppförda före 1875. I detta arbete har åldersvärdet utvidgats i enlighet med Boverkets definition, som du kan läsa mer om under avsnittet *Reflektioner kring urvalsprocessen*. Detta innebär att alla byggnader som är uppförda före 1920-talets bebyggelseexpansion, d.v.s. äldre än cirka 100 år, tillskrivits detta värde. Gamla byggnader, oavsett om de är välbevarade, lätt eller kraftigt ändrade, har alltid en form av historiskt äkthetsvärde, samt ett värde som historiska källor. Husen har kanske legat på samma plats i ett par hundra år. Det finns ett värde i att de är genuint gamla och inte historiska pastischer, det vill säga kopior av äldre byggnader. Jämför ”det här huset har legat här sedan 1700-talet” med ”det här huset ser precis ut som ett hus som låg här tidigare som var från 1700-talet”. Gamla, ändrade byggnader med låga exteriöra kulturhistoriska värden bidrar vanligen till den historiska upplevelsen av en miljö, genom att de uttrycker sin ålder exempelvis genom skala, form och placering. De har även ett källvärde, som stiger med byggnadernas ålder, eftersom de innehåller fakta om historiska förhållanden som vi inte är så bekanta med. Den information som finns lagrad i byggnadsdelar som inte är direkt synliga som i stommen, i dolda historiska ytskikt etc. berättar inte bara om det enskilda huset och om dem som använt det, utan också om en mer allmän utveckling. Byggnader som tillskrivits detta värde bör inte rivas eller flyttas. Värdet kan inte återskapas.

Äkthetsvärde
Äkthetsvärde innebär i detta arbete att byggnaden är exteriört välbevarat ur antikvarisk synvinkel, d.v.s. att många av husets ytskikt och yttre delar är i original eller i ett utförande som motsvarar original. Det gör att byggnaden förmedlar ”sin” tid på ett bra och trovärdigt sätt. Ofta är byggnaden samtidigt en bra representant för den rådande byggtekniken och den rådande arkitekturstilen vid tillkomsttiden. Den är med andra ord tidstypisk. Eftersom äldre generationer av hus genomgått fler renoveringar och ombyggnader än yngre generationer av hus, är det rimligt att ställa mycket högre krav på yngre hus avseende graden av originalskick för att de ska tillskrivas äkthetsvärde. Byggnader som är från 1970-talet eller äldre har ansetts möjliga att peka ut enkom på grund av sina äkthetsvärden. Byggnader som tillkommit efter år 1979 har däremot inte pekats ut bara för att de är välbevarade - det har även krävts andra skäl. Värdet kan vara svårt att återskapa, eftersom det kräver särskilda resurser (som kunskap, handlag och/eller byggnadsmaterial). I Mönsterås kommuns tidigare inventeringar låg gränsen vid ca 1960. Varför vi valt att utöka tidsgränsen i detta arbete kan du läsa mer om under avsnittet *Reflektioner kring urvalsprocessen*.

Arkitekturvärde
Med detta värdebegrepp avses i detta sammanhang att byggnaden har någonting ”extra” i sin exteriöra utformning - en särpräglad form, uttrycksfulla fasader, vackra material eller omsorgsfullt utformade detaljer. Termen har använts för att beskriva de byggnader som har en så avvikande eller speciell arkitektur att de flesta känner igen dem, varmed de även fyller en funktion som ”landmärken” i det att de förknippas med platsen och orten. Många skulle troligen reagera om dessa byggnader förändrades eller försvann. Värdet kan i viss mån återskapas genom historiska kopior/liknande nybyggnader.

Samhällshistoriskt värde
Alla byggnader kan sägas besitta samhällshistoriska värden eftersom de i olika avseenden speglar samhällets historia, exempelvis genom sin byggnadsteknik, sin funktion eller sitt läge. I detta arbete har värdet dock främst tillskrivits byggnader som förmedlar en tydligt historisk dimension utöver det att de är tidstypiska till sin arkitektur. Det gör de vanligen genom att de kan knytas till en specifik historisk aktivitet eller genom att de tydligt speglar ålderdomliga förhållanden på den plats de befinner sig. De kan spegla större, generella skeenden typiska för samhällsutvecklingen i stort eller förmedla något om lokalhistoriska förhållanden, ofta både och. Många gånger rör det sig om byggnader som har eller har haft någon form av offentlig funktion. De utmärker sig därför ofta även genom att ha en speciell utformning d.v.s. ”Arkitekturvärde” Ibland rör det sig om byggnader som framstår som ålderdomliga i sin miljö, som en kvarvarande rest av ett äldre sammanhang. Byggnader som tillskrivits detta värde bör inte rivas eller flyttas. Värdet kan inte återskapas.

Miljöskapande värde
Denna term betyder i detta arbete att byggnaden ingår i en miljö av en viss karaktär och att den förstärker denna karaktär. Det finns alltså liknande eller likåldriga byggnader i den omgivande miljön. En samlad karaktär ses som något positivt och ett område som är tidsmässigt och/eller gestaltningsmässigt enhetligt som bevarandevärt. Det är alltså endast de byggnader som på något sätt stärker områdets övergripande karaktär som tillskrivs detta värde, även om alla byggnader på något sätt bidrar till sin omgivning. Värdet kan i viss mån återskapas genom historiska kopior/liknande nybyggnader.

Faktarutor med immateriella värden
Utöver de fem värdekategorierna finns även blå faktarutor för vissa av de utpekade fastigheterna med information om händelser, eller om personer som är förknippade med platsen. Informationen kommer från Ålems hembygdsförening och syftar till att återge historiska fakta som kan vara av intresse.

Reflektioner kring urvalsprocessen
Kulturhistoriskt värde är ett sammansatt begrepp. Eftersom alla byggnader har ett kulturhistoriskt sammanhang, har de även någon form av kulturhistoriskt värde. I detta arbete pekas ett antal byggnader ut på grundval av graden av sitt kulturhistoriska värde, trots att kulturhistoriskt värde inte är något kvantitativt mätbart värde. Den kulturhistoriska värderingen utgör en bedömning och som sådan är den alltid i någon mån subjektiv. Det är därför inte helt enkelt att besvara frågan om vad som krävs av en byggnad för att den ska betecknas som en ”särskilt värdefull byggnad” ur kulturhistorisk synpunkt. I Boverkets byggregler (BBR 1:2213) preciseras genom ett s.k. allmänt råd begreppet ”särskilt värdefull byggnad” som en byggnad vars värde är så stort att dess bevarande kan sägas utgöra ett verkligt allmänt intresse.

Det kan vara byggnader som:

- tydliggör tidigare samhällsförhållanden.
- tydliggör samhällsutvecklingen.
- utgör en källa till kunskap om äldre material och teknik.
- uppvisar särskilda estetiska kvaliteter eller har en hög ambitionsnivå med avseende på arkitektonisk gestaltning.
- värderas högt i ett lokalt sammanhang, då den ex. haft stor betydelse i ortens sociala liv eller för ortens identitet eller i lokala traditioner.

Där sägs även att i begreppet särskilt värdefull byggnad ligger att byggnaden särskilt väl ska belysa ett visst förhållande eller i sitt sammanhang ha få motsvarigheter som kan belysa samma förhållande. Detta gäller enligt Boverket inte bara enskilda byggnader av monumental karaktär eller stort historiskt värde, utan också byggnader och bebyggelsemiljöer som representerar olika tidsepoker eller något karaktäristiskt från skilda sociala miljöer. Bestämmelsen gäller också enskilda byggnader som i sig kanske inte är så värdefulla men som blir det genom samhörigheten i en grupp, ett kvarter, en fasadräcka eller liknande.

På grund av de högt ställda kraven på de kulturhistoriskt ”särskilt värdefulla byggnaderna” pekas i detta arbete även byggnader i en lägre värdegrad ut, de ”värdefulla”. Det kan exempelvis röra sig om delvis förvanskade byggnader som relativt enkelt kan återfå höga originalvärden (ex. genom att man tar bort en utvändig tilläggsisolering) eller byggnader som, trots att de delvis förvanskats, har ett starkt tidsuttryck eller ett starkt arkitektoniskt uttryck och som har en stor betydelse för miljön och stadsbilden. Det kan även handla om äldre byggnader som är välbevarade, men har ett svagare formmässigt uttryck.

De värderingar som gjorts baseras i hög grad på bedömningar av byggnadernas ålder och yttre skick. Med detta som utgångspunkt har därefter en samlad bedömning gjorts som även tar hänsyn till övriga värdekriterier och förhållanden. Bebyggelsens ålder utgör i sig inget argument för att en byggnad ska anses vara särskilt värdefull. Boverket påpekar dock att byggnader tillkomna före 1920-talets bebyggelseexpansion idag utgör en mycket begränsad del av dagens byggnadsbestånd, färre än vad som har byggts under 2000-talet. Av dessa har många genomgått genomgripande förändringar. Boverket har därför förtydligat att en till sin karaktär någorlunda välbevarad byggnad tillkommen före 1920-talets bebyggelseexpansion bör betraktas som särskilt värdefulla om man inte kan motivera varför den inte ska anses vara det.

I Mönsterås kommuns tidigare inventeringar av centrala Mönsterås samhälle och Timmernabben samhälle har åldersvärdet tilldelats byggnader uppförda före 1875. Eftersom byggnadernas ålder genom Boverkets förtydligande får en tung vikt för den kulturhistoriska bedömningen har vi i detta arbete valt att följa Boverkets definition av åldersvärde. Äldre byggnader som genomgått mer omfattande ändringar återfinns i den lägre värdeklassen ”Värdefull byggnad” medan välbevarade äldre byggnader tilldelas värdeklassen ”Särskilt värdefull byggnad”.

Kulturhistoriska bedömningar kräver – i likhet med andra historiska ställningstagande – ett visst avstånd i tiden. Vi behöver få distans till en händelse för att förstå dess betydelse och värde för framtiden. Därför sätter man i en inventering alltid en tidsgräns. För bebyggelse som är yngre än så är det framtiden som får avgöra huruvida dessa byggnader utgör en viktig del av vårt kulturarv. Tidsgränsen i en inventering är därmed inte statisk utan flyttas i takt med att vi själva framskrider i tiden. Vid Mönsterås kommuns tidigare inventeringar har tidsgränsen satts till 1969 som innebar att byggnader från 1960-talet eller äldre kunde pekas ut som kulturhistoriskt värdefull enkom på grund av sina äkthetsvärden, dvs. hur väl bevarade byggnaderna är. I detta arbete har vi valt att utöka tidsgränsen med 10 år och inventeringen inkluderar därför även byggnader uppförda före 1980-talet. Dessa byggnader är mer än 40 år gamla och vi anser att detta är tillräckligt långt avstånd för en objektiv historisk bedömning.

Slutligen måste läsare vara medvetna om att denna inventering, liksom inventeringar i allmänhet, beskriver tillståndet vid en viss tidpunkt. Den är att betrakta som en färskvara och kommer att behöva uppdateras, eftersom både verkligheten och våra värderingar förändras.

KULTURHISTORISKT INTRESSANTA BYGGNADER

I detta kapitel listas alla fastigheter där kulturhistoriskt särskilt värdefulla byggnader, och kulturhistoriskt värdefulla byggnader pekats ut. För varje fastighet finns ett antal uppgifter såsom nybyggnadsår, användningsområde, vilka av de fem värden som bebyggelsen besitter, samt en sammanfattande löptext som beskriver fastigheten.

I kapitlet listas först de särskilt värdefulla byggnaderna och sedan de värdefulla byggnaderna. Byggnaderna är ordnade efter fastighetsbeteckningen.

För varje fastighet har en ålder för huvudbyggnaden uppskattats, i vissa fall även för komplementbyggnader. Denna uppskattning är baserad på okulär besiktning av byggnadsantikvarie och i efterhand kontrollerad mot historiska kartor. I Ålem har i vissa fall åldern kunnat hämtas från 1983 års kulturhistoriska analys. I Pataholm har dateringar hämtats från Manne Hofréns bok om Pataholm (1946). Då flertalet av de utpekade byggnaderna är så pass gamla finns i de allra flesta fall inga exakta år dokumenterade för uppförandet. Men genom att jämföra med historiska kartor (och se om byggnaden stod där då) samt okulär besiktning (byggnadsstil) kan en uppskattad ålder erhållas.

Kartan visar de utpekade byggnaderna inom delområdena i Pataholm samt det uppskattade byggnadsåret.

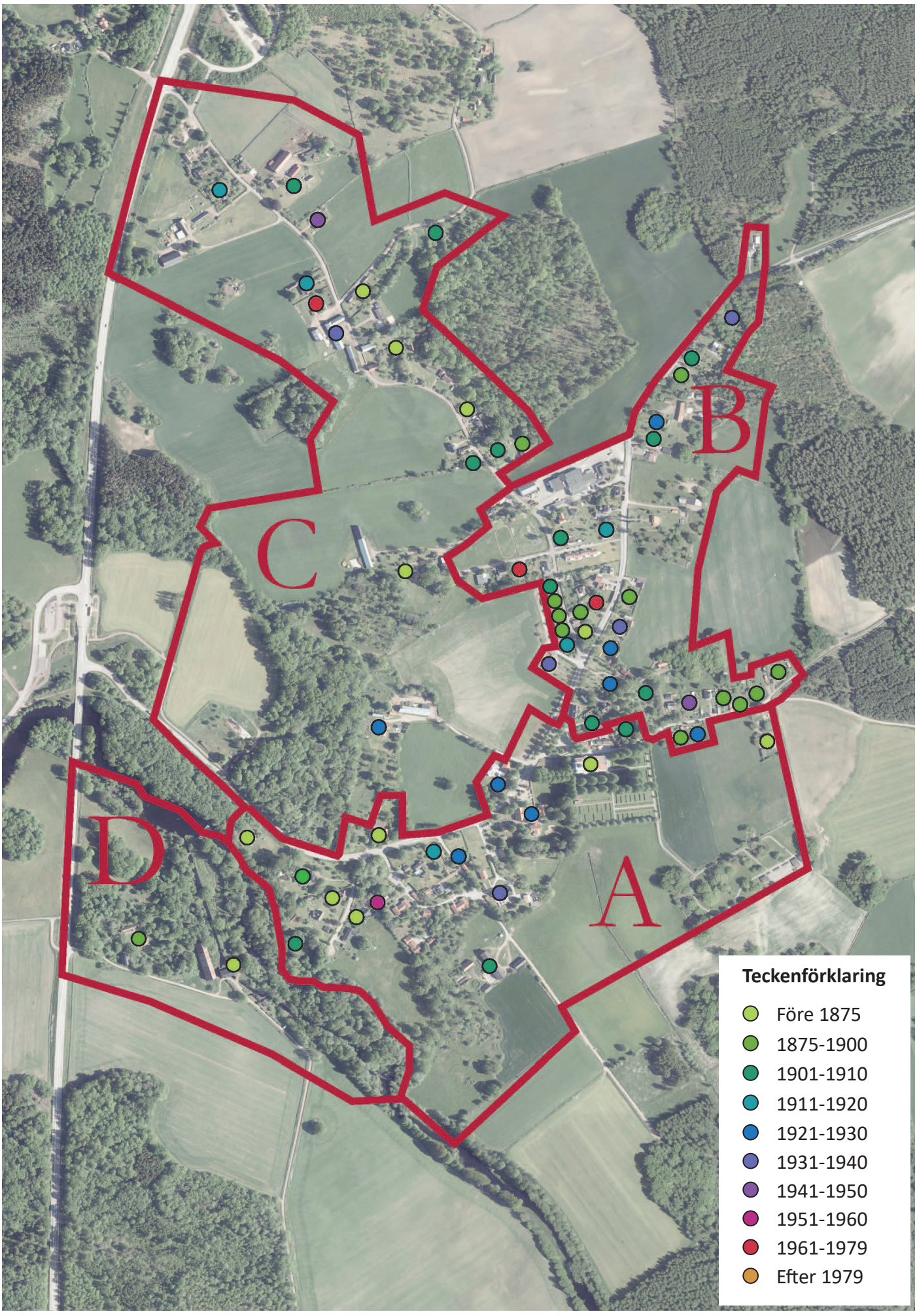

Kartan visar de utpekade byggnaderna inom delområdena i Ålems kyrkby samt det uppskattade byggnadsåret.

SÄRSKILT VÄRDEFULLA BYGGNADER, ÅLEMS KYRKBY

Knutskulla 3:1

Bostadshus, 1800-tal

- Ålder
- Miljöskapande värde

Knutskulla gård, jordbruksfastighet med bostadshus som har genomgått om- och tillbyggnader som förtagit delar av dess karaktär. Byggnaden har dock till viss del bevarad form och volym och är miljöskapande genom sin karaktäristiska placering med omgivande ekonomibyggnader och jordbrukslandskap. Värna om bostadshusets form och volym, taktäckningsmaterial av tegel, bevarade takfotstassar, fasadmaterial och träfönster. I närheten av bostadshuset finns flera välbevarade ekonomibyggnader med höga värden och av traditionella material som bör värnas om, liksom trädgårdens struktur med rundel och två vårdträd på vardera sida av grindstolparna.

Immateriellt värde:
Enligt sägnen står eken som stått modell för Sparbankseken här. Intill gården finns ett gravfält där det bland annat ska finnas en kultsten.

Solberga 1:5

Bostadshus, före 1837

- Ålder
- Äkthetsvärde
- Arkitekturvärde
- Miljöskapande värde

Fastighet med mycket välbevarat bostadshus, undantagsstuga, uthus och ladugårdsbyggnad. Samtliga byggnader har höga äkthetsvärden och fastigheten i sin helhet har särskilt höga kulturhistoriska värden. Bostadshuset, ladugården och undantagsstugan finns med i samma läge på storskifteskartan från 1792, liksom lagaskifteskartan från 1837 och är således i grunden sannolikt från 1700-talet. Värna samtliga byggnaders form och volym, locklistpanel, naturstensgrund, takmaterial av tvåkupigt respektive enkupigt äldre lertegel, spröjsade träfönster, dörrar och portar. För att de höga värdena ska bestå är de det är av största vikt att äldre detaljer och material bevaras och underhålls på traditionellt vis.

Immateriellt värde:
Ut mot Markstigen finns ett uthus dit man tidigare gick för att handmangla sin tvätt.

Solberga 3:1

Bostadshus, före 1837

- Ålder
- Äkthetsvärde
- Miljöskapande värde
- Samhällshistoriskt värde

Jordbruksfastighet med bostadshus som har genomgått ombyggnader som förtagit delar av dess karaktär. Bostadshuset och dess två parallella ladugårdsbyggnader är dock några av få byggnader i Solberga by som finns kvar på sin ursprungliga plats sedan före laga skifte 1837. På den stora fastigheten finns flera byggnader varav flera är mycket välbevarade med höga äkthetsvärden, däribland nämnda ladugårdsbyggnader, undantagsstugan bredvid bostadshuset samt det nyligen iordningställda före detta äppelmagasinet. Sammantaget har fastigheten särskilt höga kulturhistoriska värden och bidrar med betydande miljöskapande värden för upplevelsen av byns 1800-talskaraktär. Värna samtliga byggnaders äldre bevarade detaljer som träfasader, färgsättning, äldre träfönster, dörrar, portar och tegeltak. Värna även trädgårdens struktur med central grusgång och fruktträdgård mot väster.

Immateriellt värde:
Tvärs över vägen fanns tidigare en fruktträdgård som tillhörde gården och förvaring av frukten skedde i uthuset. Försäljning av frukten skedde på gården.

Solberga 4:7

Bostadshus, troligen ca 1900

- Ålder
- Äkthetsvärde
- Miljöskapande värde

Fastighet med delvis välbevarat bostadshus, sannolikt uppfört strax efter att tomten avstyckades 1898. Platsen har dock varit bebyggd med bostadshus även tidigare. Förutom bostadshuset finns på tomten äldre uthus och jordkällare med äkthetsvärden. Sammantaget bidrar byggnaderna med betydelsefulla miljöskapande värden, som en del av malmbebyggelsen i den södra delen av Solberga by. Värna om byggnadens form och volym, naturstenssockel, locklistfasad, spröjsade träfönster och taktäckning av tegel. Om entrédörren byttes till en mer traditionell pardörr skulle husets karaktär framhävas ytterligare.

Solberga 4:11

Bostadshus, 1746
- Ålder
- Äkthetsvärde
- Miljöskapande värde

Fastighet med bostadshus med höga äkthetsvärden. Byggnaden är en av få som är bevarad sedan före laga skifte 1837. Huset är ursprungligen ett torpställe och är det enda bevarade torpet från före laga skifte. Värna byggnadens form och volym, naturstensgrund, fasadmaterial, färgsättning, spröjsade träfönster och tak av rött lertegel. Om byggnaden försågs med en traditionell pardörr av trä skulle dess ursprungliga karaktär gynnas ytterligare. På fastigheten finns även ett välbevarat uthus med värdefulla miljöskapande värden.

Strömsrum 2:1

Fd tingshus, gästgiveri, statarbostad, 1890-talet.
- Ålder
- Äkthetsvärde
- Arkitekturvärde
- Miljöskapande värde
- Samhällshistoriskt värde

Byggnaden uppfördes 1766 som gästgiveri och tingshus i Broholm, Ålem. Tingslokalen fanns i bottenvåningen och gästgiveriverksamheten på övervåningen. 1795 upphörde Ålem att vara ordinarie tingsplats, men gästgiveriet fortsatte sin verksamhet och tog över tingets lokaler. Gästgiveriet lades ner på 1890-talet för att göra plats för järnvägen. Byggnaden flyttades vid denna tid till sin nuvarande plats i Torsum där den kom att användas som statarbostad under familjen Rappe på Strömsrums gård. Där tingshuset stod finns idag de gamla industribyggnaderna efter Broholms möbelfabrik.
Byggnaden är mycket välbevarad från tiden för flytten med höga äkthetsvärden. Värna om form och volym, de högresta fönstren med munblåst glas, pardörr, snickeridetaljer, naturstenssockel och skorstenar. På fastigheten finns flera välbevarade bostads- och ekonomibyggnader vilka bidrar till den i sin helhet värdefulla bebyggelsemiljön på fastigheten. Värna dess traditionella fasad- och takmaterial liksom detaljer som spröjsade fönster och äldre portar.

Strömsrum 2:15

Kvarn och kraftverk, 1600-talet respektive 1930-talet.

- Ålder
- Äkthetsvärde
- Miljöskapande värde
- Samhällshistoriskt värde

Fastigheten utgörs av Torsrums kvarn och kraftverk. Kvarnen har funnits i nuvarande läge sedan 1600-talet och kraftverket byggdes på 1930-talet. Utöver kvarnbyggnad och kraftverk finns på fastigheten en mjölnarbostad med uthus. Det är oklart när den nuvarande kvarnbyggnaden är uppförd, men byggnaden har flera byggnadsdetaljer av tidig 1800-talskaraktär som bör värnas, så som den låga pardörren klädd med profilerade brädor och överljus, de småspröjsade fönstren samt den äldre lockpanelen. Även mjölnarbostaden har äkthetsvärden och här bör form och volym, fasad- och takmaterial, de äldre fönstren och andra bevarade snickeridetaljer värnas.

Ålem 1:10

Bostadshus, ca 1900

- Ålder
- Äkthetsvärde
- Arkitekturvärde
- Miljöskapande värde

Fastighet med mycket välbevarat bostadshus uppfört enligt den för tiden typiska trähusarkitekturen. Byggnaden har höga exteriöra äkthetsvärden, men har genomgått några förändringar. Det ursprungliga röda lertegeltaket har bytts till mörka betongpannor och mot söder har ett fönster bytts ut. På baksidan, mot öster har huset byggts samman med ett sentida garage. På framsidan mot väster har en altan byggts till direkt inpå huset. Altanen är utformad på ett synnerligen välanpassat sätt och påverkar inte byggnadens särskilda karaktär negativt. Byggnaden bör dock inte ytterligare byggas till. Byggnaden bidrar med betydelsefulla miljöskapande värden, som en av flera större villor i området norr om kyrkan, uppförda under 1900-talet första decennier. Värna om fasadgestaltningens rika detaljeringsgrad med till stora delar ursprunglig panel, pardörren, de ursprungliga fönstren med dess hörnjärn och foder, de smäckra skorstenarna och dess plåtbeslag, byggnadens form och volym samt de ursprungliga takkupornas utformning och plåttakstäckning. Om takets nuvarande mörka betongpannor vid nästa omläggning byttes till röda lertegelpannor skulle byggnadens ursprungliga karaktär framträda ytterligare. Det nya fönstret av plast kan med fördel ersättas av ett nytillverkat av trä i samma utformning som de ursprungliga. Även trädgården har kulturhistoriskt värde med fruktträd och lövhäckar. De nuvarande betongplattorna skulle dock kunna ersättas av en grusgång för att stärka denna karaktär.

Immateriellt värde:
Karl och Nils Ryhling drev diverseaffären i korsningen Häradsvägen/ Hedersrumsvägen fram till år 1978. De ägde även detta hus.

Ålem 1:16

Bostadshus, tidigt 1900-tal
- Ålder
- Arkitekturvärde
- Miljöskapande värde

Fastighet, avsöndrad 1919, med välbevarat bostadshus och flera bevarade äkthetsvärden. Även äldre uthus finns på tomten. Bostadshuset är originellt tillbyggt på baksidan och på framsidan har den ursprungliga glasverandan byggts ut, liksom en takkupa tillkommit. Utbyggnaderna är dock gjorda på ett sätt som är väl anpassade till byggnadens karaktär. Byggnaden bör dock inte byggas till ytterligare. Värna om upplevelsen av byggnadens ursprungliga form och volym, locklistpanel, huggna stengrund, ursprungliga korspostfönster, tegeltak, skorstenar och källarnedgång med brädklädda dörrar. Värna även den tidstypiska trädgårdsstrukturen vars karaktär med fördel kan förstärkas genom nyplantering och föryngring av prydnadsbuskar och fruktträd i rader. Muren av natursten med stenstolpar och trägrind mot gatan är också viktiga miljöskapande element.

Immateriellt värde:
Här bodde Robert Johansson som på 1940-talet hade anlagt grönsaksland på vad som idag är kyrkans parkering.

Ålem 1:25

Bostadshus, 1927
- Äkthetsvärde
- Arkitekturvärde
- Miljöskapande värde

Fastighet med bostadshus med bevarade exteriöra värden och trädgård med delvis bevarad ursprunglig struktur. Husets frontespis och veranda har dock byggts om, verandan var tidigare öppen och frontespisen mindre, troligen med utgång till en lite balkong som byggts in. Mot söder har fastigheten styckats av och det äldre garage som tidigare tillhörde fastigheten står på mark som nu tillhör grannfastigheten. Byggnaden bidrar med betydelsefulla miljöskapande värden, som en av flera större villor i området norr om kyrkan, uppförda under 1900-talet första decennier. Värna om byggnadens form och volym, putsade fasad med rusticerade hörnkedjor, ursprungliga pardörr, spröjsade träfönster och röda tegeltak. Värna också trädgårdens grusade gångstruktur och trädplanteringar samt de äldre uthusen och dess placering i trädgårdens bakre del.

Immateriellt värde:
Här bodde Hugo Olsson som var kommunalråd i dåvarande Ålems kommun.

Ålem 1:28

F.d. ålderdomshem, 1875

- Ålder
- Äkthetsvärde
- Miljöskapande värde
- Samhällshistoriskt värde

Byggnaden uppfördes som ålderdomshem/fattighus och kom att fungera som boende för socialt utsatta fram till mitten av 1900-talet. Idag finns förskoleverksamhet i byggnaden. På baksidan, mot söder, är byggnaden på senare tid tillbyggd med en byggnadskropp med avvikande proportioner, men byggnaden upplevs trots detta till stora delar som välbevarad och har utöver sitt höga samhällshistoriska värde ett miljöskapande värde. Värna om upplevelsen av byggnadens proportioner, form och volym från gatan, de spröjsade träfönstren, fasad- och takmaterial, färgsättning, den huggna stengrunden samt de äldre välbevarade uthusen för dass och förråd.

Immateriellt värde:
Byggnaden kallas Annexet och är flyttad från det tidigare ålderdomshemmet Rosengården som låg närmre Häradsvägen.

Ålem 1:29

Bostadshus, 1959

- Äkthetsvärde
- Arkitekturvärde

Fastighet med mycket välbevarat bostadshus i tidstypisk folkhemsstil, mycket pietetsfullt placerat i den kuperade terrängen på tomten. Tomten är äldre och avstyckades 1913 enligt ensittarlagen. Det befintliga äldre bostadshuset revs sannolikt i samband med uppförandet av nuvarande hus som fick samma placering som det ursprungliga. Uthus som kan vara äldre finns dock kvar. Värna om husens form och volym, placering och trädgårdens struktur och grönska. Värna också om de många ursprungliga detaljerna så som de asymmetriska tvåluftsfönstren av trä, trappa med smidesräcke, entrédörr, garageport, fasadmaterial, färgsättning och röda tegeltaktäckning.

Immateriellt värde:
I det hus som tidigare fanns på platsen bodde det enligt uppgift en klok gumma som kunde bota allt från utslag till Engelska sjukan.

Ålem 1:33

Bostadshus, 1930-tal
- Äkthetsvärde
- Arkitekturvärde
- Miljöskapande värde

Fastighet med mycket välbevarat bostadshus. Byggnaden bidrar med betydelsefulla miljöskapande värden, som en av flera större villor i området norr om kyrkan, uppförda under 1900-talet första decennier. Värna om husets form och volym, stensockel med kulfog, fasad- och takmaterial, färgsättning, ursprungliga fönster samt arkitektoniska detaljer som den öppna verandan och frontespisens speciella utformning vid balkongen. För att framhäva byggnadens ursprungliga karaktär ytterligare kan entrédörren med fördel bytas till en pardörr i trä likt den ursprungligen haft. På tomten finns ett ursprungligt uthus, som är ombyggt till garage, samt ett sentida garage. Värna dess placering samt det gamla uthusets form, volym och bevarade snickeridetaljer. Spåren av trädgårdens ursprungliga utformning med fruktträdens placering och stenmuren med grindstolpar och grind som inhägnar tomten bidrar till fastighetens kulturhistoriska värde som dock skulle styrkas ytterligare om den ursprungliga grusade mittgången återskapades.

Ålem 1:37

Församlingslokal, 1929
- Äkthetsvärde
- Miljöskapande värde
- Samhällshistoriskt värde

”Lutherska bönhuset”. Fastighet med i huvudsak välbevarad byggnad som uppfördes som samlingslokal för den lutherska församlingen. Mot söder har den ursprungliga utskjutande byggnadsvolymen förändrats genom nya dörrar och ett större skärmtak. Värna om byggnadens form och volym, stensockel, fasadmaterial, färgsättning, ursprungliga fönster och takmaterial. Byggnadens entrédörr kan med fördel bytas till en pardörr i trä likt den ursprungligen haft, då det skulle ha en stor positiv inverkan på upplevelsen av byggnadens kulturhistoriska värde och ursprungliga karaktär. Bakom huvudbyggnaden finns ett äldre uthus som har kulturhistoriskt värde. Värna om dess form och volym, fasad- och takmaterial och alla de ursprungliga dörrarna till dass och förråd.

Ålem 5:1

Ekonomibyggnader, 1900-talets första hälft
- Miljöskapande värde
- Samhällshistoriskt värde

Fastigheten härrör från en av de ursprungliga större jordbruksfastigheterna i området. De fem byggnaderna som finns på platsen är alla ekonomibyggnader kopplade till jordbruket och uppförda under första halvan av 1900-talet. Den stora ladan är den äldsta av byggnaderna, medan övriga är uppförda efter 1938. Något bostadshus har aldrig funnits i anslutning till byggnaderna. Byggnaderna är av olika storlek och karaktär och har haft olika funktion. Som grupp har de miljöskapande och samhällshistoriskt värde, som karaktäristiska landmärken i det gamla jordbrukslandskapet. Värna om byggnadernas skiftande skala, den traditionella färgsättningen och de tidstypiska byggnadsmaterialen.

Immateriellt värde:
Byggnaderna hörde tidigare till ålderdomshemmets gård. Ett av uthusen har använts som bårhus.

Ålem 5:2

Bostadshus, 1880
- Ålder
- Äkthetsvärde
- Miljöskapande värde

Fastighet med bostadshus som har genomgått ombyggnader som förtagit delar av dess karaktär. Byggnaden har dock genom sin höga ålder och sitt bevarade traditionella och småskaliga uttryck ett särskilt högt kulturhistoriskt värde. Byggnaden bidrar med betydelsefulla miljöskapande värden, som en del av den småskaliga äldre bebyggelsen i området söder längs Hedersrumsvägen. Värna om byggnadens småskalighet, färgsättning, fasadmaterial, träfönster med valsat glas samt inhägnad av träspjälor på granitsockel. Byggnaden bör inte ytterligare byggas till.

Immateriellt värde:
Under 1940-talet bodde sömmerskan Signe Ålund i huset.

Ålem 6:5

Bostadshus, sent 1800-tal
- Ålder
- Arkitekturvärde
- Miljöskapande värde

Bostadshusets byggår är oklart, men antas vara från sent 1800-tal, ombyggt kring mitten av 1900-talet. Nuvarande fasadgestaltning har dock särskilt höga värden genom sin oförvanskade folkhemsarkitektur. På tomten finns även en uthuslänga av äldre karaktär med särskilt högt värde. Längan har naturstengrund och är sannolikt försedd med äldre återvunna byggnadsdetaljer som fönster och pardörr.
Värna om husens småskalighet, form och volym, fasadmaterial, träfönster och bostadshusets tegeltak, liksom trädgårdens struktur med terrasseringar och stenmursinhägnad.

Immateriellt värde:
I den röda byggnaden till vänster i bild drevs det första caféet i Ålems kyrkby.

Ålem 8:3

Bostadshus, sent 1800-tal
- Ålder
- Miljöskapande värde
- Samhällshistoriskt värde

Byggnaden ingår som en av fem i den enhetliga gruppen av små hantverkarbostäder uppförda från slutet av 1800-talet till början av 1900-talet, placerade på rad utefter Solbergavägens västra sida. Det som utmärker husen som grupp och som generellt bör värnas är dess enhetliga och till stora delar bevarade form och volym, med långsidan mot gatan och en utskjutande farstukvist med trappa och entré, samt uthusbyggnadernas placering bakom bostadshuset, vilka nås via en mindre bakgata. I uthusen bedrevs olika hantverksarbeten så som snickeri, måleri och sadelmakeri. Framför husen finns en obebyggd trädgårdsyta med fruktträd och prydnadsväxter som tillhör den värdefulla miljön. Bostadshuset har genomgått ombyggnader som förtagit delar av dess ursprungliga karaktär, men tillsammans utgör de fem hantverkarbostäderna en unik miljö med höga samhällshistoriska och miljöskapande värden. Värna småskaligheten, form, volym samt uthusens ursprungliga fönster, fasad- och takmaterial. Byggnaden bör inte ytterligare byggas till.

Immateriellt värde:
Början av Solbergavägen kallas för hanverkargatan tack vare alla hantverkare som bodde här under första delen av 1900-talet.
Astrid Nilsson var sömmerska och bodde här under 1940-talet. Hon använde uthuset som syateljé.

Ålem 8:5

Bostadshus, 1890
- Ålder
- Miljöskapande värde
- Samhällshistoriskt värde

Byggnaden ingår som en av fem i den enhetliga gruppen av små hantverkarbostäder uppförda från slutet av 1800-talet till början av 1900-talet, placerade på rad utefter Solbergavägens västra sida. Det som utmärker husen som grupp och som generellt bör värnas är dess enhetliga och till stora delar bevarade form och volym, med långsidan mot gatan och en utskjutande farstukvist med trappa och entré, samt uthusbyggnadernas placering bakom bostadshuset, vilka nås via en mindre bakgata. I uthusen bedrevs olika hantverksarbeten, i detta fall snickeri. Framför husen finns en obebyggd trädgårdsyta med fruktträd och prydnadsväxter som tillhör den värdefulla miljön. Bostadshuset har genomgått ombyggnader som förtagit delar av dess ursprungliga karaktär, men tillsammans utgör de fem hantverkarbostäderna en unik miljö med höga samhällshistoriska och miljöskapande värden. Värna småskaligheten, form och volym. Byggnaden bör inte ytterligare byggas till.

Immateriellt värde:
Början av Solbergavägen kallas för hantverkargatan tack vare alla hantverkare som bodde här under första delen av 1900-talet. Huset köptes år 1927 av herr Ström som var kusk på Strömsrum under Christoffer Rappe.

Ålem 8:6

Bostadshus, 1900
- Ålder
- Miljöskapande värde
- Samhällshistoriskt värde

Byggnaden ingår som en av fem i den enhetliga gruppen av små hantverkarbostäder uppförda från slutet av 1800-talet till början av 1900-talet, placerade på rad utefter Solbergavägens västra sida. Det som utmärker husen som grupp och som generellt bör värnas är dess enhetliga och till stora delar bevarade form och volym, med långsidan mot gatan och en utskjutande farstukvist med trappa och entré, samt uthusbyggnadernas placering bakom bostadshuset, vilka nås via en mindre bakgata. I uthusen bedrevs olika hantverksarbeten så som snickeri, måleri och sadelmakeri. Framför husen finns en obebyggd trädgårdsyta med fruktträd och prydnadsväxter som tillhör den värdefulla miljön. Bostadshuset har genomgått ombyggnader som förtagit delar av dess ursprungliga karaktär, men tillsammans utgör de fem hantverkarbostäderna en unik miljö med höga samhällshistoriska och miljöskapande värden. Värna småskaligheten, form och volym, fasadmaterial samt uthusets bevarade äldre fönster och snickeridetaljer. Byggnaden bör inte ytterligare byggas till.

Immateriellt värde:
Början av Solbergavägen kallas för hantverkargatan tack vare alla hantverkare som bodde här under första delen av 1900-talet. Här bodde möbelsnickare Oskar Svensson.

Ålem 8:10

Fd barnhem, före 1862
- Ålder
- Äkthetsvärde
- Miljöskapande värde
- Samhällshistoriskt värde

Fastighet med mycket välbevarad byggnad, flyttad till platsen 1862 från Hedersrums prästgård. I byggnaden bedrevs barnhem fram till 1945. Värna byggnadens form och volym samt exteriör med dess naturstensgrund, rödfärgade locklistpanel, fönster, dörrar och takmaterial. Värna även trädgårdens miljöskapande struktur med centrerad grusgång och stora träd samt uthusets placering på byggnadens baksida.

Immateriellt värde:
Byggnaden kallas idag för Solgården och har fungerat som barnhem, barnbespisning, skolkök samt skola. Här övar Ålems bordtennisklubb. Till höger om entrén, innanför staketet, ligger en så kallad drängasten. Nya drängar var tvungna att kunna lyfta stenen för att få arbeta på gården.

Ålem 8:13

Bostadshus, 1978
- Äkthetsvärde

Fastighet med mycket välbevarat bostadshus i tidstypisk stil. Värna byggnadens form och volym med det sammanbyggda garaget, fasad- och takmaterial, fönster, entrédörr, trappa och stenläggningar. Byggnaden framstår i sin helhet som i ursprungligt skick, är en god representant för tidens arkitektur och har därför ett särskilt högt kulturhistoriskt värde.

Ålem 8:14

Bostadshus, 1910
- Ålder
- Miljöskapande värde
- Samhällshistoriskt värde

Byggnaden ingår som en av fem i den enhetliga gruppen av små hantverkarbostäder uppförda från slutet av 1800-talet till början av 1900-talet, placerade på rad utefter Solbergavägens västra sida. Det som utmärker husen som grupp och som generellt bör värnas är dess enhetliga och till stora delar bevarade form och volym, med långsidan mot gatan och en utskjutande farstukvist med trappa och entré, samt uthusbyggnadernas placering bakom bostadshuset, vilka nås via en mindre bakgata. I uthusen bedrevs olika hantverksarbeten så som snickeri, måleri och sadelmakeri. Framför husen finns en obebyggd trädgårdsyta med fruktträd och prydnadsväxter som tillhör den värdefulla miljön. Bostadshuset har genomgått ombyggnader som förtagit delar av dess ursprungliga karaktär, men tillsammans utgör de fem hantverkarbostäderna en unik miljö med höga samhällshistoriska och miljöskapande värden. Värna småskaligheten, form, volym samt bevarade snickeridetaljer. Byggnaden bör inte ytterligare byggas till.

Immateriellt värde:
Början av Solbergavägen kallas för hantverkargatan tack vare alla hantverkare som bodde här under första delen av 1900-talet. Här bodde Anna Nilsson som hade mjölkaffär och sålde mjölken ute på gården.

Ålem 8:15

Bostadshus, sent 1800-tal
- Åldersvärde
- Miljöskapande värde
- Samhällshistoriskt värde

Byggnaden ingår som en av fem i den enhetliga gruppen av små hantverkarbostäder uppförda från slutet av 1800-talet till början av 1900-talet, placerade på rad utefter Solbergavägens västra sida. Det som utmärker husen som grupp och som generellt bör värnas är dess enhetliga och till stora delar bevarade form och volym, med långsidan mot gatan och en utskjutande farstukvist med trappa och entré, samt uthusbyggnadernas placering bakom bostadshuset, vilka nås via en mindre bakgata. I uthusen bedrevs olika hantverksarbeten så som snickeri, måleri och sadelmakeri. Framför husen finns en obebyggd trädgårdsyta med fruktträd och prydnadsväxter som tillhör den värdefulla miljön. Bostadshuset har genomgått ombyggnader som förtagit delar av dess ursprungliga karaktär, men tillsammans utgör de fem hantverkarbostäderna en unik miljö med höga samhällshistoriska och miljöskapande värden. Värna småskaligheten, form och volym. Byggnaden bör inte ytterligare byggas till.

Immateriellt värde:
Början av Solbergavägen kallas för hantverkargatan tack vare alla hantverkare som bodde här under första delen av 1900-talet. År 1925 köpte sadelmakare Vademar Svensson huset och använde uthuset för att sy selar och sadlar.

Ålem 8:17

Lärarinnebostad, ca 1935
- Äkthetsvärde
- Arkitekturvärde
- Miljöskapande värde
- Samhällshistoriskt värde

Fastighet med mycket välbevarat bostadshus, uppfört som lärarinnebostad med flera lägenheter, efter ritningar av Emil Nilsson, Rinkabyholm, 1932. Byggnaden bidrar med betydelsefulla miljöskapande värden, som en av flera större villor i området norr om kyrkan, uppförda under 1900-talets första decennier. Byggnaden har även ett samhällshistoriskt värde genom sin ursprungliga funktion och dess placering i närheten av andra samhälltjänande verksamheter som affär, kyrka, barnhem och skola. Värna om byggnadens form och volym, stensockel, fasad- och takmaterial, färgsättning, skorstenar, de tre bevarade ursprungliga entrédörrarna, de ursprungliga fönstren samt övriga snickeridetaljers utformning. På tomten finns ett ursprungligt uthus som på 1970-talet byggts ut i vinkel mot söder. Tillbyggnaden är dock gjord på ett välanpassat sätt. Värna uthusens form och volym, fasad- och takmaterial samt spröjsade träfönster. Värna också trädgårdens struktur med centrerad grusgång med fruktträd på sidorna.

Immateriellt värde:
Här bodde lärarinnorna Johansson, Sjöberg och Röjter på 1940-talet, men även barnmorskan Fernandsonskan.

Ålem 8:18

Församlingshem, 1928
- Äkthetsvärde
- Arkitekturvärde
- Miljöskapande värde
- Samhällshistoriskt värde

Fastigheten är strategiskt belägen centralt i byn, mitt emot skola och kyrka. Tillsammans skapar dessa samhällstjänande byggnader en autentisk kyrkbysmiljö av särskilt högt kulturhistoriskt värde. Tidigare fanns här även en butik just norr om byggnaden. Församlingshemmet är uppförd i en blandning av nationalromantisk och 1920-talsklassicistisk stil. Huvudbyggnaden är mycket välbevarad. De tillbyggnader som är gjorda på senare tid är utformade som separata byggnadsvolymer och placerade på ett sätt så att de inte inkräktar på upplevelsen av den ursprungliga byggnaden. Värna om den ursprungliga byggnadens överordnade skala, dess välbevarade fasadgestaltning med locklistpanel, de ursprungliga smårutiga fönstren med triangelformade frontoner, entréutformningen med kolonner samt taktäckning av enkupigt rött lertegel. Entrédörrarna som är utbytta på senare tid kan med fördel vid nästa dörrbyte återskapas likt ursprungliga.

Ålem 10:2

Skola, 1822

- Ålder
- Äkthetsvärde
- Arkitekturvärde
- Miljöskapande värde
- Samhällshistoriskt värde

Skytteanska skolan är byggnadsminne och har särskilda skydds-bestämmelser. Beskrivningen nedan är hämtad ur riksantikvarieämbetets bebyggelseregister.

I äldre tid skedde skolundervisningen på landsbygden främst genom klockarens försorg och skolhus byggdes inte i någon större omfattning före 1842 års folkskolestadga. Redan 1637 lät emellertid riksrådet Johan Skytte, tidigare Gustav II Adolfs lärare och ägare av Strömsrums gods i Ålem, inrätta Sveriges första barnskola på landsbygden, Ålems pedagogi, och några år senare uppfördes en skolbyggnad. Denna revs 1820 och ersattes med det nuvarande skolhuset, som uppfördes 1822 efter ritningar av arkitekten C G Blom Carlsson. Under 1800-talets senare del genomgick skolhuset en genomgripande ombyggnad, men ännu är den ursprungliga rumsdispositionen till betydande del bevarad. Skolhuset, som är timrat i en våning, panelat samt gulmålat, har en utbyggd förstuga mot entrésidan. Förutom dess stora kulturhistoriska intresse som en av Sveriges få skolbyggnader från tiden före 1842 är det i sitt nuvarande skick ett gott exempel på panelarkitektur från 1800-talets senare hälft.

Immateriellt värde:
Norr om församlingshemmet låg tidigare Ernst Åbergs affär, byggd år 1925, där man kunde köpa bland annat tyger, skor och likkistor. Byggnaden revs år 1983.

Ålem 10:13

Bostadshus, 1936

- Äkthetsvärde
- Arkitekturvärde
- Miljöskapande värde

Fastighet med mindre bostadshus med mycket välbevarad folkhems-funktionalistisk fasadgestaltning. På tomten finns också ett uthus vars småskaliga, traditionella karaktär bör värnas. Byggnaden bidrar även med betydelsefulla miljöskapande värden, som en del av den småskaliga malmbebyggelsen längs Häradsvägen. Värna om byggnadens form och volym, det enkla, småskaliga uttrycket, den putsade fasaden, de ospröjsade tvålufts träfönstren, färgsättningen, trappa, entrédörr och det tegeltäckta taket. Även stenmuren och järngrinden som avgränsar tomten mot vägen är viktig för de miljöskapande värdena.

Ålem 10:17

Bostadshus, 1971
- Äkthetsvärde

Fastighet med mycket välbevarat bostadshus i tidstypisk stil. Värna byggnadens form och volym med det sammanbyggda garaget med träport, tak- och fasadmaterial, färgsättning, perspektivfönster av trä, entrédörr, trappa, skorsten och kalkstensmuren som avgränsar tomten från gatan. Byggnaden framstår i sin helhet som i ursprungligt skick, är en god representant för tidens arkitektur och har därför ett särskilt högt kulturhistoriskt värde.

Ålem 10:50

Bostadshus, före 1859
- Ålder
- Äkthetsvärde
- Miljöskapande värde
- Samhällshistoriskt värde

På fastigheten finns två bostadshus, ett ursprungligt (rött) och ett nyuppfört (vitt). Det äldre huset är en av få byggnader som finns kvar på sin ursprungliga plats sedan före laga skifte. Huset är mycket välbevarat med höga äkthetsvärden och bevarade äldre detaljer som bör värnas så som dess naturstensgrund, fasadmaterial och kulör, äldre fönster och dörrar samt tegeltak. Byggnaden har en oförvanskad form och volym utan tillbyggnader eller takkupor vilket bidrar till dess höga autenticitet och upplevelsevärde. Kring byggnaden finns även rester av en äldre trädgård som avgränsas av en stenmur vilket också är viktigt för dess miljöskapande värde. Det nybyggda bostadshuset är vid inventeringstillfället för nytt för att dess kulturhistoriskt värde ska kunna bedömas.

Ålem 10:56>7

Bostadshus, före 1928.

- Ålder
- Äkthetsvärde
- Miljöskapande värde
- Samhällshistoriskt värde

Fastigheten omfattar Ålems gamla kvarntomt. Det har funnits en kvarn i Ålem sedan medeltiden och det är troligt att platsen för denna kvarn har varit ungefär densamma sedan dess. På tomten finns en före detta mjölnarbostad vars byggår är oklart, samt uthus och jordkällare. Byggnaderna framstår som välbevarade och har äkthetsvärden. Värna byggnadernas form och volym, fönster, fasadmaterial samt tegeltaken av enkupigt respektive tvåkupigt lertegel. Av själva kvarnen, som revs på slutet av 1900-talet, återstår endast delar av dess höga grund murad av natursten. Byggnaderna, inklusive resterna av kvarnen och platsen i sig har ett särskilt högt samhällshistoriskt värde eftersom kvarnen och dess verksamhet var en av de bidragande faktorerna till att samhället växte fram just här.

Immateriellt värde:
I folkmun kallas stugan får Kvarnstugan.

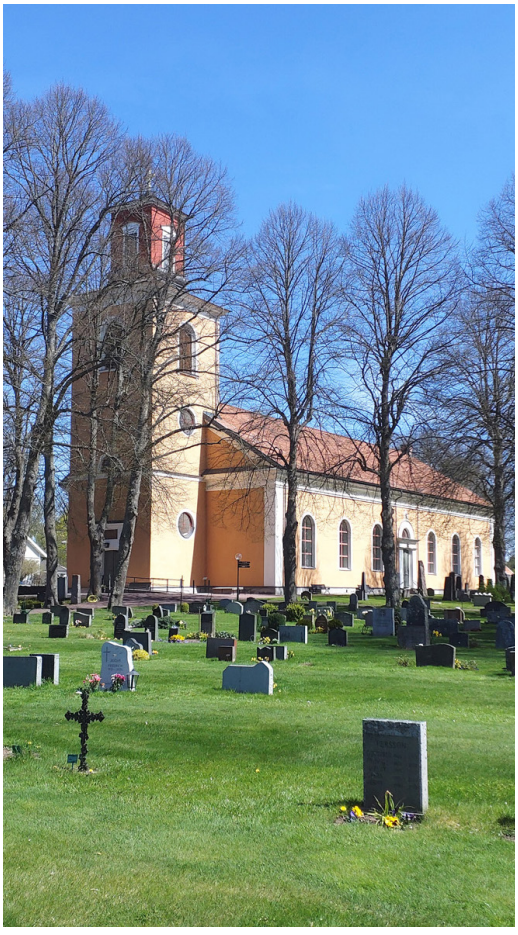

Ålem 16:1

Kyrka, 1831

- Ålder
- Äkthetsvärde
- Arkitekturvärde
- Miljöskapande värde
- Samhällshistoriskt värde

Kyrkan skyddas genom kulturmiljölagen. Nedan beskrivning är hämtad ur Riksantikvarieämbetets bebyggelseregister.

Ålems kyrka är en av Kalmarbygdens största landsortskyrkor. Nuvarande kyrka uppfördes 1831, efter att den gammal kyrkan som legat på platsen rivits. Här har funnits en kyrka sedan medeltiden. Arkitekturen är saklig och enkel utförd helt i tidens klassicerande empirstil. Den nyklassicistiska stilriktningen manifesterar sig bland annat i den rektangulära planformen med sakristia i öster och torn med lanternin i väster (lanterninen ersatte en tidigare vanlig utformning med tornhuv). Vidare uttrycks den nyklassicistiska utformningen i de förhållandevis höga murarna vilka medger stora fönsteröppningar vilka givits en för tiden typisk rundbågig utformning. Det flacka sadeltaket, de symmetriskt placerade och diskret markerade portalerna, de slätputsade omfattningarna, hörnmarkeringarna och takfoten (vilken även markerades genom att den gjordes kraftig, utskjutande och profilerad) är samtliga också tidstypiska karaktärsdrag.

SÄRSKILT VÄRDEFULLA BYGGNADER, PATAHOLM

Strömsrum 1:4
Leuchténska gården

Bostadshus, 1791
- Ålder
- Äkthetsvärde
- Arkitekturvärde
- Miljöskapande värde

Mycket välbevarat bostadshus från slutet av 1700-talet i nyklassicistisk stil. Byggnaden är i två fulla våningar, har sadeltak och en högrest naturstenssockel. Entrén är förlagd i en tillbyggnad med svängd gavel som nås via en hög trappa. Byggnaden var på 1800-talet rödfärgad och fick sin nuvarande färgsättning i början av 1900-talet. Byggnaden har utöver ålders-, äkthets- och arkitekturvärdet även särskilt höga miljöskapande värde. Det bör värnas om byggnadens oförvanskade volym, de välbevarade detaljerna så som sockeln, fasadmaterial, fönster och dörrar inklusive omfattningar, stentrappa med smidesräcke, skorsten och takmaterial. Byggnadens äldre karaktär skulle gynnas om den sentida balkongen på husets östra sida gavs en mer anpassad utformning.
Till fastigheten hör även flera välbevarade äldre uthus som också har kulturvärde och som bidrar med betydelsefulla miljöskapande värden. Det bör värnas om uthusens skala, fönster, dörrar och de tidstypiska byggnadsmaterialen.

Immateriellt värde:
Huset byggdes år 1791 av provisionshandlare Peter Brunstedt. Mellan 1891-1905 ägdes det av tullinspektör Edvard Leuktén. Huset var under 1900-talet i familjen Erikssons ägo, vilka drev en skeppsverksamhet. Galeasen Förlig Wind såldes år 1916 till skepparen K.E. Eriksson som senare överlät den till sonen John.

Strömsrum 1:5

Bostadshus, uppfört 1823
Traditionellt
- Ålder
- Äkthetsvärde
- Miljöskapande värde

Mycket välbevarad ryggåsstuga. Byggnaden representerar en byggnadstyp som beboddes av den enkla befolkningen. Den är den enda av sitt slag i Pataholm och den enda av de enkla småhusen i köpingen som placerades direkt vid torget. Byggnaden har utöver ålders- och äkthetsvärde även särskilt höga miljöskapande värden. Värna om husets form och skala och de många bevarade detaljerna så som naturstenssockel, pardörren, äldre träfönster, tegeltaket och skorsten.

Immateriellt värde:
Ursprungligen uppfördes byggnaden som en handelsbod av provisionshandlare Nils Wijman 1823. Boden byggdes om till bostad omkring år 1846 av skomakare Lorents Svensson.

Strömsrum 1:7
Götherströmska gården

Bostadshus, 1840
Handelsbod, 1836

- Ålder (bostadshus och handelsbod)
- Äkthetsvärde (handelsbod)
- Miljöskapande värde (bostadshus och handelsbod)
- Samhällshistoriskt värde (handelsbod)

Välbevarat bostadshus uppfört före 1882. Byggnaden har högt åldersvärde och miljöskapande värde. För att gynna byggnadens äldre karaktär kan fasaden vid eventuella framtida renoveringsbehov kläs med en bredare hyvlad panel ochch ges en mer anpassad färgsättning där dörrar och fönster målas i en mörkare avvikande kulör. Värna om husets skala och volym, träfönstren, pardörren med klassicistisk omfattning, skorstenar och tegeltaket.

På fastigheten finns även en gammal handelsbod med brutet tak som har en mycket framträdande placering vid infarten mot torget. Byggnaden har utöver ålders- och äkthetsvärden även särskilt höga miljöskapande värden. Handelsboden är en av få bevarade och vittnar om Pataholms storhetstid som betydande handelsplats och utskeppningshamn. Byggnaden har därför även samhällshistoriskt värde. Byggnadens äldre karaktär och till största del välbevarade exteriör skulle gynnas ytterligare om entrédörren byttes mot en traditionell pardörr i trä som står i paritet till husets i övrigt höga kvaliteter. Värna om husets skala och volym, träfönstren, skorstenar och tegeltak. Mellan bostadshus och handelsbod finns även rester av en äldre trädgård som också är viktiga för dess miljöskapande värde.

Immateriellt värde:
Bostadshuset byggdes av båtskeppare Peter Printz och köptes av sjökapten Carl Götherström år 1886. Handelsboden byggdes av A.F Hwasser. Boden har bland annat använts till nykterhetsloge och här spelades teaterföreställningar fram till 1950-talet för att samla in pengar till gatubelysning i Pataholm.

Strömsrum 1:8
August Häggelöfs hus

Bostadshus, 1847
- Ålder
- Äkthetsvärde
- Miljöskapande värde

Mindre bostadshus som tillhör en grupp av enklare hus som placerades i kvarterets bakre del. Här bodde köpingens mindre bemedlade befolkning som bl.a. arbetare och sjömän. Byggnaden ingår tillsammans med huset på Strömsrum 1:9 i en sammanhängande miljö som har särskilt höga värden. Byggnadens ursprungliga karaktär skulle gynnas om entrédörrarna gavs en till husets ålder anpassad utformning. Byggnaden har högt åldersvärde samt stort miljöskapande värde. Värna om husets form och skala, fasadmaterial och färgsättning, äldre bevarade träfönster, stentrappor och tegeltak. Byggnaden bör inte ytterligare byggas till. Till fastigheten hör även en äldre trädgård som bidrar med betydelsefulla miljöskapande värden.

Strömsrum 1:9
Nils Nilssons hus

Bostadshus, före 1882
- Ålder
- Äkthetsvärde
- Miljöskapande värde

Mycket välbevarat mindre bostadshus som tillhör en grupp av enklare hus som placerades i kvarterets bakre del. Här bodde köpingens mindre bemedlade befolkning som bl.a. arbetare, sjömän och änkor. Byggnaden har på 1950-talet genomgått vissa ändringar som dock inte minskar husets höga kulturhistoriska värden. Byggnaden har högt åldersvärde och trots senare ändringar äkthetsvärde samt stort miljöskapande värde. Värna om husets form och skala, naturstenssockel, fasadmaterial och färgsättning, pardörr med karosseripanel, äldre träfönster, trappa med smidesräcke och tegeltaket.

Immateriellt värde:
Huset byggdes av sjöman Nils Nilsson när han fick lov av A.F Hwesser att uppföra ett hus på dennes tomt mot en årlig avgift.

Strömsrum 2:2
”Slottet”, Sjöbergska gården

Bostadshus, 1700-talet
- Ålder
- Äkthetsvärde
- Miljöskapande värde

Det mycket välbevarade bostadshuset på Sjöbergska gården uppfördes på 1700-talet och är köpingens äldsta byggnad. Huset är i två fulla våningar på en högrest naturstenssockel. Fasaderna är mycket enkla, rödfärgade med vita fönster. Den klassicistiska entrén med pardörr och en omfattning med halvrunt överstycke utgör husets enda dekor. Byggnaden har utöver ålders- och äkthetsvärdet även särskilt höga miljöskapande värde. Det bör värnas om byggnadens oförvanskade volym, de välbevarade detaljerna så som fasadmaterial, fönster och dörrar inklusive omfattningar, stentrappa och skorsten. Om takets nuvarande betongpannor vid nästa omläggning byttes till röda lertegelpannor skulle upplevelsen av byggnadens kulturhistoriska värde gynnas. På fastigheten finns en äldre uthuslänga som också har kulturvärde och som bidrar med betydelsefulla miljöskapande värden.

Immateriellt värde:
Enligt sägnen ska Drottning Kristina ha övernattat här och därför kallas byggnaden för *Slottet* eller *Drottninghuset*. Drottning Kristina avled dock år 1689, 62 år gammal. Här bodde skogshuggare in på 60-talet som sista boende i huset.

Strömsrum 2:4
Hederströmska gården

Bostadshus, 1799
- Ålder
- Äkthetsvärde
- Arkitekturvärde
- Miljöskapande värde

Mycket väl bevarat bostadshus i nyklassicistisk stil. Byggnaden är i två fulla våningar, har brutet tak och en högrest naturstenssockel. Byggnaden har utöver ålders-, äkthets- och arkitekturvärdet även särskilt höga miljöskapande värde. Det bör värnas om byggnadens oförvanskade volym, de välbevarade detaljerna så som naturstenssockeln, fasadmaterial, fönster och dörrar inklusive omfattningar, den nätta takkupan mot torget, stentrappa, skorsten och takmaterial. Till fastigheten hör även en äldre trädgård med uppvuxna fruktträd, inhägnad av ett detaljrikt staket, samt en äldre uthuslänga som också har kulturvärde och som bidrar med betydelsefulla miljöskapande värden.

Immateriellt värde:
Huset byggdes av provisionshandlare Carl Johan Hederström år 1799 och en på-/tillbyggnad gjordes år 1812. På fastigheten ner mot vattnet finns två magasin vilka använts som packbodar, se nedan. Dessa användes av handelshusen där man tog emot och packade varor som sedan skulle skeppas ut.

Strömsrum 2:4
Kapten Petterssons packbodar

Ekonomibyggnad, första hälften av 1800-talet
- Ålder
- Äkthetsvärde
- Miljöskapande värde
- Samhällshistoriskt värde

Två mycket väl bevarade magasinsbyggnader från 1800-talet som tillhör Hederströmska gården. Byggnaderna är de enda bevarade magasinen från Pataholms storhetstid som betydande handelsplats och utskeppningshamn. Byggnaderna har utöver särskilt höga ålders-, äkthets- och miljöskapande värden även samhällshistoriskt värde. Värna om byggnadernas skala, fönster, dörrar, den traditionella färgsättningen och de tidstypiska byggnadsmaterialen.

Immateriellt värde:
Magasinen har använts som packhus vilket innebar att det var här som handelshusens varor togs emot eller packades för att sedan skeppas ut från hamnen.

Strömsrum 2:5
Kapten P. Lindströms gård

Bostadshus, 1833
- Ålder
- Äkthetsvärde
- Arkitekturvärde
- Miljöskapande värde
- Samhällshistoriskt värde

Bostadshus i nyklassicistisk stil med brutet tak, vid torgets östra kortända. Byggnaden har i omgångar byggts om- och till. Idag har huset flera tydliga årsringar som sträcker från 1800-talet fram till mitten av 1900-talet. Huset har haft många funktioner, inte minst som köpingens lokala postkontor som lades ner år 1967. Byggnaden har därför utöver höga ålders-, äkthets- och miljöskapande värden även samhällshistoriskt värde. Det bör värnas om byggnadens volym och form mot torget, naturstenssockeln, fasadmaterial, takkuporna mot torget, träfönster och dörrar inklusive omfattningar, stentrappor, skorsten och tegeltaket. På fastigheten finns ett äldre brygghus som också har kulturvärde och som bidrar med betydelsefulla miljöskapande värden.

Immateriellt värde:
Framför Kapten Per Lindströms gård har det legat en krog som lades ned antingen år 1801 vid krögare Jöns Svenssons död eller möjligen år 1805 när hans änka lämnade Pataholm. Bostadshuset byggdes år 1833 av handlande Otto Höglander, troligen på rester av den gamla krogen.

Strömsrum 2:6
Hullgrenska gården

Bostads- och affärshus, 1852
- Ålder
- Äkthetsvärde
- Arkitekturvärde
- Miljöskapande värde
- Samhällshistoriskt värde

Stor köpmangård, byggd av handlande Jean Peter Hammar år 1852. Gården intar en central plats vid den gamla köpingens torg. Anläggningen utgjordes ursprungligen av en huvudbyggnad av timmer samt en rad uthusbyggnader, de sistnämnda förstördes vid en eldsvåda. Det stora boningshuset med empirekaraktär är byggt i vinkel med inkörsport i undervåningen, där också en handelsbod är inrymd. Husets interiör förändrades under senare delen av 1800-talet, då dekorativa målningar utfördes av marinmålaren Oscar Hullgren. Carl Johan Hullgren flyttar in år 1871. Gården inköptes 1954 av Ålems hembygdsförening. Byggnaden är förklarad som byggnadsminne. Gården har högt åldersvärde, äkthetsvärde, arkitekturvärde samt stort miljöskapande värde.

Immateriellt värde:
Gården har tidigare hetat Hammars gård. Carl Johan Hullgren köpte gården år 1870. På senare år har byggnaden använts som både handelsbod och café där guidade visningar av gården utförts. På övervåningen finns en samlingssal.

Strömsrum 2:7
Harbergska gården

Bostads- och affärshus, 1847
- Ålder
- Äkthetsvärde
- Arkitekturvärde
- Miljöskapande värde
- Samhällshistoriskt värde

Stor handelsgård som byggdes av färgare Guastaf Holmqvist år 1847 då handelsverksamheten expanderade kraftigt i Pataholm. Gården, som intar en central plats vid den gamla köpingens torg, har fått sitt namn genom färgaren Harberg som år 1864 startade sin rörelse på platsen. Gården är timrad i två våningar under tegeltak och har grålmålad locklistpanel. I bottenvåningen finns inredningar från 1880-talet, då huset användes för bad- och brunnsverksamhet. Främst märks målningar av Axel Roth i den s.k. societetssalongen. I övervåningen har marinmålaren Oscar Hullgren en ateljé, som kvarstår i stort sett oförändrad sedan konstnärens död 1948. Byggnaden är förklarad som byggnadsminne och används idag som museum. Gården har högt åldersvärde, äkthetsvärde, arkitekturvärde samt stort miljöskapande värde.

Immateriellt värde:
Under åren 1885-1894 bedrevs brunnsverksamhet på fastigheten. Byggnaden återskapades som museum omkring 1953 då Hullgrens änka skänkte föremål mot att Ålems hembygdsförening köpte gården.

Strömsrum 2:9
Kapten H. Fagerlunds gård

Bostadshus, före 1882
- Ålder
- Äkthetsvärde
- Miljöskapande värde

Mycket välbevarat bostadshus på skepparen H. Fagerlunds gård där det tidigare även fanns garveriverksamhet. Byggnadens form och volym med brutet tak är typisk för det tidiga 1800-talet. Placeringen av skorstenarna antyder att byggnaden har förlängts vid något tillfälle. På framsidan finns två entréer i nyklassicistisk stil som fick sin nuvarande utformning på 1920- eller 1930-talet. Tidigare var det med stor sannolikhet en pardörr i husets mitt och en enkeldörr i den högre delen av byggnaden. Huset är mycket välbevarat och miljöskapande, med höga ålders- och äkthetsvärden. Det bör värnas om de välbevarade detaljerna så som fasadmaterial, fönster och dörrar, stentrappor samt tegeltak. Byggnaden har en oförvanskad form och volym med två äldre takkupor vilket bidrar till dess höga autenticitet och upplevelsevärde. Kring byggnaden finns även rester av en äldre trädgård inhägnad med ett lågt spjälstaket som också är viktigt för dess miljöskapande värde. På fastigheten finns två mycket välbevarade gamla ekonomibyggnader som också har särskilt höga kulturvärden och som bör värnas om i sin helhet.

Immateriellt värde:
Pingstvännerna har haft en lokal här, kallad Salen. Byggnaden har även innefattat söndagsskola och bönemöten.

Strömsrum 2:11
Kapten S. Löfgrens gård

Bostadshus, före 1882
- Ålder
- Miljöskapande värde

Välbevarat bostadshus i en våning, på båda långsidor tillbyggt i flera omgångar. Byggnaden har idag samma volym som på ett flygfoto från 1930-talet. Byggnaden har höga åldersvärden och bidrar med betydelsefulla miljöskapande värden, som en del av den ursprungliga bebyggelsen vid infartsvägen till holmen. Värna om husets välbevarade detaljer, så som fasadmaterial, dekorerade knutar, träfönster och pardörr, trappa, skorsten och taktäckningsmaterial. Byggnadens miljöskapande äldre karaktär skulle gynnas av en mer tidstypisk färgsättning. Byggnaden bör inte ytterligare byggas till.

Till fastigheten hör även flera uthus, varav ett mot gatan som i senare tid har genomgått en kraftig om- och tillbyggnad. Övriga uthus är välbevarade, värna om byggnadernas skala, den traditionella färgsättningen, äldre dörrar och fönster och de tidstypiska byggnadsmaterialen.

Immateriellt värde:
Kring sekelskiftet fanns ortens telefonstation här. Bertil Lundström var mycket aktiv i utvecklingen av Pataholm och cyklade bland annat runt i bygden för att skaffa telefonabonnenter. Han bodde här tillsammans med frun Ingrid.

Strömsrum 2:13
Sjökapten P. Fagerlunds gård

Bostadshus, före 1882
- Ålder
- Äkthetsvärde
- Arkitekturvärde
- Miljöskapande värde

Mycket välbevarat bostadshus i nyklassicistisk stil. Byggnaden har utöver ålders- och äkthetsvärdet även särskilt höga arkitekturvärden och miljöskapande värden. Det bör värnas om de välbevarade detaljerna så som fasadmaterial, fönster och dörrar inklusive omfattningar, listverk och stentrappan. Om takets nuvarande betongpannor vid nästa omläggning byttes till röda lertegelpannor skulle upplevelsen av byggnadens kulturhistoriska värde gynnas. Kring byggnaden finns även rester av en äldre trädgård, inhägnad med ett lågt spjälstaket, samt ett äldre uthus som också är viktigt för det miljöskapande värdet.

Immateriellt värde:
Förskollärare Nils August Ljungström ägde huset en tid. Under 1900-talet bodde sjökapten Pehr Ohlsson som hade Briggen Gerda och slaktaren Per Erik Svensson i huset.

Strömsrum 2:55
Kapten P. Engströms gård

Bostadshus, före 1882
- Ålder
- Äkthetsvärde
- Miljöskapande värde

Mycket välbevarat bostadshus i nyklassicistisk stil på en stor tomt, inhägnad med tidstypiskt lågt spjälstaket. Byggnaden har utöver ålders- och äkthetsvärdet även särskilt höga miljöskapande värden. Värna om de välbevarade detaljerna så som byggnadens form och skala, fasadmaterial och traditionella färgsättning, fönster och dörr inklusive omfattningar, stentrappan, skorsten och takmaterial. Till fastigheten hör även ett uthus från 1950-talet, liksom rester av en äldre trädgård som också är viktiga för dess miljöskapande värde.

Värdefulla byggnader, Ålems kyrkby

Solberga 1:3

Bostadshus, 1910
- Ålder
- Äkthetsvärde (ekonomibyggnader)
- Miljöskapande värde

Jordbruksfastighet med bostadshus som har genomgått ombyggnader som förtagit stora delar av dess ursprungliga karaktär. Fastighetens stora ekonomibyggnader med naturstensmurade väggar är dock mycket välbevarade och besitter höga äkthetsvärden. Bostadshusets placering och bevarade form och volym tillsammans med ekonomibyggnaderna, stenmurarna och de två stora vårdträden gör att fastigheten som helhet bidrar med miljöskapande värden i det traditionella jordbrukslandskapet. Värna om bostadshusets form och volym samt ekonomibyggnadernas fasader av natursten och rödfärgad locklistpanel och dess röda lertegeltak.

Solberga 1:11

Bostadshus, 1944
- Arkitekturvärde
- Miljöskapande värde

Fastighet med bostadshus som har genomgått ombyggnader som förtagit delar av dess karaktär. Byggnaden har dock kvar sitt tidstypiska uttryck i form och volym. Genom sin placering i anslutning till den äldre gårdsmiljön har huset ett miljöskapande värde och utgör en årsring i byns succesivt utökade bostadsbebyggelse under 1900-talet. Värna om husets form och volym, fasadmaterial, ursprungliga detaljer som garageport, järnräcke och träfönster.

Solberga 2:1

Ladugårdsbyggnader, 1900-tal
- Äkthetsvärde
- Miljöskapande värde

Gammal jordbruksfastighet vars bostadshus uppfördes på 1960-talet, på samma plats som en tidigare äldre byggnad. Nuvarande bostadshus saknar kulturhistoriskt värde i sammanhanget. Mitt emot huset, på andra sidan vägen, finns två ladugårdsbyggnader av okänd ålder, dock uppförda före 1941. Byggnaderna har höga äkthets- och miljöskapande värden och är mycket karaktärsgivande och viktiga för upplevelsen av den traditionella miljön längs den gamla byvägen.

Solberga 2:7

Bostadshus, 1919
- Ålder
- Miljöskapande värde

Fastighet med bostadshus som har genomgått ombyggnader som förtagit delar av dess karaktär. Byggnaden har dock till stor del bevarad form, volym och fönstersättning vilket gör att den tillsammans med uthusen och trädgården är miljöskapande i sammanhanget som en del av den traditionella bebyggelsen utefter byvägen. Värna om byggnadens form och volym, den huggna stengrunden, fasadmaterial och de spröjsade träfönstren. För att återskapa delar av byggnadens ursprungliga karaktär kan den med fördel ges en mer traditionell entrédörr och färgsättning. I samma syfte kan taket vid framtida renoveringsbehov även bytas till rött lertegel.

Solberga 2:9

Bostadshus, 1964
- Äkthetsvärde
- Arkitekturvärde

Fastighet med mycket välbevarat bostadshus i tidstypisk stil. Värna om byggnadens form och volym, fasader av gult tegel, röda tegeltak, entrédörr och ursprungliga, ospröjsade träfönster.

Solberga 3:3

Bostadshus, ca 1900
- Ålder
- Miljöskapande värde

Fastighet med bostadshus som har genomgått ombyggnader som förtagit delar av dess karaktär. Byggnaden bidrar dock med betydelsefulla miljöskapande värden, som en del av malmbebyggelsen i den södra delen av Solberga by. Värna byggnadens form, volym och fasadmaterial. Om byggnaden försågs med traditionella sidohängda spröjsade fönster av trä skulle dess ursprungliga karaktär gynnas mycket. På tomten finns även värdefull uthusbebyggelse med bland annat bevarade äldre fönster.

Immateriellt värde:
Här bodde tidigare en predikant som tillhörde Bönehuset.

Solberga 4:13

Bostadshus, 1912
- Ålder
- Arkitekturvärde
- Miljöskapande värde

Fastighet med bostadshus som har genomgått om- och tillbyggnader som förtagit delar av dess karaktär. Byggnaden har dock sin karaktäristiska och tidstypiska form och volym till stora delar bevarad vilket bidrar med betydelsefulla miljöskapande värden som en del av den äldre bebyggelsen utmed den gamla byvägen. Värna om byggnadens form och volym, fasadmaterial, de spröjsade träfönstren och den huggna stensockeln. Om takets nuvarande betongpannor vid nästa omläggning byttes till röda lertegelpannor skulle byggnadens ursprungliga karaktär gynnas. Byggnaden bör inte ytterligare byggas till.

Solberga 4:20

Bostadshus, 1905
- Ålder
- Miljöskapande värde

Fastighet med mindre, relativt välbevarat bostadshus. Byggnaden är av samma typ och från samma tid som de hantverkarbostäder som ligger utmed Solbergavägen i kyrkbyn. Sannolikt är även detta hus uppfört som bostad åt hantverkare eller lantarbetare. Värna om husets småskalighet, form och volym, fasadmaterial, spröjsade träfönster och färgsättning. Om takets nuvarande taktäckning av betongpannor vid nästa omläggning byttes till röda lertegelpannor skulle byggnadens ursprungliga karaktär framträda ytterligare. Byggnaden med uthus bidrar med betydelsefulla miljöskapande värden, som en del av den enkla traditionella äldre bebyggelsen i jordbrukslandskapet längs den mycket gamla vägen mot Solberga bys forna utmarker.

Solberga 4:22

Bostadshus, troligen ca 1900
- Ålder
- Miljöskapande värde

Fastighet med bostadshus som har genomgått ombyggnader som förtagit delar av dess karaktär. Byggnaden bidrar dock med betydelsefulla miljöskapande värden, som en del av malmbebyggelsen i den södra delen av Solberga by. Värna om byggnadens skala, form, volym och spröjsade träfönster. Om det nuvarande plåttaket vid nästa takomläggning byttes till röda lertegelpannor skulle upplevelsen av byggnadens kulturvärden gynnas.

Ålem 1:2

Bostadshus, tidigt 1900-tal
- Ålder
- Arkitekturvärde
- Miljöskapande värde

Fastighet med bostadshus som har genomgått ombyggnader som förtagit delar av dess karaktär. Byggnaden har dock ett miljöskapande värde genom sin bevarade tidstypiska form och volym samt placeringen på den stora tomten som bildar en karaktäristisk miljö ihop med trädgårdens struktur med fruktträdgård och äldre uthus. Värna om bostadshusets fasadmaterial, form och volym med det brutna taket med utsvängd takfot, pardörr samt fönstren av korsposttyp. Upplevelsen av bostadshusets kulturvärde och ursprungliga karaktär skulle gynnas av en mer tidstypisk färgsättning samt om taket vid nästa omläggning lades med takpannor av rött lertegel.

Immateriellt värde:
Byggnaden kallas i folkmun för Lindvallagården.

Ålem 1:14

Bostadshus, före 1915
- Ålder
- Miljöskapande värde

Fastighet med mindre bostadshus, tillbyggt i omgångar. De norra delarna av byggnaden är äldst, men den yngre tillbyggnaden mot söder är utförd före 1937. Garage och därmed sammanbyggd huskropp är uppförd senare. Fastigheten avstyckades 1915. Byggnaden har utöver sitt åldersvärde ett miljöskapande värde, som ett av flera småskaliga äldre bostadshus i området söder om Häradsvägen. Värna om byggnadens småskalighet, locklistpanel och spröjsade fönster, varav de i den södra delen är bevarade äldre fönster. För att stärka upplevelsen av byggnadens kulturhistoriska värde kan vid framtida renoveringsbehov sentida fönster med fördel bytas till traditionella träfönster med glasbrytande spröjs och betongpannorna bytas till rött lertegel.

Ålem 1:30

Bostadshus, okänd ålder
- Äkthetsvärde
- Miljöskapande värde

Fastighet som varit bebyggt med bostadshus i ungefär samma läge sedan före laga skifte 1859. Tomten tillhörde ursprungligen gården Ålem 5:1 och ingick i den stora donationen från Johan Skytte. Byggnaden ska under början av 1900-talet ha varit lantarbetarbostad. Fastigheten styckades av 1935, men nuvarande byggnad är sannolikt äldre än så. Byggnaden har genomgått vissa förändringar, men har en småskalig traditionell karaktär och bidrar därför med betydelsefulla miljöskapande värden, som en del av de flera småskaliga äldre bostadshus i området söder om Häradsvägen. Värna om byggnadens skala, färgsättning, traditionella träfönster, träfasad och takbeläggning av rött lertegel. Byggnaden bör inte ytterligare byggas till.

Immateriellt värde:
Innan avstyckningen tillhörde byggnaden samma fastighet som ålderdomshemmet. I huset bodde tidigare rättaren som var bas på gården.

Ålem 1:31

Klockaregården, troligen 1800-tal
- Ålder
- Äkthetsvärde
- Arkitekturvärde
- Samhällshistoriskt värde
- Miljöskapande värde

Fastighet med bostadshus och ladugårdslänga, tidigare klockargård. Byggnaden har genomgått ombyggnader som förtagit delar av dess karaktär. Byggnaden har bevarade äkthetsvärden men har på 1900-talet bland annat försetts med ett burspråk och sammanbyggts med en vinkelställd huskropp, vilken ursprungligen varit fristående och uppfödes på 1940-talet. Den välbevarade ladugårdslängan är byggd i vinkel på naturstensgrund som har höga miljöskapande värden. Värna bostadshusets äldre bevarade detaljer som verandans rikliga snickerier och äldre spröjsade fönster samt det profilerade listverket mot takfoten. Värna också ladugårdsbyggnaden i sin helhet. För att stärka upplevelsen av det äldre bostadshusets kulturhistoriska värde och återskapa delar av dess karaktär kan det ges en mer traditionell färgsättning som avviker från den sammanbyggda huskroppen, samt istället för nuvarande mörka betongpannor förses med taktäckning av rött lertegel vid nästa takomläggning.

Immateriellt värde:
Fastigheten har sedan 1746-talet använts som bostad för klockare tillhörande Ålems församling. Här låg Elmis café i början av 40-talet och tidigare har det här funnits ett väveri.

Ålem 1:36

Bostadshus, 1950
- Äkthetsvärde
- Miljöskapande värde

Fastighet bebyggd med välbevarat kataloghus från Fågelforshus. Byggnaden har höga äkthetsvärden och bidrar med miljöskapande värden som en naturlig årsring i den småskaliga bostadsbebyggelsen i området längs Hedersrumsvägen. Om takets nuvarande betongpannor vid nästa omläggning byttes till röda lertegelpannor skulle husets ursprungliga karaktär bli än mer påtaglig. Värna om byggnadens bevarade form och volym, putsade fasad, ursprungliga träfönster, smidesräcke, liksom garaget och dess brädklädda portar.

Ålem 1:38

Bostadshus, troligen 1800-talets slut
- Ålder
- Miljöskapande värde

Fastighet med bostadshus som har genomgått ombyggnader som förtagit delar av dess karaktär. Byggnadens äldsta del var ursprungligen undantagsstuga och tillhörde grannfastigheten i väster, Ålem 1:43. Entrén fanns då mot gårdsplanen åt väster. Den ursprungliga undantagsstugan har före 1930-talet styckats av och byggts till i vinkel längs vägen och entrén flyttats till den nyare byggnadskroppen mot norr. Byggnaden har därför en avvikande placering i jämförelse med övrig bostadsbebyggelse längs Hedersrumsvägen. Byggnaden har genom sin höga ålder och sitt bevarade traditionella och småskaliga uttryck ett högt kulturhistoriskt värde. Byggnaden bidrar med betydelsefulla miljöskapande värden, som en del av den småskaliga äldre bebyggelsen i området längs Hedersrumsvägen. Värna om byggnadens småskalighet, äldre snickeridetaljer och stenmuren som avgränsar tomten mot gatan. Av kulturhistoriskt värde att värna om finns på tomten även äldre uthus, jordkällare samt en äldre flaggstång av trä med glaskula i toppen.

Ålem 1:41

Bostadshus, troligen 1800-talets slut
- Ålder
- Miljöskapande värde

Fastighet med bostadshus som har genomgått ombyggnader som förtagit delar av dess karaktär. Byggnaden har dock genom sin höga ålder och sitt bevarade traditionella och småskaliga uttryck ett högt kulturhistoriskt värde. Byggnaden bidrar med betydelsefulla miljöskapande värden, som en del av den småskaliga äldre bebyggelsen i området längs Hedersrumsvägen. Värna om byggnadens småskalighet, form, volym och proportioner, äldre snickeridetaljer, däribland ovanvåningens sannolikt ursprungliga spröjsade fönster, liksom stenmur och trägrind med huggna stenstolpar mot gatan. Vid framtida eventuella renoveringsbehov kan byggnadens ursprungliga karaktär med fördel stärkas genom att bottenvåningens sentida fönster ersätts med traditionella spröjsade träfönster likt de ursprungliga på ovanvåningen och att taket förses med rött lertegel.

Ålem 1:44

Bostadshus, troligen 1800-talets slut
- Ålder
- Miljöskapande värde

Fastighet med bostadshus som har genomgått om- och tillbyggnader som förtagit stora delar av dess karaktär. Ursprungligen fanns på fastigheten två mindre flygelbyggnader i form av uthus och undantagsstuga, på vardera sida om bostadshuset. Det västra uthuset finns kvar men är försedd med garageportar mot gatan. Undantagsstugan styckades av och byggdes till i början av 1900-talet och utgör nu bostadshus vid grannfastigheten Ålem 1:38. Fastigheten och dess byggnader har dock genom sin ålder och placering höga kulturhistoriska värden och bidrar även med miljöskapande värden till området, som en del av den småskaliga äldre bebyggelsen längs Hedersrumsvägen. För att upplevelsen av byggnadens kulturhistoriska värden ska bestå är det viktigt att värna byggnadernas skala mot vägen, bostadshusets glasveranda med dess ursprungliga rundbågiga träfönster, bostadshusets och uthusets spröjsade träfönster, liksom uthusets äldre pardörr, form och volym. Vid framtida eventuella renoveringsbehov kan byggnadens ursprungliga karaktär med fördel stärkas genom en mer traditionell färgsättning och taktäckning av rött lertegel. Upplevelsen av kulturmiljön längs Hedersrumsvägen skulle gynnas om stenmuren längs fastighetens gräns mot gatan återskapades i samstämmighet med övriga äldre fastigheters befintliga murar på denna sida av vägen.

Immateriellt värde:
I det vita uthuset hade herr Moberg tidigare affär där han sålde hattar och kappor.

Ålem 1:8

Bostadshus, trol. före 1859
- Ålder
- Äkthetsvärde
- Miljöskapande värde

Fastighet med bostadshus som har genomgått ombyggnader som förtagit delar av dess karaktär. Byggnaden finns med på lagaskifteskartan från 1859. Troligen är det samma byggnad i grunden och huset tillhör då ett av få hus i Ålems kyrkby som finns kvar från före laga skifte. Byggnaden bidrar med betydelsefulla miljöskapande värden, som en del av den äldre bebyggelsen som löper längs Häradsvägen. Värna om husets proportioner och småskalighet, fasad- och takmaterial liksom de äldre uthus som finns på tomten. Byggnadens miljöskapande äldre karaktär skulle gynnas om entrédörren gavs en mer anpassad utformning. Byggnaden bör inte ytterligare byggas till.

Immateriellt värde:
Här bodde målarmäster Hedin, sedan tog sonen Hilding över huset.

Ålem 3:2

Bostadshus, 1920-tal
- Miljöskapande värde

Jordbruksfastighet med relativt välbevarat bostadshus i tidstypisk stil. I närheten av bostadshuset finns även välbevarade ekonomibyggnader samt ett uthus med höga värden. Värna om bostadshusets form och volym, putsade fasad med slätputsade detaljer, skorstenar, den öppna verandan med balkong ovanför samt pardörren. Vid eventuella framtida renoveringsbehov skulle byggnaden kunna med fördel kunna förses med fönster med tidstypisk utformning, företrädesvis med korspost. Detta skulle bidra till att byggnaden återfick stora delar av sin ursprungliga karaktär och stärka upplevelsen av dess kulturhistoriska värde. Byggnaderna på fastigheten har tillsammans ett högt miljöskapande värde som bidrar till upplevelsen av det gamla jordbrukslandskapet. Värna om ekonomibyggnadernas form och volym, färgsättning, locklistpanel och traditionella portar liksom om uthusets småspröjsade fönster, tak- och fasadmaterial. De murar som omgärdar fastigheten är också av stor vikt för de miljöskapande värdena, liksom de två stora vårdträden framför bostadshuset.

Ålem 3:4

Bostadshus, slutet av 1800-talet
- Ålder
- Miljöskapande värde

Fastighet med mindre bostadshus som genomgått ombyggnader som förtagit delar av dess karaktär. Bland annat har entrén flyttats från centrerat på framsidan till baksidan av huset. Fastigheten avstyckades 1887 och kallades då Sofielund. Byggnaden bidrar dock med betydelsefulla miljöskapande värden, som en del av den småskaliga äldre malmbebyggelsen längs Häradsvägen. Värna om byggnadens småskalighet, form och volym, naturstengrund, fasadmaterial och färgsättning. På tomten finns också äldre uthus vars placering och småskaliga, äldre karaktär bör värnas. En taktäckning med röda lertegelpannor liksom traditionella sidohängda träfönster med spröjs skulle bidra mycket till att framhäva byggnadens ursprungliga karaktär och upplevelsen av dess kulturhistoriska värde. Byggnaden bör inte ytterligare byggas till.

Ålem 3:5

Bostadshus, ca 1900
- Ålder
- Arkitekturvärde
- Miljöskapande värde

Fastighet med tidstypiskt bostadshus från omkring 1900. Värna om trähusarkitekturens karakteristiska volym, den liggande panelen, farstukvisten med spetsliknande lövsågerier, fönster med fast mitt- och tvärpost samt övriga utsmyckande detaljer. En taktäckning med målad falsad plåt, alternativt rött lertegel skulle bidra mycket till att höja byggnadens ursprungliga karaktär.

Ålem 5:4

Bostadshus, troligen 1800-talets slut
- Ålder
- Miljöskapande värde

Fastighet med bostadshus som har genomgått om- och tillbyggnader som förtagit delar av dess karaktär. Tack vare att tillbyggnaderna gjorts på byggnadens baksida har den dock ett bevarat småskaligt uttryck sett från gatan. Byggnaden bidrar därför genom sin skala och genom sin placering med betydelsefulla miljöskapande värden, som en del av den småskaliga äldre bebyggelsen i området längs Hedersrumsvägen. Värna om byggnadens småskalighet och fasadmaterial, tomtens terrassering och inhägnad av natursten samt de äldre uthusen. Byggnaden bör inte ytterligare byggas till.

Immateriellt värde:
På gården bodde dödgrävare Karl-Emil Karlsson under 1940-talet. I ett uthus på gården fanns även en stuga där brodern Axel bodde.

Ålem 5:5

Bostadshus, 1928
- Äkthetsvärde
- Miljöskapande värde

Fastighet med bostadshus som har genomgått om- och tillbyggnader som förtagit delar av dess karaktär. Byggnaden har dock vissa bevarade exteriöra äkthetsvärden och bidrar med betydelsefulla miljöskapande värden, som en del av den småskaliga äldre bebyggelsen i området längs Hedersrumsvägen. Värna om byggnadens proportioner, de ursprungliga spröjsade fönstren och den icke tilläggsisolerade fasaden med locklistpanel som ligger i liv med den huggna stengrunden. Värna också om det välbevarade äldre uthuset liksom den miljöskapande inhägnaden av lövhäckar och trägrind med granitstolpar och spjälstaket. Byggnaden bör inte ytterligare byggas till. Om takets nuvarande betongpannor vid nästa omläggning byttes till röda lertegelpannor skulle upplevelsen av byggnadens kulturhistoriska värde gynnas.

Immateriellt värde:
Karl Olsén, målarmästare och kyrkvaktmästare, bodde här tillsammans med frun Eva som spelade kyrkorgel.

Ålem 5:6

Ålderdomshem/Flerbostadshus, 1935

- Arkitekturvärde
- Miljöskapande värde
- Samhällshistoriskt värde

Fastigheten avstyckades 1905 och bebyggdes 1935 med byggnad för äldreboende, nuvarande ”Sörgården”. Förutom den stora huvudbyggnaden med två plan och källare i suterräng finns fem andra byggnader på fastigheten. Huvudbyggnaden är uppförd i en kvardröjande 1920-talsklassicistisk arkitekturstil som till stora delar är bevarad genom den pustade ljusgula fasaden, det flacka sadeltaket och den symmetriska fönstersättningen med de ursprungliga spröjsade träfönstren med sex rutor och stort lunettfönster på vardera gaveln. Värna dessa karaktäristiska element, byggnadens form och volym, liksom den mot söder liggande huvudentrén med högrest dörromfattning med överljus, utformad som en öppen veranda med falsat plåttak uppburet av runda pelare. Om byggnaden återfick sitt ursprungliga tegeltak skulle dess tidstypiska karaktär styrkas ytterligare.

Även bland övriga byggnader på fastigheten finns värden att slå vakt om. Däribland ett kvadratiskt grindhus i handslaget tegel med valmat tak, huggen granitstensgrund och äldre brädklädd dörr, en välbevarad flygelbyggnad i funkisstil uppförd på 1940-talet, samt ett mindre hus i traditionell stil som kan vara från sent 1800-tal eller tidigt 1900-tal. Hela anläggningen har en karaktäristisk institutionell prägel med den långa uppfarten från vägen kantad av fruktträd och stensättningar kring den tidigare trädgården på huvudbyggnadens södra sida, vilket är strukturer som också bör värnas.

Ålem 6:4

Bostadshus, troligen före 1859

- Ålder
- Miljöskapande värde
- Samhällshistoriskt värde

Fastighet med bostadshus som har genomgått ombyggnader som förtagit delar av des karaktär. I grunden ett mindre bostadshus som troligen tillhör en av de få byggnader i Ålems kyrkby som finns kvar från före laga skifte. Förutom den bevarade äldre locklistpanelen saknas större exteriöra äkthetsvärden. Byggnaden har dock ett högt kulturhistoriskt värde genom sin ålder, samt ett högt miljöskapande värde genom den bevarade småskaligheten liksom trädgårdens struktur, de äldre uthusens placering på tomten och muren som avgränsar trädgården mot vägen. Det är viktigt att värna dessa värden. Byggnaden skulle återfå delar av sin ursprungliga karaktär om taket vid eventuella framtida renoveringsbehov fick en täckning av rött lertegel och fönsterna ersattes med traditionella tvåluftsfönster av trä med glasbrytande spröjs. Eventuella tillkommande uthus eller förråd bör få en traditionell placering i bakre delen av fastigheten, det vill säga bakom eller vid sidan av bostadshuset.

Ålem 8:1

Jordbruksfastighet, 1928
- Miljöskapande värde

Jordbruksfastighet med gårdscentra beläget en bit bort från kyrkbyn, nordväst om kyrkan. Bostadshuset har genomgått ombyggnader som förtagit delar av dess karaktär. I närheten av bostadshuset finns dock välbevarade äldre ladugårdsbyggnader och uthus som tillsammans utgör en gårdsmiljö med miljöskapande värden, väl synliga som karaktäristiska landmärken i det gamla jordbrukslandskapet. Värna om byggnadernas traditionella färgsättning, bostadshusets locklistpanel, ladugårdarnas äldre bevarade detaljer som portar, fönster, luckor och stengrund.

Immateriellt värde:
Fastigheten tillhörde tidigare komministergården, Ålem 8:19.

Ålem 8:8

Bostadshus, 1895
- Ålder
- Miljöskapande värde

Fastighet med bostadshus som har genomgått ombyggnader som förtagit delar av dess karaktär. Byggnaden bidrar dock med betydelsefulla miljöskapande värden, som en del av den äldre småskaliga bebyggelsen i området, vilken senare succesivt utvidgats med bostadsbebyggelse mot norr. Värna om byggnadens småskalighet, takmaterial och placering av fönster och dörrar. På fastigheten finns även ett äldre uthus med höga värden och detaljer som lertegeltak, äldre spröjsade fönster och naturstensgrund som bör värnas.

Immateriellt värde:
Tidigare ägare till huset var målare Karlsson. Han hade målarverkstad utmed Häradsvägen där han målade möbler. Idag är verkstaden riven.

Ålem 8:19

Komministerbostad, 1855
- Ålder
- Äkthetsvärde
- Miljöskapande värde
- Samhällshistoriskt värde

Fastighet med bostadshus som har genomgått ombyggnader som förtagit delar av dess karaktär. Det ursprungliga hemmanet donerades 1642 av Johan Skytte till Skytteanska skolans underhåll och drift. Efter reduktionen beboddes gården av socknens komminister. Byggnaden är uppförd 1855 och är således en av få byggnader som finns kvar på sin ursprungliga plats från före laga skifte.

Byggnaden har på 1900-talets andra hälft genomgått en del ändringar där bland annat dörr, fönster och panel bytts och flera takkupor tillkommit. Byggnaden har genom sitt väl synliga exponerade läge samt sin skala och volym särskilt höga miljöskapande värden. Värna om de väl bevarade uthusen, trädgårdens struktur med murar, stensatta terrasseringar, staket och grind i trä liksom bostadshusets skala och volym, fasad- och takmaterial. Byggnaden bör inte ytterligare byggas till.

Ålem 10:3

Bostadshus, ca 1900
- Ålders
- Miljöskapande värde

Fastighet med mindre bostadshus som har genomgått ombyggnader som förtagit delar av dess ursprungliga karaktär. Bland annat har entrén flyttats från centrerat på framsidan till baksidan av huset. Byggnaden bidrar dock med betydelsefulla miljöskapande värden, som en del av den småskaliga äldre malmbebyggelsen längs Häradsvägen. Värna om byggnadens småskalighet, form och volym och naturstengrund. Även stenmuren som avgränsar tomten mot vägen är viktig för de miljöskapande värdena.

Immateriellt värde:
Här bodde en av Strömsrums kuskar under senare år.

Ålem 15:2

Bostadshus, 1917
- Ålder
- Samhällshistoriskt värde

Fastighet med bostadshus som har genomgått ombyggnader som förtagit delar av dess karaktär. Byggnaden är av samma typ som de hantverkarbostäder som ligger utmed Solbergavägen och kan sannolikt ha huserat en liknande verksamhet i det välbevarade uthuset. Värna om husens karaktäristiska form och volym, fasadmaterial av trä, de spröjsade träfönstren och uthusets tegeltak. För att återskapa delar av bostadshusets ursprungliga karaktär kan entrédörren bytas till en tidstypisk pardörr och takets nuvarande mörka betongpannor kan vid nästa omläggning ersättas av röda lertegelpannor. Fastighetens båda uthus har höga värden och bör värnas.

Ålem 15:6

Bostadshus, 1900
- Ålder
- Miljöskapande värde
- Samhällshistoriskt värde

Fastighet med bostadshus som har genomgått ombyggnader som förtagit delar av dess karaktär. Byggnaden är av samma typ som de hantverkarbostäder som ligger på rad utmed Solbergavägens västra sida och kan sannolikt ha huserat en liknande verksamhet i det äldre uthuset. Värna om bostadshusets småskalighet och karaktäristiska form och volym. Värna också om uthusens skala och äldre karaktär, varav det äldsta med tegeltak, vilka har stora miljöskapande värden.

Värdefulla byggnader, Pataholm

Strömsrum 1:6
Urfabrikör Möllers gård

Bostadshus, 1870
- Ålder
- Äkthetsvärde
- Miljöskapande värde

Bostadshus uppfört år 1870 som fick sin nuvarande gestaltning troligen kring sekelskiftet 1900. Då tillkom en frontespis mot torget och byggnaden fick stänkputsade fasader med utsirade fönsteromfattningar i slätputs. Huset är Pataholms enda reveterade byggnad. Byggnaden har sedan 1900-talets mitt genomgått flera ändringar som förtagit delar av dess karaktär. Upplevelsen av byggnadens höga kulturhistoriska värde skulle gynnas mycket av om nuvarande betongpannor vid nästa takomläggning byttes mot röda lertegelpannor liksom husets ursprungliga pardörr och träfönster återskapades vid framtida renoveringsåtgärder. Byggnaden har högt åldersvärde och trots senare ändringar äkthetsvärde samt miljöskapande värde. Det är viktigt att värna om de karaktärsdrag och detaljer som finns bevarade, såsom dess skala och volym, den putsade och dekorerade fasaden samt de bevarade runda fönstren och pardörren vid sidoentrén. Bakom bostadshuset finns även rester av en äldre trädgård, inhägnad med ett lågt spjälstaket, samt ett äldre uthus som också är viktiga för dess miljöskapande värde.

Immateriellt värde:
Urmakare Möller byggde huset och släktingar finns fortfarande kvar i närområdet. Sjökapten Pehr Ohlsson köpte huset år 1940.

Strömsrum 1:10
Garvare Liljanders hus

Bostadshus, efter 1882
- Ålder
- Miljöskapande värde

Delvis välbevarat bostadshus från tiden kring sekelskiftet 1900 med tidstypisk frontespis på båda sidor av taket. Byggnaden ersatte då en mindre byggnad som syns på kartan 1882. Huset tillhör en grupp av enklare bostadshus som placerades i kvarterets bakre del. Byggnaden har på senare tid genomgått ändringar som förtagit delar av dess karaktär. Byggnaden har dock åldersvärde och miljöskapande värde. En mer tillbakadragen gestaltning av balkong och inhägnad skulle gynna upplevelsen av byggnadens och fastighetens ursprungliga karaktär och därmed dess kulturhistoriska värde. Värna om husets form och skala, äldre träfönster och tegeltak. Till fastigheten hör ett äldre uthus som också är viktigt för dess miljöskapande värde. Uthuset skulle med fördel kunna rödfärgas på traditionellt sätt.

Immateriellt värde:
De tre bröderna Axel, Edvald och Elias växer upp i huset och tar över det vid faderns död år 1885. De byter efternamn från Olsson till Liljander. Alla tre utbildar sig till garvare och Elias Liljander grundar Pataholms läderfabrik i garveriet söder om infarten till Pataholm.

Strömsrum 1:11
Snickare Carl Jonssons gård

Bostadshus, 1845
- Ålder
- Äkthetsvärde
- Miljöskapande värde

Välbevarat större bostadshus i två våningar uppfört före 1882. Värna om husets form och skala, äldre träfönster, fasadmaterial och färgsättning, skorstenar och tegeltak. Byggnadens äldre karaktär skulle gynnas om farstun och balkongräcket gavs en mer anpassad utformning. Byggnaden bör inte ytterligare byggas till. Byggnaden har högt åldersvärde och trots senare ändringar äkthetsvärde samt stort miljöskapande värde. Till fastigheten hör ett uthus och ett garage som tillkom under 1900-talets andra hälft. Uthusen har i form, skala och material anpassats till områdets karaktär.

Immateriellt värde:
Huset byggdes av byggare Claes Lindgren 1845 efter att han fått tillstånd av båtskeppare Peter Printz att bygga ett hus på dennes tomt mot en årlig avgift. Huset ägdes från 1852 av traktör Jacob Möller som vid samma tid drev krogen Knäckan nere vid vägskälet.

Strömsrum 2:3
Lagerhamnska gården

Bostadshus, 1760-talet
- Ålder
- Miljöskapande värde

Bostadshus på Lagerhamnska gården där grunden och de äldsta delarna troligen uppförts på 1760-talet. Dåvarande hus revs och ett nytt byggdes på samma plats år 1823. Huset är i 1,5 våningar med en stor frontespis med fyra fönster mot torget. Byggnaden har genomgått ändringar som förtagit delar av dess karaktär. Det bör värnas om byggnadens volym, fasadmaterial, träfönster, pardörr, skorstenar och tegeltak. Byggnaden har utöver högt åldersvärde även miljöskapande värde. På fastigheten finns två uthus varav den äldre från tiden före 1933, den yngre från 1900-talets senare del. Uthusen bidrar med betydelsefulla miljöskapande värden.

Immateriellt värde:
Huset kallas även för tullhuset då det tidigare bebotts av tulltjänstemän. Under Pataholms storhetstid ägde Hornsöbolaget fastigheten. I källaren finns en stenkista vilket vittnar om äldre tiders bebyggelse. Det yngre uthuset är ett sockenmagasin från 1800-talet som flyttades dit runt år 2014.

Strömsrum 2:16, bostadshus
Sjömansänkan Anderssons hus

Bostadshus, före 1882
- Ålder
- Miljöskapande värde

Mindre bostadshus som genomgått ändringar som förtagit delar av dess ursprungliga karaktär. Huset har brutet tak som är typiskt för det tidiga 1800-talet. På båda långsidor finns tillbyggnader som ger en mycket karakteristisk form. Troligen moderniserades huset på 1930/40-talet där bl.a. några spröjsade fönster byttes mot tvåluftsfönster och huset försågs med en fasadbeklädnad av masonit med locklist. Byggnaden har höga åldersvärden och bidrar med betydelsefulla miljöskapande värden, som en del av den ursprungliga bebyggelsen vid infartsvägen till holmen. Värna om husets proportioner och småskalighet, fasadmaterial liksom det äldre uthuset som finns på tomten. Byggnadens miljöskapande äldre karaktär skulle gynnas om nuvarande betongpannor vid nästa takomläggning ersattes med röda lertegel och om de sentida fönstren gavs en mer anpassad utformning. Byggnaden bör inte ytterligare byggas till.

Immateriellt värde:
Sjöman Johan Andersson köper huset 1855 som ärvs av frun och barnen år 1882 då han avlider. Sjömansänkan Andersson avled år 1894.

Strömsrum 2:16, vagnbod och uthus

Två uthus, före 1943
- Äkthetsvärde
- Miljöskapande värde
- Samhällshistoriskt värde

Två mindre uthus, uppförda före 1943, placerade i mötet mellan holmen och fastlandsdelen. På platsen har det under en lång tid funnits olika ekonomibyggnader som främst ägdes av handlarna på holmen. På 1882 års karta ligger här handlaren Nordins plan och vagnbod, bredvid handlaren Sylvins stall och ladugård. Byggnaderna har ett högt kulturhistoriskt värde i egenskap av en byggnadstyp som har en lång tradition på just denna plats. Byggnaderna är väl bevarade och har höga äkthetsvärden. Som grupp har uthusen miljöskapande och samhällshistoriskt värde. Värna om byggnadernas skala, fönster, dörrar, den traditionella färgsättningen och de tidstypiska byggnadsmaterialen.

Strömsrum 2:25
Mältare Carl Nilssons gård

Bostadshus, före 1860
- Ålder
- Äkthetsvärde
- Miljöskapande värde

Mindre stuga i en våning med farstukvist, som troligen är en av de första byggnaderna som uppfördes längs infartsvägen till holmen. Huset har trots senare ändringar flera typiska karaktärsdrag och detaljer som är viktiga att värna om, såsom dess form och skala, den äldre träpanelen, de bevarade äldre träfönstren samt skorstenen. Byggnaden har höga ålders- och äkthetsvärden och bidrar med betydelsefulla miljöskapande värden, som en del av den ursprungliga bebyggelsen vid infartsvägen till holmen. Byggnadens miljöskapande äldre karaktär skulle gynnas om farstukvisten gavs en mer tidsenlig gestaltning med en dörr som inramas av smala fönster. Byggnaden bör inte ytterligare byggas till. På tomten finns ett välbevarat uthus som bör värnas om i sin helhet och som är viktigt för fastighetens karaktär.

Immateriellt värde:
När Carl Nilsson köper huset år 1849 sadlar han om från snickare till mältare. Bredvid boningshuset bygger han ett uthus vilket fungerar som mälteri där det bryggs svagdricka.

Strömsrum 2:60
Skeppare O. Lindströms gård

Bostadshus, före 1882
- Ålder
- Äkthetsvärde
- Miljöskapande värde

Skepparbostad från 1800-talets första hälft som fick sin nuvarande volym troligen kring sekelskiftet 1900 där frontespiserna tillkom på båda sidor av byggnaden. Även pärlspontpanelen, snickarglädjen och de äldre fönstren på bottenvåningen tillhör den byggnadsperioden. Byggnaden har under 1900-talets andra del genomgått ändringar som förtagit delar av dess ursprungliga karaktär så som dörrbyte och treluftsfönstren i vindsvåningen. Byggnaden har dock högt åldersvärde och trots senare ändringar äkthetsvärde samt stort miljöskapande värde. Det är viktigt att värna om de karaktärsdrag och detaljer som finns bevarade, såsom dess skala och volym, dess symmetriska uppbyggnad, träpanelen, de bevarade äldre träfönster, takformen med skorstenen samt takteglet. Byggnadens äldre karaktär skulle gynnas om entrédörren vid framtida eventuella renoveringsbehov gavs en mer anpassad utformning. Till fastigheten hör ett välbevarat uthus som har höga kulturvärden och som bör värnas om i sin helhet.

Immateriellt värde:
Huset har bebotts av bland annat Skeppare Olof Lindström.

UNDERLAG OCH KÄLLOR

Nedan följer de viktigaste källorna som använts i framtagandet av denna rapport. Utöver dessa har även Riksantikvarieämbetets material om arkeologi, samt kommunens egna kulturminnesprogram från 2003 använts. Mycket av rapportens innehåll baseras även på fältstudier.

Kulturhistoriskt analys av Ålems kyrkby 1983
År 1983 genomförde Kalmar läns museum en kulturhistorisk analys av Ålems kyrkby. Analysen hade som uttalat syfte att fungera som ett planeringsunderlag. Bebyggelsens framväxt och karaktär analyserades och utifrån analysen avgränsades ett område där dåvarande Byggnadsstadgan § 38 skulle gälla. Det gällande lagrummet (SFS 1981:873, Lag om ändring av byggnadsstadgan 1959:612) stadgade hänsyn vid nybyggnation inom området, samt att byggnader av större värde inte fick förvanskas:

En byggnads yttre skall ges sådan utformning och färg, som stads- eller landskapsbilden fordrar och som är lämplig både för byggnaden som sådan och för en god helhetsverkan. Inom ett bebyggelseområde som utgör en värdefull miljö skall dessutom särskild hänsyn tas till områdets egenart.

En byggnad som är av större värde från historisk, kulturhistorisk eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas vare sig genom arbeten på själva byggnaden eller genom bebyggelse i grannskapet. Om fasta fornlämningar finns särskilda bestämmelser.

Inom det utpekade området pekades inga enskilda fastigheter ut.

Skyddad bebyggelse
I Ålems kyrkby finns två detaljplaner: Detaljplanen för Ålem 1:26 och del av 6:2 från 1996 innehåller en q-bestämmelse om anpassning till den befintliga värdefulla miljön i Ålems kyrkby. Bestämmelsen innebär bl.a. tillkommande hus färgsätts enligt tradition i kyrkbyn, förses med sadeltak och får stående träpanel som fasadmaterial.

Detaljplanen för del av Knutskulla 3:1 och 4:1 från 1995 innehåller en q-bestämmelse om anpassning till den befintliga värdefulla miljön i Ålems kyrkby. Bestämmelserna innebär att takformer, materialval, färgsättning och byggnadsdetaljer som fönster och dörrar så långt som möjligt ska anpassas till byns och omgivande jordbruksbygdens traditionella byggnadssätt.

I Pataholm finns en detaljplan för holmen från 1972 där samtliga tomter inom området utgör område för kulturreservat.

Fornlämningar
Informationen ligger till grund för kapitlet om fornlämningar är hämtad från Riksantikvarieämbetets digitala resurs ”Fornsök”.

Kulturhistorisk värdering av bebyggelse
2002 utgavs handboken ”Kulturhistorisk värdering av bebyggelse” som presenterar ett genomtänkt system för att bedöma, skydda, dokumentera och vårda byggnader och byggnadsmiljöer. Det vardagliga och det representativa ska värnas, lika väl som det exklusiva och unika. Byggnader och deras miljöer är en historisk och hantverksmässig faktabank, och de har bestämda skönhets- och upplevelsevärden. Axel Unnerbäck och Per Lierud är författare.

Kulturminnesvårdsprogram för Mönsterås kommun
Kulturminnesvårdsprogrammet fastställdes 2003 av kommunfullmäktige. Programmet utarbetades 1999-2002 av Gunnar Svensson, och beskriver kommunens historia samt lyfter fram intressanta kulturmiljöer i hela Mönsterås kommun.

Litteratur
Manne Hofrén, Pataholm – En Smålandsköping, Stockholm 1946.
Manne Hofrén (Red.), Ålems socken – Historia och beskrivning, Kalmar 1949.

Bilder
Fotograf anges i bildtexten. Där inget annat anges är fotografierna tagna av byggnansaktikvarier från Byggkult. Jordartskartorna kommer från SGU och figurerna är framtagna av Mönsterås kommun.

Ett särskilt tack till
Ålems hembygdsförening som har bidragit med immateriella värden samt granskat rapporten.